

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Ústav speciálněpedagogických studií

Diplomová práce

Lenka Trávníčková

Komunikace slyšících dětí neslyšících rodičů

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím pramenů uvedených v seznamu bibliografických citací.

V Olomouci dne

.....

Lenka Trávníčková

Poděkování

Mé poděkování patří doc. PhDr. Evě Suralové, Ph.D. za odborné vedení a poskytování cenných rad a připomínek během zpracování mé diplomové práce. Také tímto děkuji respondentům za jejich ochotu a čas, který věnovali zodpovězení otázek k rozhovoru. Děkuji i mé rodině a přátelům za podporu při psaní diplomové práce i během studia.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 VÝVOJ KOMUNIKACE U JEDINCŮ CODA.....	6
1.1 Ontogeneze jazyka a řeči	6
1.1.1 Ontogeneze jazyka v jazykových rovinách	8
1.1.2 Vlastní vývoj řeči	13
1.2 Charakteristika jedinců CODA	15
1.3 Ontogeneze jazyka u jedinců CODA.....	16
1.4 Způsob komunikace u jedinců CODA.....	18
2 KOMUNIKACE JEDINCŮ CODA SE SOCIÁLNÍM OKOLÍM.....	21
2.1 Komunikace jedinců CODA v rodině.....	21
2.1.1 CODA děti jako tlumočníci rodičů	23
2.2 Začleňování jedinců CODA do širší společnosti.....	27
2.3 Způsoby komunikace jedinců CODA mimo rodinu	29
3 POPIS VÝZKUMU	32
3.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky.....	32
3.2 Metodika výzkumu	32
3.3 Charakteristika výzkumného souboru.....	34
4 VÝSLEDKY VÝZKUMU	35
4.1 Případová studie č. 1	35
4.2 Případová studie č. 2	41
4.3 Případová studie č. 3	46
4.4 Případová studie č. 4	52
4.5 Případová studie č. 5	58
5 DISKUSE.....	61
ZÁVĚR.....	65
SEZNAM LITERATURY	67
PŘÍLOHY	72

ÚVOD

Většina lidí vnímá svět všemi smysly. Spojení barev, zvuků, chutí umožňuje získat plastický obraz o vnější skutečnosti. Pokud jeden či více smyslů není rozvinut, je zapotřebí nahradit toto absentující nebo do určité míry omezené vnímání smysly ostatními. Lidé, kteří mají tuto zkušenost, se často sdružují a vzájemně si pomáhají, poskytují pomoc a podporu, neboť jejich fungování ve vnějším světě bývá ztíženo.

V populaci pak existují menšinové skupiny, komunity, pro které je charakteristické postižení určitého smyslu. Jednou z těchto komunit je komunita neslyšících. S postižením sluchu se může člověk narodit, může jej však i získat později v životě. Lidé s postižením sluchu však většinou mívají děti, jejichž sluch je vyvinut zcela v pořádku. Nastává pak situace, že neslyšící rodiče nebo rodiče, z nichž jeden je neslyšící, vychovávají slyšící děti. Pro ně se užívá termín CODA. Právě o této populaci je v práci pojednáno. Cílem diplomové práce je přiblížit specifika života osob CODA, se zřetelem k oblasti komunikace.

Práci tvoří pět kapitol. První tři kapitoly představují teoretická východiska. Přiblížen je rozvoj komunikační schopnosti a odlišnosti v jejím rozvoji v případě dětí CODA. Tyto děti jsou také charakterizovány, přičemž pozornost je věnována především tomu, s jakými specifiky se tito jedinci ve svém životě setkávají. Problematické může být začleňování do společnosti, rozvoj identity, ale i vztah k rodičům, neboť ten je v mnohém odlišný oproti dětem, které mají rodiče slyšící.

Tématu jedinců CODA je dosud věnována jen velmi málo pozornost v odborné literatuře a obecně se o těchto dětech a dospělých málo hovoří. V českém prostředí usiluje o zvýšení povědomí o této části populace, včetně poukázání na obtíže, s nimiž se tito lidé setkávají během dětství a dospívání, K. Redlich, který o dětech a dospívajících CODA napsal svoji diplomovou práci, kterou s úpravami následně publikoval jako knihu určenou pro odbornou i laickou veřejnost. Z této knihy je v práci čerpáno, dále bylo vycházeno z publikací I. Bytešníkové, která se zabývá především rozvojem komunikace, či z knihy R. Horákové o sluchovém postižení.

Ve třetí kapitole je popsán výzkum, jehož cílem bylo analyzovat komunikaci u jedinců CODA. Výzkumný soubor tvořilo pět dospělých osob CODA, s nimiž byly vedeny polostrukturované rozhovory. Výsledky jsou prezentovány v podobě případových studií.

V diskusi jsou výsledky vztaženy k teoretickým východiskům a stanoveným výzkumným otázkám. Hlavní zjištění jsou shrnuta v závěru práce.

1 VÝVOJ KOMUNIKACE U JEDINCŮ CODA

První kapitola práce se zabývá vývojem komunikace u dětí slyšících, kteří vyrůstají v rodině rodičů, u nichž je přítomna porucha sluchu, rodiče jsou tedy neslyšící. Pro tyto děti se užívá termín CODA z anglického *child of deaf adult*, tj. dítě neslyšícího rodiče.

Nejprve je přiblížena ontogeneze jazyka a řeči, definovány jsou hlavní pojmy, které budou v práci užívány. Popsán je vývoj řeči z hlediska jazykových rovin. Toto obecné přiblížení vývoje jazyka je následně specifikována pro děti CODA, jejichž charakteristika je v první kapitole práce též podána. Zmíněn je i způsob komunikace těchto dětí, kdy se tedy jedná nikoliv pouze o užívání řeči, ale obecnou dovednost sdílet s druhými zážitky informace, s využitím komunikace verbální i neverbální.

1.1 Ontogeneze jazyka a řeči

Ontogenezi jazyka se dle Čermáka (2011, s. 62) rozumí „*chronologicky uspořádaný proces, během něhož jedinec (zvl. dítě) jazyk nabývá, učí se, popř. ztrácí.*“ Ontogeneze jazyka tedy znamená vývoj řeči u člověka, postupné osvojování si konkrétního (mateřského) jazyka (Kučera, 2013).

Často se lze setkat se záměnou pojmů, jakými jsou jazyk, řeč nebo mluva. V práci je primárně užíván termín jazyk, a to s ohledem na zvolené téma jazyka slyšících dětí neslyšících rodičů – tyto děti mohou užívat v komunikaci jak mluvený český jazyk, tak i jazyk znakový.

Nicméně jak upozorňuje Vaňková (2011), jazyk není totéž co řeč nebo mluva. Dítě si osvojuje řeč, konkrétně tedy mateřskou řeč, což lze chápat jako nadřazený pojem jazyku: řeč má své systémové, tj. jazykové zvláštnosti. Pro větší porozumění rozdílu mezi oběma termíny uvádí autorka, že v případě, že si jedinec osvojuje cizí jazyk, většinou zůstává v rovině jazyka, tedy nemyslí v něm, neprožívá v něm. Janoušek (2007, s. 11) uvádí, že jazyk, řeč a mluva jsou tři odlišné fenomény, a to v pojetí lingvisty F. de Saussura, který definoval řeč jako pojem nadřazený jazyku a mluvě. Jazyk tvoří nejpodstatnější část řeči a je všem lidem, kteří užívají stejný jazyk (tj. mateřštinu) společný, zatímco v řeči se lidé liší. Mluvu de Saussure jasně nevymezil, pojímal ji jako spojitost myšlenky a zvuku, chápal ji jako projev vůle a inteligence, kdy člověk určitým způsobem užije jazyk, jeho kód, k vyjádření myšlenky.

Řeč též nemá jasné vymezení, na kterém by se odborníci shodli. Řeč obecně znamená schopnost vyjadřovat se a dorozumívat se s druhými pomocí jazyka, někdy je termín považován za synonymum mluvy. Jazyk je pak systém verbálních pravidel, řeč značí užívání jazyka v praktické rovině, kdy tedy dochází k přenášení informací prostřednictvím jazykových znaků.

Je-li zkoumán jazyk, děje se tak v kontextu užívání řeči (Šalamounová, 2015; Bytešníková, 2012).

K tomuto pojetí se též kloníme. V práci je věnována pozornost ontogenezi jazyka, následně je však pojednáno také o komunikaci, která je dalším pojmem, který je zapotřebí v základní rovině vymezit: komunikace podle Bytešníkové (2012) značí proces dorozumívání a probíhá nejen v rovině verbální, tedy s užitím jazyka (řeči), ale též v rovině neverbální (gesta, mimika apod.).

Vrátíme-li se k ontogenezi jazyka, jak vysvětluje Čermák (2011), je předpokládáno, že je osvojování jazyka podmíněné geneticky, s čímž přišel N. Chomsky a jeho teze je stále považována za platnou. To tedy také znamená, že se dítě rodí s určitou speciální jazykovou schopností, vlivem čehož se dokáže naučit mateřskému jazyku, resp. v zásadě se nejedná o učení, jak je na tento fenomén tradičně nahlíženo. Jazyková pravidla si dítě osvojuje zcela automaticky, internalizuje je. V době, kdy se tak děje, o nich není schopno přemýšlet. Dítě se naučí jazyku, kterému je od narození vystaveno, tedy české dítě si osvojí např. němčinu stejně dobře jako dítě německé, pokud bude vyrůstat obklopeno osobami, které hovoří německy. Jak shrnuje Bytešníková (2012), každé dítě si je schopno osvojit jakýkoliv jazyk. To, jaký jazyk se pak stane mateřským, závisí na rodičích a prostředí, v němž dotyčný vyrůstá.

Tím, že je jazyk strukturou s jasně danými zákonitostmi, které si jedinec osvojuje automaticky v kontaktu s druhými, kteří na něj hovoří, je zřejmé, že jeho osvojování probíhá v určitém sledu, který je též společný všem lidem. Čermák (2011) podává stručnou charakteristiku vývoje jazyka, který probíhá v následujících fázích:

- fáze předjazyková: tuto fázi lze rozčlenit na křik a broukání jako dílčí fáze;
- fáze holofrastická: tato fáze se rozprostírá mezi 8. až 18. měsícem života jedince, vyznačuje se užíváním prvních individuálních slov, které se týkají osob a věcí, s nimiž je dítě ve styku a k nimž má určitý citový vztah;
- fáze elementárních vět (telegrafická fáze): fáze končí přibližně ve 2 letech. Dítě je schopno spojovat dvě slova, čímž tvoří velmi jednoduché věty, přičemž těchto kombinací může být dle autora až 2 500;
- vlastní jazyková fáze: fáze trvá přibližně až do 15 let. V této etapě probíhá nejmasivnější rozvoj jazyka;
- postpubertální fáze: jak autor uvádí, dospívání, které je obdobím kritickým, kdy člověk formuje vlastní identitu, utváří si vlastní postoje, hodnoty apod., zasahuje i do oblasti jazyka, který je též jedincem svébytně osvojován.

Toto členění, zejména tedy co se týče poslední, postpubertální fáze, není v odborné literatuře příliš často zmiňováno. Jak uvádí Zajitzová (2011), nejčastěji jsou rozlišována dvě vývojová stádia řeči, a to stádium předřečové (přípravné) a stádium vývoje vlastní řeči. Dle našeho názoru však ilustruje výše uvedené dělení rozdíl mezi jazykem a řečí: jazyk je osvojován, z velké části dán geneticky, ontogeneze probíhá v určitých fázích, dle jistých zákonitostí. Nicméně lidé se liší v tom, jak hovoří, jak pracují s jazykem, jak bohatý je jejich jazyk na slovní zásobu apod. Každý jedinec tak sice sdílí s ostatními základní bázi řeči (jazyk), ovšem to, jak jazyk užívá, je vždy záležitostí jedinečnou, do které se promítá osobnost jedince a jeho psychosociální vývoj.

Mnohem častěji je při ontogenezi jazyka zmiňován vývoj jazyka v jazykových rovinách. Tato problematika je významná pro porozumění rozvoje řeči u dětí s poruchou sluchu, ale též dětí, o nich je v práci pojednáno – tedy dětí, které nemají poruchu sluchu, ale vyrůstají v kontaktu s rodiči, kteří poruchu sluchu mají. Je zřejmé, že nemožnost mít k dispozici „ideální“ jazykový (mluvní, řečový) vzor, má následně dopad na to, jak si dítě osvojuje jazyk či jaký jazyk si osvojuje (jednat se může primárně o jazyk znakový), jakým způsobem posléze vstupuje do komunikace se sebou samým a druhými. Dále v textu je tak přiblížen vývoj jazyka v jednotlivých jazykových rovinách.

1.1.1 Ontogeneze jazyka v jazykových rovinách

„Jazyk je chápán jako systém tvořený prvky, které jsou vzájemně provázány. Celý jazykový systém je uspořádaný hierarchicky a lze si v něm představit patra, která reprezentují jazykové roviny. Každou jazykovou rovinu tvoří jednotky různé složitosti. Jednotky nižší roviny se sdružují v celky, které dávají základ rovinám vyšším.“ (Adam a kol., 2014, s. 9) Vývoj jazyka je podáván v kontextu jazykových rovin, které se v ontogenezi jazyka prolínají. Jedná se o rovinu foneticko-fonologickou, lexikálně-sémantickou, morfologicko-syntaktickou a rovinu pragmatickou (Bytešníková, 2012).

Setkat se lze ovšem také s jiným dělením, kdy se rozlišuje jazyková rovina textová, syntaktická, lexikální, morfemická, zvuková a grafická. Každou rovinou se zabývá konkrétní lingvistická disciplína (Mareš, 2014). Čermák (2014) uvádí, že v minulosti existovaly snahy vymezit i meziroviny, od nichž však bylo upuštěno.

Dále v textu jsou stručně popsány čtyři základní roviny, výše vymezené Bytešníkovou (2012).

Foneticko-fonologická rovina

Obsahem foneticko-fonologické roviny je zvuková stránka řeči. Základní jednotkou této roviny je foném (Bytešnicková, 2012). Děti si osvojují hlásky v určitém pořadí, nicméně dosud neexistuje mezi odborníky shoda v tom, zda je toto pořadí jasně dané. Důležitá je však fixace hlásek: nejprve děti zvládají samohlásky, teprve posléze souhlásky. Zprvu se objevuje závěrové P, B, M, F, V, následně T, D, N. Obtíže mívají děti se sykavkami, měkkými hláskami, hláskou K, nejhůře se vyslovuje L a vibranty R a Ř (Zajitzová, 2011).

Příznivě ovlivňuje rozvoj výslovnosti dítěte procvičování formou dechových, fonačních cvičení, cvičení na fonematickou diferenciaci (schopnost rozlišovat ve slovech fonémy). Osvědčuje se práce s písničkami, básničkami, říkadly, ideálně ve spojení s pohybem, kdy dítě může snáze vnímat rytmus. Kromě výslovnosti se tak příznivě rozvíjí i melodie, tempo, dynamika řečového projevu (Vašíková a Žáková, 2017). Jak zdůrazňují Smolík a Málková (2017), tato rovina je důležitá pro pozdější výuku čtení a mnohé děti s dyslexií mají dle autorů potíže se čtením právě z důvodů deficitu v rovině foneticko-fonologické, kdy je pro ně obtížná segmentace slov na slabiky a hlásky (u některých dětí s dyslexií, tzv. *poor comprehenders*, tedy dětí se slabým porozuměním, se však dyslexie pojí s obecnějšími problémy porozumění jazyku a zpracováním jazykových informací).

Vývoj řeči ve foneticko-fonologické rovině je dle Bytešnickové (2012) ovlivněn úrovní motoriky řečových orgánů, schopností fonematické diferenciaci a též má vliv úroveň komunikačního záměru dítěte, jeho intelektové schopnosti a podnětnost prostředí. Kejkličková (2016) v souvislosti s tím upozorňuje také na důležitost řečového vzoru, což je tedy problematické u dětí, jejichž rodiče jsou neslyšící a nezajišťují vhodný řečový vzor. Podobně bývá situace ztížena v případě dvojjazyčného (bilingválního) prostředí, což se opět týká rodičů s poruchou nebo vadou sluchu, kteří užívají namísto řeči znakový jazyk. Dítě ve své řeči napodobuje to, co slyší ve svém okolí, tedy jeho výslovnost se může vyvíjet nesprávně.

Až do 5 let je patlavost, tj. chybná výslovnost jedné nebo více hlásek, fyziologická, tedy je relativně v pořádku. „*Nejzazší hranicí je 7 let, kdy se jedná o prodlouženou fyziologickou patlavost, která se vyskytuje často u dětí s ADHD či dětí s rizikem specifických poruch učení.*“ (Bendová, 2011, s. 12) Pokud patlavost přetrvává i po pátém, resp. sedmém roce věku dítěte, je nutná docházka k logopedovi. U dětí (později i dospělých) se lze setkat s rotacismem, tj. špatnou výslovností R nebo Ř, sigmatismem, tj. špatnou výslovností sykavek, méně často se objevuje lambdacismus, tedy chybná výslovnost L, kapacismus, tj. narušení výslovnosti hlásek K, G, CH, případně může docházet k zaměňování znělých souhlásek za neznělé či zaměňování měkkých souhlásek za tvrdé (Kejkličková, 2016).

Lexikálně-sémantická rovina

Tato jazyková rovina se pojí s kvalitou pasivní i aktivní slovní zásoby dítěte (aktivní zásoba značí slova, která dítě užívá, pasivní pouze slova, kterým dítě rozumí, neužívá je však). Týká se schopnosti rozumět významu slov, hovořit s druhými, rozumět slovním instrukcím, orientovat se v užívaných pojmech, schopnosti sebe prezentace (Bendová, 2014).

Základní jednotkou je lexém, tedy slovo. Rozvoj této roviny probíhá celoživotně, neboť lidé průběžně rozšiřují svoji slovní zásobu. Pasivní slovní zásoba se tvoří dříve, přibližně od 9. měsíce věku dítěte, počátek aktivní slovní zásoby se pojí s dosažením prvního roku, přičemž mezi dětmi existují rozdíly. Zprvu děti hovoří o tom, co je obklopuje, tj. o lidech, zvířatech, věcech (automobilech apod.), jídle, hračkách, částech těla, zařízeních v domácnosti. Jedno slovo zprvu označuje více jevů, což je označováno jako hypergeneralizace (Bytešníková, 2012). Pro první slova se užívá termín holofráze: pokud tedy dítě říká např. *ham*, znamená pro něj tento výraz jak označení jídla, tak i vyjádření toho, že má hlad apod. (Smolík a Málková, 2017). Posléze, kdy si dítě osvojí více slov a rozvíjí se jeho kognitivní procesy, nastává opačný jev, a to hyperdiferenciace (Bytešníková, 2012).

Kolem 1. roku dítě užívá přibližně 5-7 slov, ovšem některé děti ještě nemusí užívat žádná slova, jiná je užívají ještě před dosažením prvního roku. Ve 2 letech zná dítě přibližně 200 slov, ve 4 letech 1 500 slov a v 6 letech činí slovní zásoba dítěte 2 500 – 3 000 slov (Zajitzová, 2011).

Období kolem 1,5 roku se nazývá prvním věkem otázek. Děti začínají klást otázky, což je zcela přirozený proces a otázky by tak v řeči dítěte neměly chybět. Otázky slouží k rozšiřování slovní zásoby, zároveň se dítě stává významným způsobem komunikačním partnerem, navíc tímto způsobem začíná řídit proces sběru informací, celkově je aktivnější v poznávání světa. První otázky jsou typu *Co je to?*, *Kde je?* Druhý věk otázek přichází v období 3,5 let, otázky již začínají zájmeny *kdy*, *proč*. To je dáno mimo jiné rozvojem myšlení, kdy dítě začíná více rozumět času, snaží se porozumět zákonitostem ve vnějším světě (Havigerová a kol., 2013).

Vývoj v této rovině je velkou měrou ovlivněn podnětností prostředí. Rodiče a další osoby by měly vést dítě k tomu, aby se zajímaly o jevy kolem nich, je zapotřebí vše pojmenovávat, s dětmi číst, hodně hovořit. Před zahájením školní docházky by mělo být dítě schopno užívat synonym, antonym, homonym, mělo by též rozumět nadřazenosti a podřazenosti pojmů (Bytešníková, 2012).

Morfologicko-syntaktická rovina

Morfologicko-syntaktická rovina se týká aplikace gramatických pravidel do mluvního projevu. Gramatiku lze v řeči dítěte pozorovat na elementární úrovni již od prvního roku, resp. od doby, kdy se začínají objevovat první slova. Dítě nejprve kopíruje mluvní vzory, poté dochází k tzv. transferu, kdy užívá dané gramatické pravidlo v obdobných situacích. Rozvoj gramatiky je ovšem ovlivněn i vývojem v rovině foneticko-fonologické, konkrétně osvojováním si jednotlivých slovních druhů. Nejprve se objevují citoslovce, potom podstatná jména v jednotném čísle, následují slovesa. Později dítě začíná užívat i přídavná jména, zájmena, příslovce, všechny slovní druhy by dítě mělo ve své mluvě zvládat kolem 4. roku (Bytešníková, 2012). Jak uvádí Klenková (2006), do 4 let nemusí být gramatika dítěte správná, jedná se o tzv. fyziologický dysgramatismus. Pokud se však objevuje dysgramatismus i po 4. roce, může se jednat o známku narušeného vývoje řeči.

Zprvu dítě slova neskloňuje (slovesa nečasuje), slova vznikají spojováním slabik, následně jsou slova skládána vedle sebe do věty, kdy nejsou dodržena gramatická pravidla uspořádání jednotlivých slovních druhů ve větě. Skloňování se objevuje kolem 2. až 3. roku, následně dítě časuje slovesa, po třetím roce si již osvojí rozlišení jednotného a množného čísla, souvětí se objevují mezi 3. a 4. rokem, opět se značnými interindividuálními rozdíly mezi dětmi (Zajitzová, 2011). Slovosled zprvu nebývá gramaticky správný, na první místo ve větě dávají děti slova, která pro ně mají emocionální význam (Bytešníková, 2012). Děti zprvu užívají telegrafickou řeč, ve větě chybí předložky apod. Dítě k telegrafické řeči přistupuje v prvních etapách rozvoje řeči i v případě, kdy má reprodukovat slovní vzor. Vypouští některá slova, zachovává ta, která nesou určitý význam, v zásadě však neužívají slovní druhy, které si dosud neosvojily či které neumí vhodně použít ve větě. Příčinou je patrně i úroveň kognitivních procesů, neboť zvládnutí produkce gramaticky správných vět vyžaduje plánování, zapojení pracovní paměti, vybavování si jednotlivých slov apod., což může být pro dítě v jednom okamžiku velmi náročné, s ohledem na jeho mentální kapacitu (Smolík a Málková, 2017).

Pro rozvoj morfologicko-syntaktické roviny je důležitý jazykový cit, tedy určitá jazyková kompetence, která umožňuje dítěti obsáhnout gramatická pravidla bez toho, aniž by s nimi bylo dítě seznámeno v teoretické rovině (Bytešníková, 2012). Jazykový cit a obecně vývoj v morfologicko-syntaktické rovině lze dle Vašíkové a Žákové (2017) vhodně rozvíjet s využitím cvičení na jednotlivé slovní druhy, tvoření jednotného a množného čísla, odhalování gramatických chyb ve větě apod.

Pragmatická rovina

Pragmatická rovina se pojí s využíváním řeči v praktickém životě, v sociálním kontaktu. Podle Bytešníkové (2012, s. 83) se jedná o „*oblast jazykových schopností, která v sobě zahrnuje správné užívání jazyka v rámci společenského kontextu.*“

Hodnotí se, zda a jakým způsobem si dítě dokáže říci o určitou informaci, jak je schopno vyjádřit své přání, myšlenky, jak dokáže hovořit s druhými. Oproti předchozím rovinám se v tomto případě užívání řeči týká i komunikace neverbální (gesta, mimika apod.). Platí, že se deficit v ostatních rovinách projevují i v rovině pragmatické, a to zejména v podobě menšího mluvního apetitu, celkovou pasivitou v komunikaci, dítě může mít potíže s navázáním mezilidských vztahů. Problematické bývá např. pokládání otázek, které nevyžaduje pouze znalost jazyka, ale též schopnost dítěte prosadit se tímto způsobem, upoutat na sebe pozornost (Bednářová, 2011).

Úroveň schopností dítěte v pragmatické rovině lze sledovat ve větší míře kolem 2-3 let, kdy se dítě stává partnerem druhých v komunikaci. Osvojuje si různé komunikační vzorce, začíná ve větší míře užívat cíleně neverbální komunikaci, umí regulovat svoji řeč (komunikační záměr), řeči se také nechá usměrnit (Zajitzová, 2011).

Bytešníková (2012) uvádí, že při zkoumání úrovně pragmatické roviny u dítěte jsou sledovány především tři oblasti, a to rozvoj komunikativní funkce, reakci na komunikaci a účast na komunikaci. Sledováno je, jakým způsobem dítě uplatňuje různé komunikační záměry. Dítě si význam komunikace začíná uvědomovat kolem 1,5 roku, zprvu dítě usiluje o to, aby předalo okolí určitou informaci. Verbální komunikaci začíná upřednostňovat po druhém roce. Jakým způsobem ji bude dále využívat závisí z velké části na tom, jak jeho nejbližší sociální okolí reaguje na jeho pokusy o komunikaci, s čímž mimo jiné souvisí i výslovnost dítěte. Pokud okolí dítěti nerozumí, dítě prožívá mnohdy značnou frustraci a mohou nastat i situace, kdy ztrácí zájem o komunikaci s okolím.

Obtíže v pragmatické rovině mají děti s narušenou komunikačních schopností (mutismus, vývojová dysfázie, koktavost), charakteristické jsou deficit v této oblasti pro děti s poruchou autistického spektra, též se jedná o děti s poruchou sluchu, zraku či s mentálním postižením (Bendová, 2011).

I pragmatickou rovinu jazyka lze vhodně rozvíjet v předškolním věku. Dítě by obecně mělo být podporováno ve vyprávění, reprodukci, dramatinaci, velmi cenné je čtení pohádek. Z konkrétních cvičení se může jednat o úkoly na vyprávění děje podle předložených obrázků, doplňování slov do vět namísto obrázků, pomáhá nácvik písni, přednes a rozvíjeny by také měly být zdvořilostní návyky (Vašíková a Žáková, 2017).

1.1.2 Vlastní vývoj řeči

V úvodu kapitoly 1.1 bylo podáno méně tradiční pojetí vývoje řeči. Častěji je vycházeno z periodizace popsané Lechtou (2002), který rozlišil v rámci vývoje řeči pět etap, které odrážejí dominanci vývoje v konkrétní jazykové rovině, a to v návaznosti na vývoj kognitivních procesů, které umožňují komplexnější uchopení jazyka dítětem. Jedná se o následující etapy:

- období pragmatizace: etapa trvá přibližně do 1 roku;
- období sémantizace: 1. až 2. rok života;
- období lexemizace: 2. až 3. rok života;
- období gramatizace: 3. až 4. rok života;
- období intelektualizace: po 5. roce života.

Jiné, též známé a velmi často užívané dělení periodizace vývoje řeči, je výše uvedenému podobné: jedná se o stadium emocionálně-volní, stadium egocentrické, asociačně-reprodukční, stadium logických pojmů a intelektualizace řeči (Bytešníková, 2012). V tomto dělení je zřetelné poukázání na aktivitu dítěte, provázanost rozvoje řeči s rozvojem myšlení a celkově rozvojem kognitivních procesů.

Klíčové procesy v oblasti ontogeneze řeči probíhají do 6. roku života, přičemž mezi 3. až 4. rokem je vývoj řeči nejrychlejší. Zároveň ovšem platí, že obdobně jako v jiných procesech lidské psychiky, i v oblasti řeči je vývoj individuální a děti se tak mohou v tomto ohledu značně lišit. Není ani výjimkou, že v rámci celého vývoje dochází k určité stagnaci, akceleraci, nebo naopak zpomalení, nicméně všechny dílčí etapy dítě v rámci vývoje řeči absolvuje. O vlastním vývoji řeči se uvažuje od 1. roku života (Bytešníková, 2012).

První rok života je z hlediska vývoje řeči označován jako stádium předřečového vývoje. Nejedná se však o nevýznamnou etapu, neboť stimulaci řeči v tomto věku je možné příznivě ovlivnit pozdější ontogenezi řeči. První zvuky, které dítě vydává, jsou biologicky podmíněné – jedná se o pláč, zvuky doprovázející sání apod. Již v rámci pláče novorozence lze vnímat prefonémy, které se podobají lidské řeči. Děti velmi citlivě reagují na lidskou řeč – při zaslechnutí lidského hlasu dítě ztichne, při rozpoznání hlasu matky může dítě vokalizovat (Červenková, 2019).

V kojeneckém věku, tj. do jednoho roku dítěte, se rozlišují čtyři významná období, a to období křiku, broukání, žvatlání a opakování (Kejklíčková, 2016). Zajitzová (2011) přibližuje klasifikaci M. Sováka, který je považován za zakladatele logopedie a speciální pedagogiky v českém prostředí. Sovák v rámci předřečového stadia rozlišoval stadium křiku, stadium křiku s citovým zabarvením, stadium pudového žvatlání, stadium žvatlání napodobovacího, stadium

napodobování. Jak je tedy zřejmé z tohoto členění, žvatlání může být u dítěte odlišné: je pudové, ale později v něm lze rozpoznat tendenci dítěte napodobovat řeč, kterou vnímá ve svém okolí. Bytešníková (2012) upozorňuje na skutečnost, že období napodobujícího žvatlání je považováno za první kritický moment z hlediska vývoje řeči. Dítě tím, že začíná napodobovat zvuky, které ve svém okolí slyší, zapojuje do produkce řeči též vědomou zrakovou a sluchovou kontrolu. V této fázi je možné rozpoznat poruchu sluchu, neboť tyto děti přestávají žvatlat v návaznosti na to, že nejsou schopny opakovat po druhých jejich sdělení, zvuky, které vlivem poruchy sluchu neslyší.

Stadium emocionálně-volní začíná s produkcí prvního slova. Dítě stále žvatlá, využívá i neverbální komunikaci, nicméně usilovně se snaží o vlastní produkci řeči. V egocentrickém stadiu si dítě uvědomuje, že je mluvení specifickou činností, navíc činností, která přináší dítěti značné benefity. Pojmenovávání věcí slovy začíná ve stadiu asociačně-reprodukčním, kdy tedy dítě začíná přenášet slova na jevy obdobné. Stadium logických pojmů se pojí s třetím rokem, kdy se opět jedná o období důležité pro případnou diagnostiku narušené komunikační schopnosti nebo dalších specifických poruch. V tomto věku by mělo být dítě relativně v normě z hlediska porozumění a produkce řeči, tedy včetně toho, že lze tolerovat nedostatky v rovině foneticko-fonologické, morfologicko-syntaktické apod. Po 3. roce dochází k posilování schopnosti abstrakce dítěte, s čímž se pojí rozšiřování slovní zásoby, přesnější vyjadřování dítěte, které je stále více schopno být cenným komunikačním partnerem. V tomto věku se dítě začíná nacházet ve stadiu intelektualizace, v němž jedinec zůstává po zbytek života (Zajitzová, 2011).

Jak zdůrazňují Vašíková a Žáková (2017), ontogeneze řeči není samostatným dějem, ale probíhá v návaznosti na rozvoji dalších funkcí a schopností dítěte. Aby si dítě mohlo optimálně osvojit řeč, je zapotřebí, aby nebyl narušen sluch a zrak. Zrakové podněty stimulují dítě k řeči, bez sluchu se řeč nevyvine, neboť tím, jak dítě napodobuje zvuky, hlásky, které slyší, se řeč rozvíjí. Důležitá je i motorika mluvních orgánů – v případě jejího narušení se objevuje opožděný vývoj řeči. Dále jsou významné kognitivní procesy a podnětnost prostředí, v němž dítě vyrůstá. Poruchy a vady řeči se mohou dle Rokyty (2015) objevit i v důsledku narušení nervových drah v mozku, které jsou odpovědné za vedení zvuku, mluvení, koordinaci potřebných pohybů. Co se týče podnětnosti vnějšího prostředí, nedostatky v řeči se dle Bytešníkové (2012) objevují nejen v případě, kdy je prostředí málo podnětné, ale též v případech, kdy je naopak dítě příliš přetěžováno. Samozřejmostí by měl být vhodný řečový vzor.

1.2 Charakteristika jedinců CODA

Termín CODA je akronymem vzniklým spojením prvních písmen termínu *Children of Deaf Adults*, tedy jedná se o označení pro slyšící děti neslyšících rodičů. Zároveň nese tento název americká organizace, jejímiž členy jsou i státy mimo USA. Členem organizace může být dospělá osoba, která má alespoň jednoho neslyšícího rodiče. Organizace si klade za cíl zvýšit povědomí o životě jedinců CODA, umožnit jim vzájemné setkávání, zároveň se soustředí na výzkum týkající se specifík života osob CODA. Kromě toho existuje i později zformovaná organizace KODA (Kids of Deaf Adults), jejímiž členy též osoby CODA, ovšem mladší 18 let. Organizace KODA se zaměřuje na formální i neformální setkávání neslyšících rodičů se svými slyšícími dětmi, soustředí se na podporu jejich vzájemného vztahu či řešení případných obtíží, které mohou být dány setkáním dvou odlišných světů, kultur (Schultz Meyers, Marcus a Meyers, 2010). V práci je termín CODA užíván výlučně pro neslyšící děti či dospělé, kteří mají nebo měli slyšící rodiče.

I když je tento termín patrně většině veřejnosti neznámý, Redlich (2008), který je v českém prostředí jediným autorem monografie na téma dětí CODA (napsal bakalářskou práci na toto téma, která se stala podkladem jeho knihy. Autorovi bylo téma blízké patrně především proto, že je sám jedincem CODA), uvádí, že zastoupení slyšících dětí u neslyšících rodičů je převažující: pouze 5-10 % neslyšících rodičů má prelingválně neslyšící děti. Ve většině rodin, v nichž je alespoň jeden rodič neslyšící, je tedy konstelace osob s ohledem na kvalitu sluchu taková, že prarodiče a děti slyší, rodiče dětí jsou neslyšící.

Pro děti CODA je charakteristické, že vyrůstají v poměrně složitém světě, resp. především ve světě neslyšících, přičemž oni sami však přináležejí do světa slyšících. Ovšem lidé slyšící je stereotypně či s předsudky primárně řadí do světa neslyšících. Stojí před obtížnou volbou rozhodnout se pro jeden z těchto světů (kultur). Řešení dané situací bývá často krajní: jedinci CODA se často stávají tlumočníky znakového jazyka, nebo jiným způsobem profesně pomáhají lidem se sluchovým postižením. Nastávají však i případy, kdy tyto osoby odmítají užívat znakový jazyk a od světa neslyšících se výrazněji distancují (Horáková, 2012).

Tato skutečnost reflektuje problematické formování identity osob CODA, přijetí toho, kým jsou. Lidé CODA, kteří usilují o odstup od komunity neslyšících, tak často činí proto, aby nebyli primárně spokojováni s tím, že se narodili neslyšícím rodičům. Nicméně právě tento fakt je pro ně charakteristický, jak je reflektováno i v označení CODA (Redlich, 2007). Dle Lucase (2006) se pro tento stav užívá termín třetí identita. Podle Leigh (2009) je identita osob CODA vždy určitým způsobem specifická. Balancování mezi dvěma světy (dvěma jazyky,

dvěma kulturami) je obtížně zvládnutelné. Děti CODA se tedy většinou přikloní více k jednomu z těchto světů, nicméně plně do něj nepatří, což si uvědomují, a to v návaznosti na reakce okolí. I když je identita osoby CODA identitou slyšícího člověka, stále daný jedinec naráží na to, že se více či méně liší od většinové společnosti – lidé CODA např. vykazují tendenci po delší dobu, intenzivněji udržovat oční kontakt s osobou, s níž komunikují. Okolí je však tato skutečnost často nepříjemná, což jedinec CODA vnímá, nemůže se tak plně identifikovat se světem slyšících, neboť ani do něj zcela nepatří.

Podle Redlicha (2008) mívají problém s identitou zejména děti, které vyrůstaly v prostředí, v němž panoval značný negativní tlak od slyšících lidí. Tito jedinci pak mohou být i více emočně nestabilní či mohou vůči sobě zaujímat negativní postoj, resp. obtížně přijímají to, jací jsou. Děti CODA, přestože slyší, čelí od okamžiku, kdy vnímají okolní svět, značné stigmatizaci týkající se osob s postižením sluchu. Zažívají, jak lidé reagují na znakování mezi nimi a jejich rodiči, registrují poznámky ze strany okolí, které jsou často velmi odmítavé a odsuzující populaci neslyšících. Musí se vyrovnávat s tím, že jsou jejich rodiče nebo i ony samy označovány za hloupé, nenormální, nemocné apod. Mohou se také stydět za své rodiče. Je tak velmi důležité, aby se těmto dětem dostávalo od útlého věku podpory a ochrany jiné osoby, kterou může být osoba slyšící, nacházející se v blízkém sociálních okolí rodiny. Děti CODA potřebují být přijímány takové, jaké jsou, čímž pak mohou i samy na sebe nahlížet jako na normální. Pomáhá také kontakt s jinými CODA dětmi, což po dlouhou dobu, tedy než vznikla organizace CODA, nebylo ve větší míře možné.

1.3 Ontogeneze jazyka u jedinců CODA

Podle Macurové a Zbořilové (2018) si jedinci CODA osvojují jazyk přibližně stejným způsobem, jako děti slyšící, vyrůstající v rodině slyšících rodičů. Nicméně rozdíly existují. Jiný je způsob, jakým dítě vnímá jazykový projev a jak jej zpracovává. Pokud se narodí slyšící dítě do rodiny, v níž rodiče nemají poruchu sluchu, je dítě neustále obklopeno mnoha zvuky, včetně řeči. Hlasový projev tak vnímá zcela bezděčně. Rodiče neslyšící však většinou užívají v komunikaci se svým slyšícím dítětem znakový jazyk, což v praxi znamená, že musí nejprve navázat s dítětem vizuální kontakt, následně je dítě nuceno vnímat sdělované více smysly, resp. vnímání komunikace je specifické, neboť dítě musí dělit pozornost mezi osobu matky a to, co mu matka sděluje prostřednictvím znakového jazyka. Děti CODA broukají, což není překvapující, neboť fáze broukání je přítomna i u dětí s poruchami sluchu. Jiné je však období žvatlání, konkrétně tzv. manuální žvatlání, které je přítomno i u dětí slyšících vyrůstajících v rodinách slyšících rodičů. Manuální žvatlání se dle Pettito a Marentette (1991, in Marschark

a Spencer, 2011) objevuje v období od 6 do 14 měsíců. Předtím, než dítě pronese první slovo, produkuje mnoho gest, které nenesou význam. U dětí CODA, pokud rodiče užívají znakový jazyk, však postupně nabývají tato gesta určitý význam, tj. význam konkrétního slova, přičemž rozpoznat takto vyjádřené slovo bývá v daném období velmi obtížné.

V zásadě však nelze tvrdit, že je ontogeneze jazyka u jedinců CODA jednotná, což je dáno tím, že v rodinách neslyšících rodičů, kteří vychovávají děti CODA, lze nalézt tři možné formy komunikace: rodiče s dítětem pouze mluví (tato situace nastává především v případech, kdy je jeden z rodičů slyšící nebo nemá závažnější poruchu sluchu), nebo volí smíšenou komunikaci (tj. mluvení i znakování), případně pouze užívají znakový jazyk. Neslyšící rodiče (ale i rodiče slyšící nebo nedoslýchaví) mívají tendenci na dítě mluvit příliš hlasitě, což ovšem může vést k tomu, že dítě CODA do komunikace s rodičem vstupuje poměrně málo, neboť je mu nepříjemné toto hlasité mluvení, na které rodiče často také upozorňuje. Rodiče pak mají tendenci svoji verbální komunikaci omezovat. Primárně však není chybou, pokud v těchto rodinách je preferován znakový jazyk. Právě tímto způsobem si dítě může znakový jazyk osvojit co nejlépe, přibližně polovina dětí CODA považuje znakový jazyk za jazyk mateřský. Schopnost plně komunikovat s rodičem, byť pomocí znakového jazyka, rozvíjí vzájemný vztah mezi dětmi CODA a jejich neslyšícími rodiči, což je pochopitelně velmi žádoucí. Zároveň však ale často dochází k tomu, že si děti CODA neosvojují řeč zcela bezchybně: mívají obtíže se zvládnutím gramatiky, při mluvení mohou používat gramatické struktury znakového jazyka. I když rodiče upřednostňují v komunikaci mluvenou řeč namísto znakového jazyka, oproti ostatním rodičům v mnohem větší míře komunikují i neverbálně a děti CODA tento styl komunikace přebírají, tedy později v životě též ve větší míře vnímají a užívají neverbální komunikaci, jsou schopny z ní abstrahovat více významů než děti bez těchto specifík ve vývoji (Redlich, 2008).

Hanáková (2012) doplňuje, že se děti CODA naučí bez větších obtíží hovořit, byť mohou později volit ve své komunikaci více či méně kombinaci mluvené řeči a znakového jazyka. Děti CODA nežijí mimo společnost: mají většinou slyšící prarodiče, navštěvují běžné mateřské školy, mají kamarády, s nimiž hovoří. Navíc se neslyšícím rodičům dostává pomoci ze strany odborníků (foniatři, logopedi, psychologové, speciální pedagogové apod.), kteří jim pomáhají nastavit komunikaci s dítětem co nejvíce optimálně. Neslyšící rodiče se tak mohou učit modelovým technikám při stimulování řeči, jazyka, komunikačních činností, společně s odborníky také realizují strategie pro integraci poslechu, řeči, jazyka a komunikace do běžného života. Napomáhá, pokud tato pomoc probíhá skupinově, společně s jinými rodinami, v nichž také vyrůstají děti CODA.

Dle Horákové (2012) však mohou nastávat případy, kdy se u dětí CODA objeví opožděný vývoj řeči či je vývoj řeči výrazněji odlišný oproti ostatním dětem. Jedná se o případy, kdy je dítě CODA vystaveno mluvené řeči v menším rozsahu, než je 5-10 hodin týdně, přičemž postačí, když jsou mluvními vzory a těmi, kdo s dětmi CODA hovoří mluvenou řečí i osoby mimo rodinu, např. prarodiče nebo učitelé v mateřské škole.

1.4 Způsob komunikace u jedinců CODA

Jak bylo uváděno v předchozím textu, osoby CODA většinou užívají jak mluvenou řeč, tak i znakový jazyk a mnozí dokonce považují znakový jazyk za svůj mateřský jazyk. Redlich (2007) v souvislosti s tím uvádí zjištění P. Prestona z roku 2001, že osoby CODA užívají mix znakového jazyka a mluveného jazyka, který je specifický a objevuje se pouze v komunitě CODA. Tento specifický jazyk je pak nazýván jako coda-talk. Zároveň však autor poukazuje na to, že ne všichni lidé CODA volí coda-talk. Existují tak pomyslné dvě skupiny CODA osob, tedy ti, kteří coda-talk používají a vnímají jej jako pojítka s ostatními z komunity CODA, jsou na tento druh jazyka pyšní, druhá skupina jej však kritizuje, mimo jiné proto, že hyzdí podobu jazyka znakového.

Preston (1996) se výzkumu coda-talk věnoval intenzivně a mimo jiné zjistil, že mezi těmi, kdo tuto řeč užívá, existují určité rozdíly. Záleží na tom, jak do jaké rodiny se dítě narodí, zejména co se týče socioekonomické úrovně rodiny. V rodinách s nižšími příjmy, které jsou navíc na okraji společnosti, mohou patřit k menšinám, kdy i samotné postižení sluchu značí vyčlenění ze společnosti, chybí rodičům povědomí o tom, jaké služby jsou jim k dispozici či tyto služby z různých důvodů využívají méně. Obecně však to, zda a do jaké míry užívají CODA osoby znakový jazyk nebo přímo coda-talk, záleží dle autora zejména na třech faktorech, kterými jsou sourozenecké pořadí, temperament a schopnosti dítěte a pohlaví. Starší sourozenci (prvorození), a to zejména v době, kdy byly v menší míře dostupné služby a odborná pomoc lidem s postižením sluchu, včetně toho, že neexistovala organizace CODA, byli nuceni tlumočit svým rodičům, pomáhat jim s fungováním ve vnějším světě. Mladší sourozenci si pak všímají toho, jaký dopad tato skutečnost na staršího sourozence má (určité omezení ve volném čase, větší sepetí s rodiči, potřeba dobře ovládat znakový jazyk), mohou se rozhodnout nevolit pro sebe tuto roli. Záleží také na schopnostech dítěte osvojit si znakový jazyk, do čehož se promítá i temperament, to, zda dítě dokáže zvládnout potřebnou edukaci. Do jisté míry se tak coda-talk stává přirozeným vyústěním rodinné situace, v níž se CODA dítě ocitlo.

Z výše uvedeného vyplývá, že se u velké části osob CODA vyskytuje tzv. bilingvismus, tedy souběžné osvojování si dvou jazyků, v tomto případě znakového jazyka a jazyka, který je

mateřským jazykem v dané zemi. Rozlišován je také funkční bilingvismus, který se týká rodičů dětí CODA, kteří znakují, do určité míry jsou také schopni komunikovat slovně, nicméně jejich jazyková kompetence je na nižší úrovni a dotyční tak dokáží plně či zcela efektivně komunikovat pomocí mluvené řeči (Redlich, 2008).

Přítomnost bilingvismu vede k tomu, že je pro CODA jedince snadné dle potřeby, konkrétní situace, přepínat v komunikaci mezi oběma jazykovými systémy. Snáze tak lidé CODA činí ve vlastní komunitě. Coda-talk je často před majoritní společností skrýván, navíc znakování představuje určité stigma (Bishop, Hicks, 2005). Pokud se osoby CODA intenzivněji stýkají, tvoří např. komunitu, dochází k tomu, že se rozvíjí specifický coda-talk, který se může lišit od jiných komunit tvořených lidmi CODA. Následně se pak coda-talk lidí v dané skupině značně podobá, kdy dochází k obdobnému nahrazování slovně produkovaných výrazů znakováním (Emmorey, Borinstein, Thompson, 2005).

Lidé CODA tak užívají v komunikaci často až tři různé styly: s rodiči nebo dalšími osobami s postižením sluchu mohou komunikovat výlučně s využitím znakového jazyka, mezi ostatními jedinci CODA mohou volit coda-talk, za předpokladu, že vůči němu není zaujímán komunikačními partnery negativní postoj, další variantou je pouze užívání mluvené řeči v mateřském jazyce. Případné přepínání mezi různými komunikačními systémy probíhá zcela automaticky (Bishop, Hicks, 2005).

Za pozornost stojí výzkum, který provedli Emmorey, Borinstein a Thompson (2005) na vzorku 11 dospělých CODA osob. Sledováno bylo, jakým způsobem tyto osoby užívají oba jazykové systémy, tj. v tomto případě se jednalo o angličtinu a znakový jazyk. Participanti byli instruováni, aby užívali v rámci navozené komunikace znakový jazyk kdykoliv budou chtít, zároveň byli seznámeni s tím, že je vítáno, aby znakový jazyk užívali. Z výzkumu vyplynulo, že čistě znakování je voleno zcela výjimečně. Většina komunikace se odehrávala s využitím obou komunikačních systémů, kdy byla produkovaná řeč doprovázena znakováním. Zjištěno bylo také, že pokud byly voleny ve stejný čas oba komunikační systémy, shodovaly se obsahem. Co se týče doplňování mluveného slova znakovým jazykem, participanti častěji užívali souběžně oba systémy v případě sloves, a to ve větší míře, než tomu bylo u podstatných jmen, což autoři vysvětlují tím, že ve znakovém jazyce mají některá slovesa poněkud jiný význam, mohou detailněji vyjadřovat určitou činnost (např. sloveso *skočit* v anglickém znakovém jazyce znamená *skočit směrem k určitému místu*). Pokud měli participanti za úkol produkovat simultánně angličtinu i znakový jazyk, tento úkol jim činil největší potíže. V řeči často činili různé pauzy, nutnost produkovat znakový jazyk souběžně s mluveným slovem tak negativně ovlivňovala slovní produkci. Participanti potřebovali získat čas k tomu, aby dokázali

totéž sdělení komunikovat i ve znakovém jazyce. Jak autoři konstatují, v případě, že je CODA jedinec bilingvální, většinou dochází k tomu, že je jeho řeč zcela přirozeně v různých fázích doplňována o znakový jazyk, tento typ komunikace je pro CODA osoby velmi častý. S nižší frekvencí, resp. velmi málo, dochází k tomu, že by CODA osoby nahrazovaly některá pronášená slova znakem.

CODA jedinci se oproti ostatním liší v oblasti komunikace také tím, že je pro ně mnohem důležitější oční kontakt. Zahajování komunikace v rodině spočívalo zejména v raném dětství či obecně v předškolním věku očním kontaktem nebo jiným signálem (dotek, rozsvícení světla apod.), a to v důsledku postižení rodičů. V komunikaci také tito jedinci mnohem více uplatňují neverbální komunikaci. Řeč může být zejména v předškolním věku jednodušší (telegrafická), mohou vynechávat některá slova. Jsou však také značně adaptabilní na různé komunikační situace, jsou zvyklí přizpůsobovat se mluvčímu. Komunikací se mnohdy živí, a to jako tlumočníci lidem s postižením sluchu (Kratochvílová, 2007).

2 KOMUNIKACE JEDINCŮ CODA SE SOCIÁLNÍM OKOLÍM

Druhá kapitola práce se již více zaměřuje na sociální fungování osob CODA. Pozornost je též věnována komunikaci jedinců CODA, oproti první kapitole se však již nezaměřuje na ontogenezi řeči či některá lingvistická specifika v mluvené řeči. Pojednáno je o realizaci komunikace lidí CODA v rodině, ale i mimo ni. Kapitola se soustředí také na sociální fungování osob CODA, zejména na začleňování do společnosti, přijímání osob CODA druhými lidmi, různými skupinami osob a též přístupem jedinců CODA k majoritní společnosti a dalším lidem CODA.

2.1 Komunikace jedinců CODA v rodině

Osoby CODA ve své rodině hovoří tak, jak je preferováno rodiči, resp. jaké možnosti rodiče mají. Rodiče s postižením sluchu si v souvislosti s narozením dítěte kladou otázku, jaký jazyk užívat. Velmi často jsou schopni komunikovat verbálně, byť omezeně, a ne plně srozumitelně. První volbou bývá mluvená řeč, která však má svá specifika, kdy mimo jiné dochází k tomu, že rodiče na své dítě mluví velmi hlasitě. Děti CODA však nemají narušený sluch a hlasitá řeč pro ně může být problematická, a to až do té míry, že se snaží komunikaci se svými rodiči omezit. I pokud je preferována mluvená řeč, stále však dochází k tomu, že ji rodiče doprovázejí gesty, pohyby těla apod., případně přímo doprovázejí mluvenou řeč znakovým jazykem (Redlich, 2008).

Postupně se však komunikace v rodině ustálí. Situace rodin, v nichž se nacházejí děti CODA, jsou pochopitelně odlišné. Rozdíl je dán tím, zda je neslyšící pouze jeden z rodičů nebo oba rodiče, roli hraje i to, jaký způsob komunikace u svých dětí neslyšící rodiče preferují. Jak však uvádí Chafin (2009), vždy se CODA dítě ocitá v rodině, v níž panuje značnou měrou ticho – hovoří se o světě ticha, zatímco vně rodinu se nachází svět zvuků. Svět zvuků se nachází mimo rodinu a děti CODA se s ním seznamují prostřednictvím svých slyšících prarodičů, v návaznosti na docházku do mateřské školy, základní školy, v souvislosti s návštěvou zájmových kroužků apod. Vstupem do světa zvuků pak formují svůj specifický přístup ke komunikaci.

Lidé s postižením sluchu vnímají svět vizuálně, mnohem intenzivněji, než je tomu u osob bez narušení sluchu. Tento styl vnímání pak bývá dětem CODA neslyšícími rodiči předáván, děti CODA se učí rozlišovat různé detaily, podobně se také učí specifické orientaci ve světě či bezprostředním okolí. Jejich pohyby a přístup k neznámému, které lze též považovat

za určitý druh komunikace, tak mohou být specifické: lidé CODA se od svých rodičů učí reagovat více na světlo, spatřovat význam v určité formě neverbální komunikace, jsou také vedeni k tomu, aby při slovní produkci zaujímali takovou polohu těla, aby mohli vnímat reakci druhých lidí, měli přehled o jejich neverbálních projevech (Redlich, 2008). Dle Krahulcové (2014) je pro osoby s postižením sluchu charakteristické, že navazování komunikace probíhá dotekem (nikoliv však např. na záda nebo hlavu. Stejně tak není vhodné vzít neslyšícího za ruku, což je považováno za stejně neslušné, jako když si komunikující zakryje ústa), případně např. pohybem ruky, pokud není volena plná blízkost druhé osoby. Komunikace probíhá tváří v tvář, důležitý je oční kontakt. Další upoutání pozornosti se kromě uváděného světla odehrává také pomocí vibrací (např. poklepání do stolu). Odlišné bývá i sdílení emocí, vyjadřování blízkosti.

Prostředí, v němž dítě vyrůstá (tj. prostředí bez hluku) pak také determinuje to, jak lidé CODA přistupují k hluku nebo dalším jevům, které z rodinného prostředí neznají. V rodinách dětí CODA se většinou nekřičí, i když i neslyšící rodiče se mohou hlasitě hádat, nebývá to však časté. Později pak mohou lidé CODA vykazovat tendenci vyhýbat se hlasité komunikaci nebo hlučnému prostředí (Redlich, 2008).

Na komunikaci osob CODA se svými rodiči či obecně v rámci rodiny se ve svém výzkumu zaměřil Pizer (2007), který do svého výzkumu zahrnul 12 dospělých osob CODA ve věku 20-66 let. Jak autor na základě výsledků svého výzkumu uvádí, komunikace dětí CODA s jejich rodiči je považována jedinci CODA za zcela přirozenou a normální, byť si zejména později, s odstupem času, mohou uvědomovat rozdíly, které zažívaly na rozdíl od svých vrstevníků. Jak uvádí Kratochvílová (2007), děti se učí komunikovat s rodiči, zejména co se týče iniciace komunikace, specifickým způsobem (dotek, světlo atd.). V dnešní době, kdy existují mobilní telefony a různé pomůcky usnadňující život lidem s postižením sluchu, je snazší kontaktovat druhého, upozornit na záměr komunikovat s ním apod. Autorka uvádí situaci jednoho dítěte CODA (konkrétně K. Redlicha, jenž je v této práci hojně citován), která se odehrála ještě v době, kdy mobilní telefony neexistovaly: dítě si zapomnělo klíče a nemohlo se dozvonit na své rodiče. Řešením bylo oslovit sousedy bydlící v patře nad rodiči, z okna spustili botu na provázku a její pohyb upozornil rodiče dítěte na to, že se něco děje, rodič šel otevřít. Lidé CODA se tedy učí specifickým interakcím, mohou ve větší míře využívat neverbální komunikaci, jsou ostražitější a vnímavější v komunikaci, vlivem zkušenosti z dětství.

Tarcsiová (2010) provedla výzkum na vzorku 24 dospělých osob CODA, v němž se zaměřila na rodinnou komunikaci. Autorka zjistila, že byli všichni tito respondenti spokojeni s tím, jak se doma komunikovalo, a to v případě, že měli uvažovat o tom, zda jim v rodině

v komunikaci s rodiči něco nechybělo vlivem toho, že rodiče byli neslyšící. I přes toto postižení uváděli respondenti, že žili v prostředí, v němž byli milováni a vzájemné vztahy byly velmi dobré. Někteří respondenti však referovali o potřebě pomoci ze strany odborníků, např. co se týče komunikace, zvládání znakového jazyka apod. Pokud se měli respondenti detailněji vyjádřit k tomu, co jim vyrůstání v rodině s rodiči neslyšícími chybělo, uváděno bylo obtížnější či nedostatečné poznávání okolního světa, což ovšem nemusí být pravidlem. Kučerová (2020), jedna z dospělých osob CODA, uvádí, že jediný nedostatek, kterého si je vědoma, je vnímání hudby a přístup k hudbě. V rodině nebylo podceňeno seznamování dětí s kulturou, nicméně např. do divadla chodila s dívkou babička. Ovšem v rodině se nepouštěla hudba, pronikání do světa hudby a hudebních zvuků tak bylo pro tuto dívku něčím zcela novým, co se učila až v dospělosti.

Dle Tarsiové (2010) se může jednat o zdánlivé drobnosti, které dětem CODA v rámci vyrůstání v rodině chybí, které ovšem nabývají v souvislosti s výchovou, vzděláváním a formováním vztahu mezi rodičem a dítětem značný význam. Jednou z těchto situací je např. čtení pohádek, které je přenecháváno spíše prarodičům, případně učitelům, nicméně samy osoby CODA by mnohdy preferovaly, aby jim pohádky četli rodiče, byť jejich mluva nebyla dokonalá nebo příliš srozumitelná. Komunikace je způsobem přibližování se k druhému. Čtení pohádek může být intimní chvílí, na kterou člověk rád vzpomíná i v dospělosti. Některé zážitky tak lidem CODA chybí. Specifickým tématem je pak podle autorky tlumočení dětí svým rodičům či tlumočení rodičům toho, co rodiče nezachytí (zprávy v televizi, to, co mezi sebou v rámci rodiny sdělují sourozenci nebo si říkají děti CODA s jinými osobami, které jsou v rodině v danou chvíli přítomny atd.).

2.1.1 CODA děti jako tlumočníci rodičů

Jak poukázal Preston (1996), přibližně polovina dětí CODA se stává rodinnými tlumočníky, přičemž tato funkce bývá nezřídka předávána od staršího sourozence, který rodinu v dospělosti opustí, na sourozence mladšího. Jsou to také častěji dcery, které získávají roli oficiálního překladatele v komunikaci rodiny či rodičů s vnějším prostředím, pokud to neslyšícímu rodiči nerozumí. Ženy také častěji i v důsledku této zkušenosti či povinnosti v dětství, jak danou situaci autor nazývá, později v dospělosti vstupují do role tlumočnicka ve znakovém jazyce. Důvodem jsou dle téhož zdroje charakteristiky, které jsou přičítány ženám, tj. ženy jsou pojmány oproti mužům jako více pečující, pomáhající, spojující druhé, zvládající lépe náročné, i konfliktní situace. Zároveň však tato role vyžadovala od dcer

schopnost adaptovat se na různé situace a do určité míry se i upozadit ve prospěch rodičů, rodiny, což následně ženám činilo potíže v přijímání a utváření vlastní identity.

Podle Redlicha (2008) není překvapivé, že jsou to častěji dívky, které svým neslyšícím rodičům tlumočí. Autor spatřuje paralelu v profesionálních tlumočnících, mezi nimiž též dominují ženy. Ženy se častěji ocitají v profesní roli pomáhajícího, neboť mají více rozvinuté sociální citění. Navíc plat tlumočnicka není příliš vysoký, což je též typické pro ženy, resp. stále se ve společnosti objevuje značná genderová nerovnost, která se mimo jiné projevuje nižším platem, který ženy ve srovnání s muži na téže pracovní pozici dostávají.

Ovšem role tlumočnicka má dopad na to, jak se dítě CODA pojímá. Ve výzkumu Prestona (1996) o sobě některé ženy CODA hovořily jako o *hlase*, kterým se staly – jinak byly neviditelné. Participantů výzkumu se také shodovali v tom, že skutečnost, že se slyšící dítě narodilo neslyšícím rodičům, předznamenala roli tlumočnicka, kdy tuto roli musel někdo v rodině vykonávat, nebylo zvažováno jiné řešení.

Tlumočení rodičům je jedním z hlavních témat, o kterých je v souvislosti s CODA dětmi pojednáno. Tato aktivita, jak je zřejmé z výše uvedeného textu, přináší do života dětí CODA často mnoho nepříjemného. Tarcsiová (2010) konstatuje, že je daný stav často vnímán jako ukradené dětství. Tyto děti vstupují do světa dospělých, vyřizují za rodiče záležitosti, kterým mnohdy nerozumí, jsou nuceni předčasně dospět. Jak však zdůrazňuje Kučerová (2020), to neplatí pro všechny jedince CODA. Ne vždy, i když velmi často, dochází k tomu, že tuto zkušenost vnímají děti CODA negativně. Danou situaci lze pojmut i pozitivně: dítě tráví s rodičem hodně času, je součástí řešení některých rodinných situací, navíc se může naučit něčemu, co bude samo v dospělosti potřebovat. Dítě také může vnímat, že je pro rodiče důležité a potřebné. Posilován tedy může být vzájemný vztah.

Většinou se lze v odborné literatuře setkat s tím, že je tlumočení dětí pojímáno jako problém, zejména tedy pro samotné děti CODA. Redlich (2008) na toto téma uvádí, že se děti CODA stávají tlumočnickými svými rodičům v útlém dětství, nezářídka kolem šesti let. Tlumočení se objevuje v různých situacích – děti za rodiče řeší opravy v domácnosti, vyřizují vše potřebné na úřadech, v bance apod. Děti sice rodičům tlumočí, nicméně velmi často vystupují jako ti, co potřebují danou situaci řešit, tedy nejednají přímo za rodiče, ale vystupují jako mluvčí rodiny. Tento přístup může mít i určité výhody, dospělí (úředníci apod.) mají tendenci dítěti spíše (rychleji) vyhovět, ovšem setkat se lze i s názorem, který do značné míry sdílí i autor, že se jedná o využívání dětí, které tedy není vhodné a neumožňuje dětem přirozeně dospívat. Děti CODA jsou však využívány i dospělými, kteří jednají s jejich neslyšícími rodiči. Nezářídka se

při komunikaci s rodiči obrazení tito dospělí přímo na dítě a chtějí jednat s ním, nikoliv s jeho rodiči. K tlumočení je tak dítě CODA vychováváno celou společností.

Jak však upozorňuje Kratochvílová (2007), nastávat mohou i situace, kdy dítě tlumočí či by mělo tlumočit, aniž by to bylo pro obě strany vhodné, a to s ohledem na nutnost soukromí nebo intimity. Jednat se může o návštěvu lékaře, tlumočení rodičům toho, co jim sděluje učitel dítěte, specifické jsou pak situace konfliktní, do nichž je tak dítě vtahováno, přičemž v případě, že je nízkého věku, může mít tendenci na sebe negativní emoce vztahovat.

Situací, v nichž CODA dítě vystupuje jako tlumočník, je velké množství: děti tlumočí u lékaře, na úřadech, včetně soudů, rodičům doma tlumočí, co neslyšeli v televizi, rozhlasu nebo když jsou u rozhovoru dítěte s prarodičem apod. Děti objednávají rodiče k lékaři, na úřad, zajišťují opravy v domácnosti, neustále tak musí být v pohotovosti pro své rodiče (Bradnová, 2016).

Redlich (2008) konstatuje, že skutečnost potřeby tlumočení CODA dětmi svým rodičům svědčí v mnohém o stavu společnosti. V dnešní době jsou k dispozici tlumočníci pro osoby s postižením sluchu ve větší míře, přesto ani dnes je nemusí tito lidé dostatečně využívat, ať již z neznalosti, nebo jejich nedostupnosti. Dle autora *„jednání hluchých rodičů, neslyšících a slyšících lidí podle mého názoru svědčí o velmi nízké informovanosti v oblasti tlumočení pro neslyšící lidi a vypovídá i o jeho nedostatečné profesionalizaci. Rovněž by takové jednání mohlo poukazovat na nevyzrálou naši společnost, která nerespektuje život dítěte ani jeho citlivou duši“* (Redlich, 2008, s. 49).

Preston (1996) navíc uvádí, že to, co je po dětech CODA požadováno, není mnohdy pouze tlumočení, ale spíše rozhodování o řešení dané situace, v níž se dítě jako tlumočník ocitá. Ne vše lze ihned rodičům přeložit, v rámci probíhající komunikace činí dítě mnoho dílčích rozhodnutí, což si ovšem uvědomuje, nežádá jako velmi zatěžující nebo stresující stav. Pro děti může být složitější po delší dobu vstupovat do kontaktu rodiče a druhé osoby, s níž je komunikováno, jako prostředník. Je tak snazší celou situaci vyřešit a rodiči sdělit určité resumé. Dochází tedy ke společenskému prolamování rolí, které by měly být zdrojem určité jistoty a bezpečí, zejména pro děti.

V tomto věku by děti neměly mít zodpovědnost, kterou CODA děti mají. Tato zodpovědnost je jim přidělena jen proto, že slyší. Dostávají tak od rodičů či širšího okolí více informací, než by měli mít. Jsou na ně kladeny vysoké nároky. Děti si také uvědomují, že nesmí v tlumočení udělat chybu, neboť ta by mohla mít na situaci rodičů nebo rodiny velmi negativní dopad (Bradnová, 2016).

Kučerová (2020) z vlastní zkušenosti CODA dítěte zmiňuje, že role tlumočnicka bývá dětmi CODA přijímána odlišně dle vývojové fáze, v níž se dítě ocitá. Problematické je dle autorky zejména období dospívání. Vágnerová (2012) vysvětluje, že v dospívání neboli adolescenci se proměňuje vztah dospívajícího k rodičům, kteří již přestávají být pro děti autoritami, naopak dospívající pocítují potřebu vyhranit se vůči nim. Odpoutávání se od rodiny je jedním z hlavních vývojových úkolů dospívání. Dochází k formálnímu zdůrazňování samostatnosti, dospívající jsou vůči rodičům více kritičtí, často nespravedliví. Rodiče by měli dát dětem prostor k osamostatnění se, formování vlastní identity. Vzájemný vztah by měl být více symetrický, rodiče by měli zvládnout respektovat potřeby dospívajících, kteří si mimo jiné přejí trávit s rodiči méně času. Dospívající primárně nepotřebují pečujícího rodiče: potřebují rodiče, který se o ně zajímá, nicméně nevstupuje do jejich osobního prostoru více, než by bylo vhodné. Zároveň by měli být rodiče pro adolescenty vhodným vzorem k nápodobě.

To je pochopitelně v případě nutnosti tlumočení problematické. Rodiče stále mohou spoléhat na své děti, že jim budou pomáhat v situacích, které jsou pro ně problematické. Tím si ovšem nárokují značné množství času svých dětí, pro které je též obtížné více se vůči rodičům vymezit, pakliže pocítují, že jsou na nich v tomto ohledu rodiče závislí. Nemusí tak být možné revoltovat vůči nim, čímž může být problematické formování identity CODA dětí, které je ztíženo navíc i tím, že tito jedinci žijí ve dvou odlišných světech.

Podle Redlicha (2007) se mohou zejména v dospívání někteří CODA adolescenti za své rodiče stydět, pro jejich nesamostatnost, ale též nepřesnou mluvu apod. Rodiče mohou vykazovat příliš ochranné tendence. Kučerová (2020), která se sama s danou situací potýkala, zmiňuje, že období dospívání pro ni bylo složité, a to z několika různých důvodů. Vnímala velmi silně povinnosti, které měla vůči rodičům, ve smyslu nutnosti tlumočit, pomáhat s tím, co bylo potřeba a co rodiče nezvládli bez kooperace s někým dalším. Nebylo možné se vůči něčemu takovému příliš ohradit, neboť zároveň bylo zřejmé, že se jedná o nutnost. Problematické bylo tlumočení, které se týkalo i citlivých situací (návštěva lékaře). V těchto okamžicích si uvědomovala, že opouští roli dítěte, což v ní vyvolávalo určitý vnitřní konflikt. Autorka shrnuje, že se tato situace v současné době zlepšuje, byť není zcela optimální. Stále více se však lze setkat s tlumočením na úřadech či možnosti využít tlumočnicka v případě potřeby.

Jak je tedy zřejmé, velmi často nemají CODA děti (dospívající) pocit, že mají možnost volby, zda tlumočit či nikoliv, tlumočení vnímají jako zátěž, v důsledku této nutnosti, označované jako povinnost, mohou prožívat silněji potřebu vymezit se vůči rodičům, uvolnit se ze vzájemného vztahu, případně mohou daný stav vítat jako možnost většího sblížení, což

ovšem může být dáno i tím, že jinou volbu nemají a je pro ni obtížné zaujímat vůči rodičům negativní postoj, a to kvůli jejich postižení, za které rodiče nemohou.

Cézová (2020), též jedna z osob CODA, vzpomíná na tuto životní fázi a zmiňuje, že ji tyto aktivity (povinnosti) do značné míry vyčleňovaly z vrstevnické skupiny. Prožívala události, které její kamarádi neznali, o některých tématech se s nimi nemohla bavit.

2.2 Začleňování jedinců CODA do širší společnosti

Snahou osob CODA je začlenit se optimálně do společnosti. Jak bylo uváděno v kapitole 1.2, u osob CODA může být problematické utváření identity. Gillernová, Kebza, Rymeš a kol. (2011) uvádějí, že společnost výrazně determinuje formování identity, přičemž autoři zmiňují vyrůstání v bilingválním prostředí, tedy v prostředí, v němž se střetávají dvě různé kultury.

Horáková (2012) vysvětluje, že existuje termín „*kultura Neslyšících*“, který se v úzkém pojetí vztahuje k minoritě osob s postižením sluchu, kdy základem této kultury je znakový jazyk, který je užíván jejími členy, stává se podstatou identity neslyšících. V širším pojetí se jedná o komunitu osob, jejich aktivity v rámci volného času, specifický způsob života. Lidé s postižením sluchu mohou vyhledávat akce pro neslyšící, využívají odbornou pomoc, která je těmto lidem k dispozici apod.

CODA děti bývají součástí této kultury, a to i tehdy, když příliš neovládají znakový jazyk. Vyrůstají však v prostředí sdíleném jejich rodiči, vstupují do jejich sociálních vztahů, seznamují se s atributy této kultury (spolky, umění apod.). Osvojují si humor neslyšících, ale též způsob komunikace (Krahulcová, 2014). Tato kultura tak výrazně formuje jejich identitu, nicméně zároveň se děti CODA dříve či později začleňují do společnosti většinové, která sdílí jinou kulturu, než je kultura neslyšících.

Kučerová (2020) uvádí, že do světa slyšících vstupuje dítě CODA s nálepkou jedince CODA, přičemž tato skutečnost je vnímána dětmi velmi negativně, jedná se o nálepku, kterou tyto děti nemají rády a mnohdy také ve společenství, které je nezná, nesdělují, že jsou jejich rodiče neslyšící.

Zároveň dochází i k tomu, že je dítě CODA vnějším okolím řazeno nezřídka vzhledem k jejich rodičům do této kultury, což nemusí být vždy lidem CODA příjemné, zejména čelí-li předtím až dehonestaci neslyšících, vysmívání se jejich způsobu komunikace apod. Pro CODA děti bývá problematické vrůstání do společnosti, neboť plně nepatří ani do jednoho z obou světů (světa ticha a světa zvuků). Tuto odlišnost si uvědomují při prvním intenzivním kontaktu

s vrstevníky, tedy se započítím docházky do mateřské nebo základní školy (Bishop, Hicks, 2005).

Doba strávená docházkou do školy bývá pro děti CODA často náročná. Vrstevníci nabývají pro děti význam zejména na druhém stupni, a to v návaznosti na formování identity v dospívání. Jak však uvádí Vágnerová (2012), vrstevníci začínají být pro děti důležití již v předškolním věku, následně tento význam narůstá. Ve školním věku, tedy v době, kdy CODA děti běžně svým rodičům tlumočí na úradech apod., přinášejí vrstevníci dětem možnost rozvíjet dovednosti, které jsou důležité v mezilidských vztazích a které si lze nejlépe osvojit právě ve vrstevnické skupině, neboť v ní má dítě s ostatními rovnocenný vztah, což neplatí pro vztah s rodiči. Dítě se stále více ztotožňuje s vrstevníky, kteří pro něj představují model chování v různých situacích. Děti se s vrstevníky setkávají nejen ve škole, ale i v zájmových kroužcích. Role školáka mění postavení dítěte v rodině. Dítě začíná mít jiné povinnosti než jen ty, které mělo v rodině. Specifický začíná být i vztah se sourozenci, kdy dochází jak k většímu sepejetí, tak i rivalitě.

To tedy potvrzuje dřívější konstatování, že CODA děti často předčasně dospívají, jsou vydělovány z vrstevnické skupiny, nesdílí s ní stejné prožitky, mají odlišné povinnosti. Nutnost být značně angažovaný v rodině s sebou přináší menší možnost zakoušet nové povinnosti a práva, vyplývající ze statutu školáka. Navíc jak bylo též uváděno, skutečnost, že rodiče neslyší, se promítá i do vztahů sourozeneckých. Nejstarší dítě v rodině se stává tlumočnickem, mladší dítě tlumočit nemusí, čímž může být posilována rivalita nebo nepřátelské vztahy mezi sourozenci. Sourozenci také mají méně prostoru na rozvíjení vlastního vztahu, neboť jsou nuceni více pomáhat rodičům, mohou pociťovat nutnost být v menší míře ve vzájemném konfliktu, aby neztěžovali fungování rodičů.

Začleňování do společnosti znamená také získávání potřebných dovedností a kompetencí, důležitých v dospělém životě. Socializace dítěte v tomto ohledu probíhá z velké části také ve škole. Podle Tarcsiové (2010) se rodiče CODA dětí často potýkají s obtížemi při vzdělávání dětí, a to zejména co se týče domácí přípravy. S pokračujícími ročníky přibývá náročného učiva, děti často potřebují při domácí přípravě pomoc svých rodičů. Rodiče běžně pomáhají dětem např. na prvním stupni při osvojování si trivia – dávají dětem diktáty, později jim pomáhají při učení se cizímu jazyku apod. V tomto ohledu mohou být neslyšící rodiče bezradní. Potřebují pomoc zvenčí, odborníků, důležitá je dobře nastavená spolupráce se školou.

Cézová (2020) uvádí, že CODA děti mají často problém s českým jazykem, od čehož se následně odvíjejí obtíže i při zvládnutí dalších, odbornějších předmětů. Mnohdy tedy nemusí

dosáhnout odpovídajícího vzdělání, neboť se jim během docházky na základní školu nedostávalo potřebné pomoci zvenčí.

Redlich (2008) shrnuje, že děti CODA si většinou neuvědomují, v jak obtížné situaci se ocitají. Navíc nechtějí své rodiče zklamat. V důsledku toho mohou být uzavřenější, více tišší, mohou se stranit širšího sociálního okolí. Podle autora je důležité, aby si děti CODA položily otázky, které jsou sice nepříjemné, ale jsou důležité k tomu, aby si uvědomily, kým jsou, co potřebují. Podobně také dospělý CODA by se měl zabývat tím, jaké bylo jeho dětství, zda mu v něm něco nechybělo. Je zapotřebí případnou nespokojenost reflektovat, je žádoucí hovořit s rodiči na toto téma, neboť je to potřebné pro formování vlastní, skutečné identity. Dospělí CODA mohou mít vytvořenou identitu dle toho, jakou představu o ní měli jejich rodiče. Z role tlumočníka či dítěte rodičů s postižením se nemohli nikdy vymanit, což determinovalo proces formování identity. Nicméně vytvoření vlastní identity je důležité pro fungování v mezilidských vztazích i ve vztahu k sobě samému. Pokud se nezdařilo ujasnit si, kým dotyčný je, kým chce být apod., je zapotřebí vrátit se k tomuto procesu, v čemž mohou být rodiče značně nápomocní.

2.3 Způsoby komunikace jedinců CODA mimo rodinu

Emmorey, Borinstein a Thompson (2005) ve svém výzkumu zjistili, že osoby CODA v komunikaci s druhými lidmi mají tendenci přizpůsobovat svoji komunikaci jejímu příjemci. Pakliže lidé CODA ovládají coda-talk, při komunikaci mezi sebou ji užívají běžně, zatímco při komunikaci s jedinci, kteří neznají znakový jazyk, je tento komunikační systém lidmi CODA omezován.

Podobně také Redlich (2007) uvádí, že lidé CODA užívají souběžně mluvenou řeč a znakový jazyk především v situacích, kdy chtějí, aby jim rozuměli jak slyšící, tak i neslyšící. Ne všichni jedinci CODA jsou však schopni simultánně hovořit a znakovat. V takovém případě může být upřednostněna komunikace, které rozumí neslyšící. Užívání znakového jazyka se dle autora pojí jak se situacemi, kterým je přítomna osoba neslyšící, tedy situacemi, v nichž je z hlediska osoby CODA znakování nezbytné, slušné, druhým typem situace je vnímání bezpečnosti prostředí. Lidé CODA se ne vždy hlásí k neslyšícím, resp. neradi upozorňují na to, v jakém prostředí vyrůstali. Schopnost znakování vyvolává v okolí otázky, kde se znakový jazyk dotyčný naučil. Navíc tím, že ne každý jedinec CODA dobře ovládá znakový jazyk, není pro všechny jedince CODA znakování příjemné. Znakují tak často tehdy, když se cítí uvolněně, což je patrné i z toho, že volí coda-talk ve společnosti dalších osob CODA.

Podle Bishop a Hicks (2005) zažívají osoby CODA opresi ve společnosti, tedy jsou minoritou, která jen obtížně sama může změnit podmínky a možnosti svého fungování. Již jako děti zažívaly různá odmítnutí, posměšky, především kvůli tomu, jakým způsobem hovoří jejich rodiče. Tuto zkušenost si lidé CODA nesou ve formě vizuálních vzpomínek. Dřívější zkušenosti mohou formovat způsob komunikace s druhými, a to nejen po formální stránce řeči, ale též v rovině vztahové.

Své místo nalézají lidé CODA často v pozici profesionálních tlumočnicků či obecně pomáhají komunitě neslyšících. Příkladem je již zmiňovaný K. Redlich, autor knihy *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů* či R. Horáková, z jejíž publikace *Sluchové postižení* je též citováno. Jak uvádí Kučerová (2007), oba autoři působí v dané oblasti a absolvovali též vzdělání spojené se světem neslyšících: R. Horáková vystudovala speciální pedagogiku, dříve působila ve středisku *Teiresiás* při Masarykově univerzitě, které pomáhá tamějším studentům, u nichž je přítomno sluchové nebo jiné postižení. K. Redlich je absolventem oboru čeština v komunikaci neslyšících a působí jako tlumočnick na Karlovarsku. Oba se též věnují osvětě týkající se osob neslyšících či osob CODA.

Cézová (2020) zmiňuje příběh jiné CODA ženy, která se též stala tlumočnicí pro neslyšící, a to ještě v době socialistického Československa. Dovednost znakového jazyka byla pro ni výhodou, ovšem tato práce je značně náročná, ne zcela dostatečně finančně hodnocená. Lidé CODA však dle autorky vykazují značnou míru pomoci lidem se sluchovým postižením, často nad rámec svých povinností, neboť velmi dobře vědí, co toto postižení obnáší. Stávají se pomyslnými *obhájci* svých klientů, zprostředkovávají veřejnosti náhled na to, jak se sluchové postižení promítá do běžného fungování – např. co se týče uzavírání smluv, orientace v právních úkonech. Vůči velké části veřejnosti mohou lidé CODA zaujímat do značné míry defenzivní postoj, plynoucí z jejich dřívější zkušenosti, který se též promítá do komunikace s druhými lidmi.

To, do jaké míry se CODA jedinci „hlásí“ ke své specifické situaci či do jaké míry je zřejmé, že tito lidé mají blízkou zkušenost s lidmi se sluchovým postižením, závisí podle Kučerové (2020) také na tom, zda se naučili znakovému jazyku. Ten, jak bylo zmiňováno, užívají lidé CODA bezděčně, více či méně jako doplněk k mluvené řeči. Mnozí příslušníci CODA komunity nemusí umět znakový jazyk, nebo ho neovládají dokonale. Pokud k tomu byli vedeni v rodině, kdy i rodiče vnímali sluchové postižení jako značné stigma a obtíž pro dítě, mohou lidé CODA vykazovat tendenci co nejvíce se podobat většinové společnosti, snaží se vyvarovat jednání (komunikaci), které by vedlo k odhalení skutečného stavu.

Podle Prestona (1996) záleží také na tom, z jaké rodiny jedinec pochází, ve smyslu její socioekonomické úrovně. Pokud rodina je vyčleněna do společnosti či se ocitá na jejím okraji, může skutečnost, že se jedná o osobu CODA, ještě více ztěžovat její fungování v životě, což má dopad na způsob komunikace. Cílem některých osob pak může být snaha skrýt před okolním světem daný stav. V komunikaci se snaží vyvarovat znakování, dbají na kvalitu produkce řeči, aby nevzbudily podezření.

Lze tedy shrnout, že i když jsou děti CODA osobami slyšícími, jejich rodinné zázemí značně ovlivňuje jejich fungování ve vnějším světě. Často předčasně opouštějí roli dítěte, stávají se tlumočníky svým rodičům, kteří jim mohou nevědomě bránit v tom, aby byly dětmi a získávaly zkušenosti, které mají děti získávat. Pro jedince CODA je obtížné pohybovat se ve dvou odlišných světech. Pokud se dítě na tuto skutečnost neadaptuje, pokud jsou na něj vyvíjeny tlaky neumožňující formování vlastní identity, mohou se přiklonit k jednomu z krajních pólů možného fungování: svůj život pojí s komunitou neslyšících, kterým pomáhají, nebo se naopak snaží od této komunity distancovat, a to až do té míry, že se stydí jak za své rodiče, tak i za svůj vlastní původ. To vše se pak promítá do toho, jakým způsobem tyto lidé komunikují – zda užívají znakový jazyk, zda rozvíjejí coda-talk, nebo zda mají zájem komunikovat s druhými. Cílem by patrně mělo být přijetí skutečného stavu, zralá adaptace na daný stav.

Do jaké míry se to CODA jedincům daří, jak se vyrovnávají s obtížemi, které se statusu CODA dítěte vyplývají, bylo zkoumáno též v rámci vlastního výzkumu, popsaného v další kapitole.

3 POPIS VÝZKUMU

Kapitola přibližuje realizovaný výzkum. Uveden je cíl výzkumu a výzkumné otázky. Popsána je metodika výzkumu a v závěru kapitoly je charakterizován výzkumný soubor. Výsledky jsou prezentovány v kapitole čtvrté.

3.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumu bylo analyzovat komunikaci u jedinců CODA.

Stanoveny byly také následující výzkumné otázky (VO):

VO1: Jak se vyvíjela komunikace osob CODA?

VO2: S jakými reakcemi ohledně způsobu jejich komunikace se setkávají lidé CODA?

VO3: Jak přistupovali či přistupují jedinci CODA k tlumočení svým rodičům?

VO4: Jaká jsou podle jedinců CODA specifika života osob CODA, se zřetelem k začleňování do společnosti?

3.2 Metodika výzkumu

S ohledem na stanovený cíl a výzkumné otázky byl zvolen jako nejvhodnější výzkumný design kvalitativní výzkumu. Tento typ výzkumu se dle Reichela (2009) zaměřuje na detailní porozumění zkoumanému sociálnímu problému. Není v něm pracováno s měřitelnými charakteristikami, záměrem je postihnout zkoumaný jev v komplexní podobě, se zachycením vztahů mezi dílčími faktory daného jevu. S ohledem na skutečnost, že je pozornost věnována jen velmi úzké výseči zkoumané reality, nebývá možné výsledky kvalitativních výzkumů generalizovat, nicméně bývají nezřídka východiskem pro další bádání v dané oblasti. Oproti kvantitativnímu výzkumu bývá sběr dat i jejich analýza náročnější časově i z hlediska požadavků na badatele. Jeho úkolem je postihnout všechny možné aspekty zkoumaného jevu, dávat je do souvislosti. Postup sběru i analýzy dat bývají dle autora nestandardizované, přičemž oba procesy probíhají současně.

Hendl (2016) připodobňuje práci badatele v kvalitativním výzkumu činnosti detektiva, a to z několika důvodů: badatel pracuje především v terénu, většinou oslovuje různé lidi a snaží se získat co nejvíce relevantních informací. Získávaná data jsou neustále vyhodnocována, závěry vedou k dalšímu, již cílenějšímu zkoumání. Okolnosti realizace výzkumu jsou důležité, a je tak nutné je náležitě popsat při podávání zprávy o výzkumu.

Metodou výzkumu byl polostrukturovaný rozhovor. Rozhovory mohou být strukturované, nestrukturované a polostrukturované. Reichel (2009) hodnotí polostrukturované rozhovory jako nejvýhodnější, neboť eliminují nevýhody dalších dvou typů interview. V polostrukturovaném rozhovoru si badatel sestaví jádro rozhovoru, tedy několik otázek, které jsou formulovány s ohledem na cíl výzkumu a výzkumné otázky. Tyto položky jsou koncipovány jako otevřené. Pořadí lze měnit, nicméně položeny musí být probandovi položeny všechny. Výhodou je možnost dotazování se na další aspekty, což také autor doporučuje, neboť většinou lze tímto způsobem získat potřebný vhled do zkoumané problematiky: proband často sdělí něco, co je klíčový pro zkoumaný problém, pomůže porozumět vztahu mezi některých aspekty jevu apod.

Před zahájením výzkumu byl proveden předvýzkum, který by měl být dle Dismana (2011) proveden vždy, neboť lze především případným nedostatkům ve výzkumu. V rámci předvýzkumu bývá prověřován zvolený nástroj ke sběru dat, tedy v tomto případě se jednalo o sestavené schéma rozhovoru. Předvýzkum byl proveden na vzorku 2 osob CODA, které měla autorka možnost poznat v minulosti. Na základě jejich zpětné vazby byla přidána otázka č. 10 a k vybraným předchozím položkám byly doplněny podotázky, které byly v rámci vedených rozhovorů položeny, pokud o tématu, kterých se týkaly, proband nehovořil sám spontánně. Schéma rozhovoru je uvedeno v oddílu příloh (příloha č. 1).

Výzkum probíhal v období od 1. října roku 2020 do 20. listopadu roku 2020. Autorka práce požádala osoby, které se zúčastnily předvýzkumu, o nominaci dalších osob do výzkumu, kdy kritériem byla skutečnost, že se jedná o slyšící děti neslyšících rodičů, druhým kritériem byl věk. Vzhledem k tomu, že ve výzkumu byla věnována pozornost procesu socializace osob CODA, vlivu specifík plynoucích z tohoto statutu na průběh socializace, zvoleny byly dospělé osoby, které tak mohly podat informace o dosavadním procesu socializace, současném stavu, dokázaly také celý proces zhodnotit, což by nebylo zcela možné v případě volby dětí.

Zvolený způsob sestavení výzkumného souboru je označován jako technika sněhové koule. Disman (2011) uvádí, že tímto způsobem nelze docílit sestavení reprezentativního vzorku, ovšem v některých případech nemá badatel jinou možnost. To platilo i pro tento realizovaný výzkum, neboť lidé CODA jsou ve společnosti specifickou skupinou, ke které se často ani nehlásí, nebylo v možnostech autorky práce oslovit např. organizaci sdružující tyto jedince, následně sestavit reprezentativní vzorek. Pro účely práce, kdy nebylo ani záměrem generalizovat získané výsledky, tak bylo rozhodnuto, že daný postup lze zvolit.

Rozhovory byly vedeny vždy v nerušeném prostředí, u dvou rozhovorů nebylo možné vzhledem k epidemii covid-19 provést interview tváří v tvář, využit tak byl online kontakt

prostřednictvím aplikace Whatsapp. Pokud byly rozhovory vedeny osobně, probandi si zvolili prostředí, které znali, které naplňovalo požadavky na klidný prostor. Probandi poskytli ústní souhlas s účastí ve výzkumu a též poskytli souhlas s nahráváním rozhovorů na mobilní telefon. Dva probandi také souhlasili s tím, že lze v práci zveřejnit přepis rozhovoru. Tyto rozhovory jsou uvedeny též v oddílu příloh (příloha č. 2 a 3).

K prezentaci získaných dat byla zvolena případová studie. Dle Sedláčka (2007) patří případová studie k základním výzkumným designům v kvalitativním výzkumu. Dochází k detailnímu studiu jednoho nebo více případů. Autor označuje případovou studii jako výzkumnou strategii, neboť je vycházeno z více možných způsobů sběru dat. Syntézou takto získaných poznatků pak vzniká případová studie. Pokud jsou voleny dva a více případy, jedná se dle téhož zdroje o mnohonásobné případové studie, které mohou být přesvědčivější vzhledem k tomu, že popisují více případů, vztahujících se ke zkoumanému jevu. Po zvolení prvního případu dochází k jeho analýze, následně se badatel rozhoduje o volbě dalších případů, které mají buď doplnit stávající poznatky, nebo mohou být v určitém rozporu nebo kontrastu vůči případu prvnímu. Výsledkem je pak navržení nebo revize určité teorie. Analýza dat může být provedena různými způsoby, dle autora lze využít takřka veškeré postupy, které se užívají při kvalitativním výzkumu.

Případové studie, uvedené v kapitole čtvrté, vycházely primárně z vedených rozhovorů a dále se jednalo o pozorování, vztahující se k průběhu vedení rozhovoru. Data byla analyzována ve vztahu k vytvořeným kategoriím, které se odvíjely od cíle výzkumu a výzkumných otázek.

Lze doplnit, že byla také dodržena etika výzkumu – probandi se výzkumu účastnili dobrovolně, poskytli ústní informovaný souhlas. Mohli kdykoliv svoji účast ve výzkumu přerušit, ukončit, čehož však nevyužil žádný z probandů.

3.3 Charakteristika výzkumného souboru

Výzkumný soubor tvořilo celkem 5 probandů. Převažovaly ženy: ve výzkumném souboru byly 4 ženy a 1 muž. Věk respondentů byl mezi 22-43 let. Detailní popis každého probanda je podán vždy v rámci dané případové studie.

4 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Kapitola obsahuje pět případových studií, každá má stejnou strukturu. Nejprve jsou uvedeny hlavní charakteristiky probanda. Dále je podána rodinná a osobní anamnéza. Další části textu se již vztahují přímo k výzkumným otázkám a zahrnují rozvoj komunikace, téma tlumočení rodičům a problematiku procesu socializace. Na konci každé případové studie je podáno krátké shrnutí uvedených poznatků, které reflektuje nejen předložená data, ale též je stručně dává do souvislosti s informacemi uvedenými v teoretické části práce. Shrnutí výsledků výzkumu je podáno v kapitole páté.

Proband je v každé případové studii označen smyšleným jménem, z důvodu zachování anonymity. V případě, že je to vhodné, jsou v rámci každé případové studie uváděny přímé výroky probandů.

4.1 Případová studie č. 1

Základní charakteristika

Jana je studentkou 2. ročníku vysoké školy humanitního zaměření. Jedná se o dívku středně vysoké, štíhlé postavy, s dlouhými hnědými vlasy. Není ničím výrazněji nápadná. Během vedení rozhovoru velmi vstřícně odpovídala na pokládané otázky, spíše však stroze. Bylo tedy nutné více se doptávat a zjišťovat některé detaily.

Rozhovor byl veden u Jany v domácnosti, v jejím pokoji, z něhož je zřejmé, že má Jana ráda koně. Jak také sama uváděla, na koních začala nedávno jezdit, v dětství k této zálibě vedena nebyla. Jana byla ochotná odpovídat na všechny položené otázky, měla trpělivost s nahrávací technikou, v závěru rozhovoru se nabídla, že je možné se na cokoliv doptat, pokud budou některá data chybět. Této možnosti nebylo využito.

Rodinná anamnéza

Janě je 22 let a pochází z rodiny střední třídy. Rodina bydlí na malém městě, kam se rodiče přestěhovali ještě před jejím narozením. Jana je nejstarším sourozencem, má dva mladší bratry. Josef (15) dokončuje studium na základní škole, Miroslav (17 let) je aktuálně na gymnáziu.

Matka má středoškolské vzdělání s maturitou, pracuje ve zdravotnictví. Otec je pouze vyučen, je řemeslníkem, působí v režimu OSVČ. Rodiče se seznámili na popud kamaráda otce, který byl též neslyšící. Neslyšící je jak matka, tak i otec. Rodiče matky i otce jsou však slyšící. Jana, podobně jako její dva sourozenci, je také slyšící. Rodiče se již narodili jako neslyšící.

O svém narození a plánování rodiny rodiči se Jana dozvěděla z jejich vyprávění. Dle matky měli oba rodiče obavy o to, zda bude jejich dítě slyšící, též jak zvládnou naučit své dítě (či děti) hovořit, pokud oni sami neslyší. Otec, který je dominantní ve vztahu, však pomohl matce překonat tyto úzkosti a obavy.

Když se Jana narodila, rodiče byli rádi za zprávu od lékařů, že je Jana slyšící. Jejich záměrem bylo představovat Janě spíše svět slyšících. Rodiče mají pouze několik málo přátel, kteří jsou též neslyšící. Oba rodiče hodně pracují, s přáteli se spíše nestýkají a pokud ano, nejčastěji se jedná o sousedy, kteří jsou slyšící.

Jana má dosud oba prarodiče z obou stran. Blízko má zejména k matce své matky a též otci svého otce. Rodina je Janou popisována jako klidná, harmonická, otec bývá někdy výbušný, nejčastěji v reakci na frustraci. K zálibám matky patří zahradničení, otec rád cestuje. Z tohoto důvodu také rodina trávila každé prázdniny minimálně měsíc mimo domov, před dvěma roky si otec koupil za tímto účelem karavan.

Jana uvádí, že v rodině nijak nestrádala a neměnila by. Pokud jí něco na jejích neslyšících rodičích vadilo, jednalo se spíše o drobnosti – některé z nich jsou uvedeny dále v textu.

Osobní anamnéza

Jana se vyvíjela zcela v normě, trpěla běžnými dětskými nemocemi, pouze v osmi letech absolvovala operaci v důsledku zánětu slepého střeva. Hospitalizaci snášela hůře. Rodiče nebyli přítomni po celou dobu, pouze matka střídavě několik dní.

Jana je nejstarší ze sourozenců, s oběma bratry vychází dobře, nicméně jak sama uvádí, chyběla jí sestra. Bratři jsou věkově blíže u sebe a sdíleli také podobná chlapecká témata. Jana pomáhala matce s péčí o bratry, ovšem jednalo se o běžnou výpomoc, která Janu nezatěžovala a Jana matce ráda pomáhala.

Blíže má k matce, která pro ni je i v dnešní době důvěrnicí, byť jak Jana uvádí, to, že je matka neslyšící, částečně ovlivnilo jejich vztah, ve smyslu nemožnosti hovořit s matkou o všem, co by si přála. Jak bude dále v textu uvedeno, oba rodiče odezírají, ne vždy zcela rozumí. Matka odezírá mnohem lépe než otec. Nicméně v případě obou rodičů je nutné hovořit nahlas, někdy zopakovat sdělení, což bylo Janě nepříjemné zejména v situacích, kdy hovořila o něčem, co ji trápilo nebo s čím si nevěděla rady.

Jana navštěvovala od svých třech let běžnou mateřskou školu v místě bydliště. Z této doby má stále dvě kamarádky, které jsou jejími nejbližšími kamarádkami. Společně tvoří malou skupinu, která se setkává minimálně jednou týdně. S kamarádkami sdílí společné zájmy (koně,

fotografování, pop music, seriály na platformě Netflix), s jednou z kamarádek také studuje stejnou školu.

Základní školu absolvovala Jana též v místě bydliště. Školní prospěch měla dobrý, s výjimkou několika dvojek měla vždy jedničky a většinou ročník zakončovala vysvědčením s vyznamenáním.

Pro střední školu se rozhodovala sama. Již v této době věděla, jaký obor by chtěla jednou studovat na vysoké škole. Zvolila si tedy gymnázium.

Vysněné studium zahájila až na druhý pokus, první přijímací řízení nedopadlo dobře. Během tohoto roku tedy odjela do Německa, kde měla různé brigády, spíše se jednalo o manuální práci. Dobře se naučila německý jazyk a po celou dobu se připravovala na další přijímací řízení, kdy již byla přijata.

Jejíím velkým snem je mít farmu, na které bude chovat koně, krávy, slepice, králíky apod. Přeje si mít dvě děti a hodného manžela. K jejíím koníčkům patří také sport. V dospívání se aktivně věnovala atletice, což později přestala, zejména kvůli soustředění se na studium. V současné době sportuje pouze rekreačně.

Rozvoj komunikace

O osvojování si jazyka se dozvěděla od rodičů, sama si pochopitelně na toto období nepamatuje. K tomuto uvedla: „*Nepamatuji si, že bych měla problémy s řečí, rodiče mluvili naprosto normálně.*“

Při následném rozpomínání však uváděla, že někdy rodičům zcela dobře nerozuměla, oni zase nerozuměli jí. Dnes toto vnímá jako zcela běžnou situaci, ale během rozhovoru si vybavila několik případů, kdy se jako malá zlobila, když chtěla něco matce říci nebo jí dokonce něco pošeptat, což možné nebylo.

Do určité míry se tak obsah komunikace stával záležitostí celo-rodinnou, což nebylo Janě vždy příjemné. I když hovořil s dítětem pouze jeden rodič, a to v jiné místnosti, většinou bylo nutné mluvit nahlas, ostatní tedy mohli slyšet, o čem se dva rodinní příslušníci baví, což nemuselo být příjemné.

Jana neměla žádné problémy s komunikací. Již ve čtyřech letech měla takřka bezchybnou výslovnost a též bohatou slovní zásobu. To bylo dáno tím, že matka Janě hodně četla. Dle Jany, která má ovšem tuto informaci od matky, byl tento stav zapříčiněn snahou matky zajistit dětem zcela běžné dětství. Čtení sama nikdy od svých rodičů nezažila a vnímá to jako určitou ztrátu. Snažila se tedy svým dětem nastavit režim, o kterém sama jako dítě snila a který považuje na nejlepší možný.

S Janou také hodně komunikovala babička, matka ze strany matky. S tou si již bylo možné „špitat, často jen tak, že to prostě mohu dělat. Babička se stávala mojí důvěrnicí, když to s mámou nešlo“.

Podle Jany je to, že mluvila i ve srovnání se svými vrstevníky velmi dobře již v předškolním věku, dáno velkou snahou rodičů nepoznamenat jejich život skutečností, že jsou oni sami neslyšící. V rodině se vždy dbalo na dobrou (správnou) a zřetelnou výslovnost, hodně se v rodině také četlo. Televize nebyla téměř pouštěna, pouze výjimečně dětem některé pohádky (Večerníček). K tomuto Jana vzpomínala, že nejraději měla Krtečka, protože ten nemluví a mohly se tak na něj dívat společně s matkou. Když děti dospívaly, pouštěly si samy někdy televizi, většinou však v době, kdy rodiče nebyli doma.

Jana ke komunikaci rodičů dodávala, že oba jsou schopni odezírat, v rodině se tak vůbec neužíval znakový jazyk a Jana ho tedy ani neumí. Přemýšlela o tom, že by se ho naučila, ale dosud k tomu nenašla dost času. Rodiče sice znají znakový jazyk, doma ho však neužívají, a to ani v případech, kdy by si chtěli něco říci mezi sebou, aby je děti „neslyšely“. Nikdy se tak nestalo, že by rodiče znakovali a děti tak měly dojem, že se baví o něčem, co nemají vědět.

Dle Jany kladli rodiče vždy důraz na otevřenou komunikaci, což mohlo být dáno i tím, že jsou závislí na odezírání. Nebylo podporováno, aby se děti příliš stranily rodičům, byť pochopitelně bylo možné, aby děti byly ve svých pokojích. Rodiče také dbali na společné aktivity. Kromě dlouhých dovolených pravidelně rodina večeří společně a během víkendů také snídají.

Co se týče obsahu komunikace v rodině, bylo možné hovořit o všem. Tím, že jsou oba rodiče velmi sečtělí, mají velkou knihovnu, čtou i děti a nezdědka si tak povídají o tom, co kdo přečetl. V rodině převládá klidná komunikace. Otec se sice někdy „rozčílí, jak se říká, bouchaj saze, ale brzy si uvědomí, že je to spíše směšné a odchází. Po chvíli se vrací uklidněný, ale už o tom nemluví. Nikdy jsem neviděla, že by na sebe rodiče křičeli nebo se k sobě chovali nějak škaredě“.

Jana také zmiňovala, že se během dětství, ale i v současné době, často setkávala s dotazy kamarádů na to, jak se v rodině mluvilo. Velmi brzy jí toto téma začalo být nepříjemné: „Cítla jsem se, že jsem prostě mimo. Asi nikomu by nebylo příjemné neustále zažívat, že se nějak liší. Někteří spolužáci se tvářili, jako by moji rodiče byli Martani.“ Dle Jany však nikdy nezažila šikanu, což si Jana vysvětluje mimo jiné také tím, že by dle jejích slov nic takového nedopustila. Umí se ubránit, hlídá si své hranice, dbá na to, aby se k ní ostatní chovali s respektem. Navíc velmi pěkně hovořila Jana o svých učitelích, kteří věděli, že jsou její rodiče neslyšící.

Registrovali toto téma a když se objevil nějaký náznak posměchu, dokázali situaci rychle vyřešit.

Rodiče vzhledem k tomu, že Jana měla výborný prospěch, nemuseli příliš docházet do školy. Nevyhýbali se tomu, většinou některý z nich docházel na třídní schůzky. Tomu pak třídní učitel uzpůsoboval komunikaci.

Z oblasti komunikace jí chyběla pouze jediná věc, a to nemožnost telefonovat: *„Například mi chyběla nějaká telefonní komunikace, prostě jen tak si s rodiči zavolat a popovídat si.“*

Jana se také zamýšlela nad tím, že vlivem specifické komunikace je možná méně komunikativní ve společnosti: *„Možná mě to omezilo v rámci komunikace, s rodiči si nešlo jen tak o něčem popovídat, protože to správné vyslovování slov dalo zabrat a pokud rodiče větu nepochytili musela jsem několikrát zopakovat. Možná i proto jsem méně komunikativní ve společnosti, ale to je jen má domněnka, sourozenci to tak nemají.“*

Co se týče komunikačního stylu specifického pro jedince CODA, o kterém bylo pojednáno v teoretické části práce, Jana jej neovládá, což je dáno tím, že v rodině nebyl užíván znakový jazyk. Nemá ani pocit, že by u osob, které jsou též slyšícími dětmi neslyšících rodičů, něco takového zaznamenala.

Tlumočení rodičům

Tlumočení rodičům Jana zažila, nikoliv příliš často, ovšem tyto případy nastávaly. Zejména otci bylo občas nutné tlumočit, neboť odezírání ze strany otce není optimální, dle Jany *„otec odezírá velmi stěží“*.

Dále Jana uváděla, že se vždy podaří vyřešit situaci, v níž otec musí komunikovat, nicméně nastávaly okamžiky, kdy bylo její tlumočení nutné. Jednalo se např. o jednání s učiteli ve škole. Jana nenahlíží na daný stav nijak negativně. Je obeznámena s tím, že rodiče potřebují, aby komunikující osoba velmi dobře artikulovala, snažila se mluvit pomalu a jasně, bez větších složitostí, delších vět apod. Vliv má např. i hlučné prostředí, které ztěžuje poslech každému, i zdravému jedinci.

Situací, kdy Jana musela tlumočit, bylo více: Jana si vybavuje případ v bance, dále jednání s jedním zákazníkem otce a též jednání s lékařem. Tyto situace se do značné míry lišily od jiných situací, kdy Jana tlumočila. Nejsou sice Janou hodnoceny nijak výrazně negativně, přesto si je pamatuje a označuje je za *„né úplně příjemné“*.

V bance otec vyřizoval podnikatelský úvěr, bankéř mu nebyl schopen vysvětlit to, co otec požadoval. Otec začal reagovat podrážděně, křičel, kdy Jana uvádí, že si v takových

případech otec příliš neuvědomuje, že je hlučnější než jiní lidé. Jana musela otce zklidňovat. Odešli na chvíli ven z banky, domluvili se, že za otce bude jednat Jana. Jana uváděla, že situace tlumočení v obdobných situacích (tj. jednání s úřady, lékaři apod.) se odehrávaly jen několikrát do měsíce, byly však i měsíce, kdy Jana netlumočila vůbec. Většinou záležitosti vyřizoval otec s matkou, Jana matku zastupovala, když ona nemohla.

Též jednání se zákazníkem otce nebylo příjemné. K tomu však nebyla Jana přizvána záměrně, ale zúčastnila se jej náhodou, neboť byla s otcem v dílně. Obdobně jako v bance se otec rozzlobil, na zákazníka křičel, Jana musela situaci uklidňovat. Co se týče jednání s lékařem, v tomto případě se jednalo o její ošetření po pádu z koně, u kterého byla matka. Lékař chtěl hovořit s matkou, ta však byla příliš rozrušena a nedokázala se soustředit na to, co jí lékař sděluje. Jana tedy musela tlumočit, ovšem situace nebyla nijak nepříjemná.

Když byla mladší, tlumočení jí vadilo více, zejména proto, že se musela odtrhnout od své činnosti. Někdy se také styděla za svého otce, což ovšem nebylo kvůli tomu, že je neslyšící, ale kvůli jeho nekontrolovanému jednání. V současné době tlumočí výjimečně. Spíše se stává, že vyřizuje telefonický hovor za rodiče.

K tlumočení Jana uváděla, že vnímá tuto skutečnost jako zcela samozřejmou záležitost. Rodičům se má pomáhat, navíc tyto situace příliš nenastávaly, pouze v případě, že druhý člověk nehovořil srozumitelně, špatně artikuloval. Sourozenci také tlumočili, v současné době více než Jana, neboť ta již s rodiči nebydlí. Dle Jany však ani jedno z dětí nemá s tlumočením rodičů žádné potíže.

Socializace

Jana nikdy nepocítovala žádný problém při začleňování se do společnosti, zprvu tedy kolektivu vrstevníků. Pokud měla bližší kamarády, ti věděli, že rodiče jsou neslyšící. Případně se tak ptali, jak tato situace vznikla.

Pouze jednou se Jana setkala s tím, že se jí jeden ze spolužáků vysmíval, jaké má rodiče. Jana zmiňovala, že tyto situace dříve probírali s rodiči a byla tak na ně připravena. Nepotřebovala pomoc rodičů nebo učitelů, vše si s se spolužákem vyřídila.

Naopak někdy mívala pocit, že skutečnost, že jsou rodiče neslyšící, jí pomáhá. Pokud např. začala docházet do atletického oddílu, tam ji dovedla matka, trenéři věděli, že má Jana neslyšící rodiče. Více si jí tak všímali, snažili se jí případně ochránit, pokud nabyli dojmu, že by z tohoto důvodu mohla být Jana v nevýhodě či by jí mohlo být v oddíle ubližováno.

Shrnutí

Pakliže bylo v teoretické části uváděno, že se děti CODA vyskytují často v nepříznivé situaci vlivem toho, že musí rodičům tlumočit, nebo užívají coda-talk, Jana tuto zkušenost nemá. Tlumočení jí nikdy nevadilo a pokud se ocitla v situacích, kdy musela tlumočit a jednání bylo pro ni nepříjemné, spíše jí vadilo chování otce než skutečnost, že musela vstupovat do role, která jí nepříslušela. Tento náhled ani Jana nemá.

Podobně Jana negovala jakékoliv obtíže v souvislosti s vyrůstáním jako slyšící dítě neslyšících rodičů. Jediné negativum, které zmiňovala, se týkalo nemožnosti telefonovat s rodiči. Uvažuje také o tom, že specifický styl komunikace mohl vést k tomu, že ve společnosti není příliš komunikativní, více hovoří s lidmi, které dobře zná.

4.2 Případová studie č. 2

Základní charakteristika

Petra je žena, která má 43 let. Je vdaná a má dvě děti. Synovi je 16 let, dceři 12. Manžel působí jako obchodní zástupce, Jana pracuje „s lidmi, mezi lidmi“. Komunikace je hlavní náplní její práce a jak sama uváděla, je možné, že v tomto ohledu byla ovlivněna svojí rodinou.

Petra má štíhlou, sportovní postavu. V komunikaci je spíše tišší, hovoří pomalu, velmi srozumitelně. Dokáže dobře formulovat své myšlenky, vyjadřuje se přesvědčivě, s jistotou.

V dětství a dospívání se věnovala závodnímu tanci, tuto zálibu má dodnes a vede k ní mladší dceru. Dle slov Petry matka vždy usilovala o to, aby děti nijak nestrádaly tím, že jsou rodiče neslyšící. Snažili se jim zajistit vždy vše, co měli vrstevníci, zapisovali je do různých kroužků, chodili s nimi do galerií apod.

Rodinná anamnéza

Otec Petry již nežije, zemřel na rakovinu. Matka je v současné době ve starobním důchodu. Matka se narodila jako neslyšící, diagnostikována u ní byla oboustranná hluchota se zbytky sluchu. Příčinou byly příušnice, které měla její matka v době, kdy byla těhotná a čekala matku Petry. U otce byla stanovena stejná diagnóza, ovšem otec se narodil jako slyšící a o sluch přišel v důsledku operace prasklého slepého střeva, kdy mu byly podávány příliš vysoké dávky antibiotik během operace.

Oba rodiče uměli odezírat, což matku naučila její matka, otce k tomu vedli na internátní základní škole. V dospělosti tak byli rodiče zcela soběstační.

Petra žije se svojí rodinou, ve větší vzdálenosti od matky. Matka poměrně dlouhou dobu truchlila po otci, v současné době je však se situací srovnaná. V dané době ale více potřebovala oporu Petry, která tak za ní často dojížděla. Na otce Petra vzpomíná ráda. Uvádí, že byl spíše uzavřený, na rozdíl od matky, která byla více společenská. Vzájemně si však vyhovovali.

Rodinu rodičů popisuje Petra jako harmonickou. Byla to spíše matka, která občas vyvolala konflikty, ovšem spíše drobné. Matka se vždy snažila být tou nejlepší matkou, zejména pak rozvíjet komunikaci dětí a dbát na to, aby jim zajistila co nejlepší start do života. Měla hodně koníčků, k nimž se v současné době vrací (malování, volejbal). Začíná žít aktivně, navazuje na způsob života, který měla v době, kdy žil otec. S otcem měla matka moc pěkný vztah, byť byli každý jiný. Otec trávil hodně času v online prostoru, což dle Petry vedlo postupně i k tomu, že začal stále hůře odezírat. Naopak matka se v odezírání postupně zlepšovala, zejména v návaznosti na výchovu dětí.

Petra má jednoho bratra, který je živnostníkem. Ona i bratr jsou slyšící.

Osobní anamnéza

Petra uvádí, že měla pěkné a bezstarostné dětství. Po základní škole studovala na gymnáziu, poté začala studovat na vysoké škole, kde také chvíli vyučovala. V současné době působí v soukromém sektoru. Její zdravotní stav je dobrý, nikdy neměla žádné závažnější nemoci.

Rozvoj komunikace

Komunikaci v rodině měla na starosti matka. Podobně jako její matka měla velký zájem na tom, aby děti hovořily co nejlépe. Babička Petry učila maminku Petry v dětství odezírat a co nejlépe hovořit. I když Petřina matka též s dětmi hodně hovořila, měla k tomuto účelu speciálně vyčleněný čas, přesto hlavní roli při edukaci Petry a jejího bratra v komunikaci měla babička. Dbala na to, aby děti nevykazovaly v řeči žádné chyby. Matka některé chyby nemohla či nemusela postřehnout.

Matka Petry se zprvu tomuto jednání své matky bránila, později rezignovala. Když Petra na toto téma s matkou jednou hovořila, matka uváděla, že nakonec byla ráda. Patrně by mohla některé aspekty řeči svých dětí opominout, nerozezná správnou intonaci apod. Nicméně babička si často nárokovala za svoji pomoc pozornost, což matka Petry nesla nelibě.

Otec se rozvoje řeči svých dětí příliš neúčastnil. Matka také chtěla, ať jsou děti opravovány v případě chyb, čemuž se však otec bránil, a to nejen z pohodlnosti, ale též vlivem

skutečnosti, že sám příliš dobře neuměl odezírat a velkou část případných ve výslovnosti, gramatice apod. nezachytil.

Komunikace v rodině byla dle Petry v zásadě bez potíží. Znakový jazyk nebyl užíván, neboť ho ani jeden z rodičů neovládal. V dospívání Petra přemýšlela o tom, že by se naučila znakový jazyk a mohla by i v této oblasti profesně působit. Později si však toto přání rozmyslela. Dle jejího vyjádření se mohlo jednat spíše o revoltu vůči matce, s níž měla v dospívání mírné konflikty. Matka usilovala o to, aby se dětem co nejvíce dařilo: požadovala po dětem velmi dobré známky, dobré chování. Nechtěla, aby na sebe nevhodně upozorňovaly, neboť se domnívala, že by se tím obrátila pozornost také na skutečnost, že jsou rodiče děti neslyšící.

To pochopitelně spolužáci i učitelé věděli, matka se za tuto skutečnost v zásadě nestyděla. Obávala se však, že by mohli být spolužáci z tohoto důvodu na její děti nepřijemní, mohli by se jim vysmívat apod. Za zajímavé zjištění lze považovat skutečnost, že na třídní schůzky Petry a jejího bratra nechodila matka, ale babička. Důvodem byla snaha zajistit plynulý průběh třídních schůzek, tak i patrně tendence babičky mít vzdělávání vnoučat pod kontrolou, tedy mít i pod kontrolou svoji dceru, jejíž roli babička značně převzala. Petra uváděla, že mezi babičkou a matkou panoval určitý boj. I když nebylo cílem babičky matce ublížit, dělo se tak. Matka však vystrčení ze své pozice do značné míry tolerovala, neboť pro ni bylo také prioritou, aby děti dobře prospívaly, nezažívaly nic nepřijemného kvůli postižení rodičů

Z výpovědi Petry vyplynulo, že byla v rodině značně věnována pozornost rozvoji komunikace a správně vedené řeči. Kromě cílených cvičení s babičkou se matka zabývala také přesnou artikulací svých dětí, což bylo vedeno potřebou dětem rozumět. Petra zmiňovala, že i její děti se naučily dobře artikulovat. Obě děti Petry jsou slyšící a komunikaci s Petřinou matkou zvládají bez problémů, totéž platí i pro matku Petry.

Tento téměř dril se Petře poměrně hluboce vžil. Dalším aspektem, k němuž byla s bratrem vedena, bylo vypíchnutí hlavní myšlenky sdělení, její jasná formulace, přičemž děti musely dokázat jednoduše a jasně shrnout, co druhý sděloval. V současné době Petra tento přístup oceňuje. Považuje za cenné, že umí porozumět sdělení druhé osoby, interpretovat jej, shrnout, kdy si navíc tuto dovednost přenesla do svého zaměstnání, kde ji velmi využije. Další specifika, která Petra uváděla, se týkala výše zmíněné přesné artikulace: „*Kolegyně v práci si třeba všimla, že vyslovuji některá slova tak, jak se píší, ačkoliv v mluvené řeči se říkají jinak. Příklad: mám hlad – mám hlat*“.

Výrazný důraz na artikulaci ze strany matky a babičky byl v protikladu k tomu, jak ke komunikaci přistupoval otec. Ten se z ní postupně stahoval. Měl zaměstnání, v jehož rámci

trávil hodně času vyřizováním e-mailové komunikace. Mnoho času tak trávil mimo rodinu, méně komunikoval, méně začínal rozumět: „*někdy nerozuměl a domyslel si, co říkám a někdy se mýlil v odhadu. To způsobovalo nedorozumění.*“

Tlumočení rodičům

Petra se setkávala s tlumočením rodičům. Tuto skutečnost považuje za nutnost, nicméně ne vždy se jednalo o příjemné situace, resp. nutností bylo zanechat vlastní činnosti a věnovat se tomu, co rodiče potřebují. Často vyřizovala záležitosti, které byly složité. Velmi rychle se tak naučila orientovat se v životě dospělých, byť o tuto zkušenost nestála.

K tlumočení Petra mimo jiné uváděla: „*Bylo nezbytné někdy vyřizovat věci po telefonu, případně rodiče doprovodit. Také v době, když nebyly titulky filmů, byli rodiče rádi, když jsme jim někdy sdělovali, o čem je řeč. Často nás to s bratrem rozčilovalo. Stále se ještě setkávám s tím, že některé věci nemohou moji rodiče vyřešit sami (po emailu, esemeskou a tak podobně), i když daná instituce má informaci, že jsou neslyšící.*“

Petra tedy zmiňovala, že tlumočení bývala nutnost, mnohdy několikrát týdně, přičemž často tuto situaci nemohli rodiče ovlivnit, neboť se jim nedostávalo potřebné pomoci ze strany státu nebo institucí, s nimiž museli jednat. Rodiče se snažili své děti v tomto ohledu příliš nezatěžovat, ne vždy to však bylo možné. Petra doplňovala, že v současné době je daný stav alespoň o trochu lepší, neboť si lze na úřadech vyžádat tlumočnicka apod. I přesto však rodiče mnohdy preferují své děti a tyto služby nevyužívají.

Socializace

Být dítětem CODA pro Petru neznamenal z hlediska socializace příliš velký problém. S tím, že má rodiče neslyšící, se nijak netajila, navíc si toho vrstevníci všímali, zejména proto, že matku v roli zákonného zástupce zastupovala často babička. Babička bývala v řešení různých situací nekompromisní, vždy si zajistila získání potřebných informací, jednala rázně. Spíše tato skutečnost činila Petře problémy. Ostatní děti zastupovaly v jednání se školními institucemi rodiče, babička byla nepřehlédnutelná.

Změna nenastala ani na základní škole, byť na druhém stupni se již babička méně angažovala. Dodnes se Petra na matku kvůli tomu zlobí. Uváděla, že její učitelé o situaci věděli, neměli problém snažit se rodičům rozumět, pokud něco potřebovali. Vycházeli jim vstříc, komunikovali i písemně. Přesto postavení babičky bylo poměrně silné.

Až nástup na střední školu znamenal v tomto ohledu skutečnou změnu. Petra se začala více začleňovat do kolektivu vrstevníků, učitelé častěji jednali přímo se studenty. Nebylo tak nutné, aby intervenovali rodiče, tedy babička.

Na to, že je dítětem CODA, na střední škole narážela Petra jen velmi minimálně. Navenek není tato osobní historie nijak znát, pouze případně mírnou odlišnou artikulací. Ovšem pokud by Petra chtěla, jak sama se smíchem odpovídala, mohla by se rovnou přihlásit na konkurz na roli moderátorky nebo hlasatelky. Její výslovnost je perfektní, navíc je jistá v komunikaci, a to jak v komunikaci verbální, tak i v komunikaci neverbální.

V době docházky na střední školu Petra zvažovala osvojení si znakového jazyka, což si následně rozmyslela. Umí pouze několik málo znaků. S těmi, kdo ke komunikaci používají pouze tento komunikační systém, se tak nedorozumí.

Petra vystudovala žurnalistiku, přímo v oboru však nepůsobí, nicméně komunikace s druhými lidmi, veřejností, se stala jejím zdrojem obživy. Významný podíl spatřuje v přístupu babičky a matky. Petra byla nucena vyrůstat jako dívka spokojená, soběstačná, vždy příjemná a vždy ochotná pomoci. Tuto roli si s sebou přinesla i do dospělosti, stále častěji však narážela na to, že druzí její vstřícnosti, empatie a laskavosti velmi často zneužívají.

I když Petra nezažila v rodině nic zásadně nepříjemného, vztah s oběma rodiči líčí jako kladný, přesto během studia vysoké školy navštívila psychologa, s nímž probírala to, jak funguje v mezilidských vztazích, proč tak činí, co jí to přináší, co jí to bere. Uvědomila si, že již může vystoupit ze své role vzorné dcery, ochotné, spolehlivé a vynikající tlumočnice. Nemusí a nechce být všem k dispozici, kdykoliv si řeknou. Touto proměnou prošla v prvních letech manželství, tedy přibližně před 15-10 lety. Vliv mělo narození syna. Petra si začala uvědomovat, že zcela upozaďuje své potřeby ve prospěch syna, manžela, domácnosti. Prvním krokem ke změně bylo absolvování dílčích kurzů v oblasti marketingu. Následovalo několik výběrových řízení.

Na současné pracovní pozici působí Petra tři roky. Jedná se o pozici junior manažer ve velké nadnárodní společnosti. Za tímto postem je ovšem velké sebezapření Petry, potřeba splnit přání matce – tedy být schopná, nebýt na druhých závislá. Dnes se již Petra nebojí odmítnout požadavek druhé osoby, požádat o pomoc. Petra ovšem také uváděla, že je pro ni tato role stále nová. Když si není jistá, jak má jednat, požádá o pomoc matku i manžela. Pravidelně se jí dostává zcela odlišných, vzájemně se vylučujících odpovědí. Po dřívějších zkušenostech dává na radu manžela. Poznala, že by jinak stále naplňovala očekávání matky, aby byla dokonalá, všem pomáhala, aniž by si našla čas pro sebe.

Shrnutí

Případová studie Petry poukazuje na problematický přístup neslyšících rodičů ke svým slyšícím dětem. Rodič se může cítit nekompetentní, může se obávat toho, jak jeho postižení poznamená dítě. Matka Petry se usilovně snažila o to, aby řeč i komunikace Petry byla co nejvíce dokonalá. Tento plán byl posílen intervencemi babičky, která do značné míry převzala roli Petřiny matky. Zastupovala ji v jednání ve škole, edukovala svá vnoučata v komunikaci.

Petra byla nucena tlumočit svým rodičům, což nečinila vždy ráda. V současné době prochází stádiem, kdy přemýšlí o tom, jakým způsobem ji poznamenala realizovaná výchova a skutečnost, že je jedincem CODA. Kladně lze hodnotit potřebu vystoupit ze své dětské role, ale též uvědomování si toho, že být dítětem CODA pro ni znamenalo i určité benefity, ve smyslu zajištění maximální možné podpory v rozvoji komunikační schopnosti, čehož využívá i v dospělosti.

4.3 Případová studie č. 3

Základní charakteristika

Dagmar je mladou ženou, které je 35 let. V současné době má již za sebou absolvované vysokoškolské studium. Je vdaná, děti dosud nemá.

Dagmar působí v komunikaci velmi klidně. Na dotazy odpovídala pečlivě, vždy nejprve zvážila otázku, posléze odpovídala. Její vyjadřování je na vysoké úrovni, patrná je chybná výslovnost hlásky R. Působí jako vyrovnaná a spokojená osobnost, v kontaktu je velmi příjemná.

Rodinná anamnéza

Dagmar vyrůstala v úplné rodině, zároveň se jednalo o rodinu širší, kdy rodiče bydleli se svými dětmi ve vícegeneračním domě, společně s rodiči matky.

Oba rodiče jsou neslyšící, přičemž problematická je komunikace otce. Matka hovoří bez potíží, je jí dobře rozumět, artikuluje. Jediným limitem zmiňovaným Dagmar je menší slovní zásoba matky. Je tak někdy zapotřebí volit jednodušší slovník, zopakovat sdělení, vysvětlit, co bylo míněno. Komunikaci s otcem hodnotí Dagmar jako složitou. Otec hůře artikuluje a nezřídka mu Dagmar vůbec nerozumí. Především je ale nutné hovořit na něj opakovaně, hodně nahlas, i přesto otec někdy nerozumí, co mu Dagmar říká. Vypomáhá si tak psaným textem či si přizve na pomoc matku, které nejprve sdělí, co chtěla uvést otcí, matka posléze toto vysvětlí svému muži.

Znakový jazyk není v rodině využíván, nebyl potřeba, neboť i přes uvedené limity se dokázali všichni domluvit. Zvýšené je využívání gest.

Rodina žije na malé vesnici, patří ke střední třídě. Kromě Dagmar mají její rodiče ještě dvě děti, a to syna, kterému je v současné době 33 let a působí v rámci Integrovaného záchranného systému. Dále má Dagmar sestru, které je 24 let. Má ukončené bakalářské vzdělání, studuje dále. Dagmar má již vystudovanou vysokou školu, získala magisterský titul a působí v oblasti marketingu, na poměrně vysoké pozici. Velmi dobře také ovládá francouzský jazyk, v němž získala renomovaný certifikát.

Osobní anamnéza

Své dětství a dosavadní život popisuje Dagmar jako bezproblémové, šťastné. Docházku do mateřské školy si nepamatuje. První stupeň absolvovala v malotřídní škole, v níž bylo pouze 5 žáků. Dagmar se se všemi spolužáky dobře znala, znala učitele, a navíc se jí dostávala vyšší pozornosti v oblasti komunikace, s ohledem na chybnou výslovnost hlásky r.

S docházkou na druhý stupeň základní školy následoval přestup na jinou školu, kde byla také spokojena. Studovala bez obtíží, učila se poměrně snadno, sama je však velmi svědomitá, tudíž bez nutnosti pobídek zvenčí plnila své školní povinnosti, s rodiči nebylo nutné v tomto ohledu více kooperovat.

Podobně i docházka na střední školu a vysokou školu probíhala bez problémů. Z rodiny měla podporu, oba rodiči připisují vzdělání značnou hodnotu. V současné době však pociťuje Dagmar potřebu ve větší míře se zajímat či přímo pečovat o své rodiče, kteří jsou již v důchodovém věku. Především s otcem se zhoršuje komunikace.

Dagmar již nebydlí v rodinném domě, odstěhovala se poměrně daleko od domova. Na rozdíl od studia na vysoké škole se však v rodině zlepšil systém komunikace, kdy je v kontaktu s rodiči především s využitím chytrého mobilního telefonu a různých aplikací.

Dagmar má ráda vše nové, ráda se učí novým poznatkům, získává nové dovednosti. Je velmi samostatná, povinnosti a nároky dospělého života zvládá bez potíží a svoji roli si užívá, neboť i když je někdy zapotřebí více intervenovat u rodičů, získala plnou samostatnost, naplňuje svůj potenciál, plní si přání.

Mezi její zájmy patří sport (cyklistika, fitness, běh, lyžování, skoky na trampolíně, plavání apod.). Kromě toho má ráda kulturu a je též velmi společenská. V poslední době se také angažuje občansky. Současná situace spojená s pandemií covid-19 ji přivedla k dobrovolnictví. Nicméně jejím prioritním zájmem je marketing, v němž již získala velmi dobrou pozici a určité renomé.

Rozvoj komunikace

Jak již bylo zmiňováno, Dagmar chybně vyslovuje hlásku r, což bylo zjištěno v průběhu docházky do mateřské školy. V rodině není užíván znakový jazyk, byť by to bylo s ohledem na úroveň komunikační schopnosti otce patrně vhodnější. Dagmar nikdy neuvažovala o tom, že by se naučila znakový jazyk.

Nemá dojem, že by užívala coda-talk, nicméně zároveň uváděla, že více gestikuluje. Je tedy možné, že se u ní prvky coda-talk objevují, aniž by si toho byla vědoma. Nicméně s dalšími lidmi CODA se nestýká.

Po zjištění chybné výslovnosti hlásky r bylo nutné absolvovat logopedická cvičení. Otec nebyl schopen pomoci, matka by mohla, raději však přenechala tuto aktivitu svému otci, který tak pomáhal Dagmar s nápravou, což se ovšem nepodařilo. Dagmar však v tomto ohledu nevnímá žádnou potíž.

Dagmar zmiňovala určitá specifika, plynoucí ze skutečnosti, že jsou rodiče neslyšící. Prvním z nich je značný hluk, který v domácnosti panoval. Tím, že rodiče neměli možnost zpětné vazby o svých pohybech a mluvě, bylo v domácnosti mnoho hluku: „*V dětství mi velmi vadil hluk: hlasitě hrající televize, speciálně upravený zvuk zvonku, hlučné chování rodičů v brzkých ranních hodinách... Také si pamatuji, že všechny děti měly rádio, my ne. Z toho pramení můj nulový vztah a znalost hudby.*“

Do určité míry byla vlivem této skutečnosti ovlivněna interakce Dagmar s jejími vrstevníky. V domě obecně bylo více hluku i tím, že se většinou v jedné až dvou místnostech domu setkávala pětičlenná rodina Dagmar, dále prarodiče, někdy též někdo ze sousedů. I když v současné době Dagmar rozumí tomu, že hluk, kterému byla vystavena, neznamenal nic závažného, v době svého dětství a dospívání se za něj styděla, což vedlo i k tomu, že si domů nezvala své kamarády ze školy.

Dalším specifíkem je způsob komunikace otce. Otec špatně artikuluje, jeho porozumění řeči i exprese řeči se navíc s věkem zhoršují. Otec v tomto ohledu nezaujímá proaktivní postoj. Zlobí se spíše na okolní svět, uzavírá se do sebe, komunikuje méně. Když spíše výjimečně opustí dům a vydá se do společnosti, nerozumí ostatním: „*Komunikace rodičů mimo rodinu je složitá, u otce téměř nemožná. Cizí lidé špatně artikuluji, mluví příliš rychle, drmolí... Občas je obtěžuje komunikovat s handicapovanou osobou, jsou nepříjemní nebo se chovají posměvačně.*“

Jak již bylo uváděno, v současné době je systém komunikace v rodině poměrně dobře propracovaný, což je dáno i možností využívat moderní technologie. Vždy tomu tak ale nebylo: „*Na vysoké škole se projevila komunikační bariéra, nebylo možné domů prostě zavolat*

a popovídat si. Domů jsem jezdila cca jedenkrát za jeden až dva týdny. Jiné formy komunikace, např. SMS jsme tehdy nevyužívali. “ Aktuálně jsou však tyto obtíže překonány: „Komunikujeme stále stejně. Jsme na sebe zvyklí a rodiče mi celkem obstojně rozumí. Důležitý je oční kontakt, dobrá artikulace doplněná o gesta a schopnost vycítit, jestli bylo slovu porozuměno nebo ne, případně slovo zopakovat nebo použít synonymum, popřípadě větu přeformulovat. V případě potřeby využití psaného textu nebo obrázků z internetu. Pro vzdálenou komunikaci využíváme WhatsApp, telefonní kontakt není možný, což je značně omezující. “

Dagmar uváděla, že bylo velmi přínosné, že není v rodině jedinou slyšící osobou. Navíc věkový rozdíl mezi sourozenci není příliš velký. Pocit normálnosti, i přes specifika rodičů, tak zažívala Dagmar vlivem svých sourozenců, s nimiž se mohla podělit o to, co ji trápí, reflektovat, v čem je jejich situace jiná než u vrstevníků.

I když Dagmar přímo nezmiňovala, že by v rodině v oblasti komunikace zažívala určité obtíže, ze způsobu vyprávění bylo zřejmé, že dětství nebylo úplně lehké. S přibývajícím věkem narůstala nutnost pomáhat rodičům formou tlumočení. Pokud se chtěla Dagmar matce nebo otci s něčím svěřit, nebylo možné přijít a na rodiče spustit to, o co se chtěla podělit. Učila se tak, být nikoliv záměrně, regulovat své emoce, dobře a jasně komunikovat, volit jednodušší slovník. S tím pak zažívala mírné obtíže, neboť bylo zapotřebí při přechodu např. do školního prostředí změnit styl komunikace.

Mírně zvýšená produkce gest je dle Dagmar patrně důsledkem toho, že rodiče tímto způsobem také komunikují a pokud se nedaří Dagmar sdělit to, co potřebuje říci svým rodičům, volena jsou právě gesty, pohyby rukou. Zároveň však komunikace působí kompaktně, neboť též vlivem postižení sluchu rodičů si Dagmar osvojila spíše hlučnější řeč, která nepůsobí tolik nepatříčně, pakliže je doprovázena gesty.

Tlumočení rodičům

Bylo zmiňováno, že Dagmar musela rodičům tlumočit. Tento proces začínal postupně, spíše nepozorovaně, plíživě. Tím, jak otec častěji zažíval neporozumění v rámci komunikace s druhými, stranil se více společnosti. To ovšem opět ještě více umocňovalo zhoršování komunikace matky.

Byť to otec přímo nepožadoval, matka se postupně začala též vyčleňovat ze společnosti, především z důvodu podpory otce. Dědeček sice nepřebíral roli rodičů, ovšem v průběhu docházky Dagmar do mateřské školy a na první stupeň základní školy se Dagmar více věnoval, kromě pomoci s výslovností byl k dispozici při učení, a to všem svým vnoučatům.

Pakliže se rodiče začali stahovat ze společnosti, narůstala potřeba tlumočení. Této role se Dagmar výrazněji zhostila ve svých patnácti letech: *„Za rodiče jsem jednala poměrně často, například při dorozumívání s úřady, lékaři... Na této oficiální úrovni to probíhalo cirka během mého studia na gymnáziu, to znamená tak od patnácti let, ale již v dětství pro mě bylo přirozené jim pomáhat dorozumět se s cizími lidmi v každodenních životních situacích. Nejednalo se však o tlumočení do znakového jazyka, pouze o pomoc s přeformulováním do zjednodušeného pochopitelného slovního sdělení.“*

I když se Dagmar v této roli střídala později se svými sourozenci, většinou to byla ona, kdo pomáhal rodičům při vyřizování potřebných náležitostí. Vše však přijímala s pokorou, bez výraznějších negativních emocí. Takto obecně přistupuje k řešení problémů či jakékoliv nezvyklé situaci.

Tlumočení, o kterém lidé CODA často hovoří jako o něčem, co je zatěžovalo, omezovalo či je stavělo do nepříjemné situace, zejména vůči rodičům, vnímá z tohoto hlediska Dagmar odlišně. Uvědomuje si sice, že část svého dětství ztratila, neboť musela být k dispozici neustále svým rodičům, potřebovala také do jisté míry opustit dětské vyjadřování, ale i dětské zájmy.

Dagmar na tlumočení svým rodičům do značné míry nahlíží jako na dobrodružství, ale též jako na jedinečnou příležitost osvojit si něco, co bude potřebovat i v dospělém životě, čím se navíc lišila od svých vrstevníků. Bylo zapotřebí nejen zvládnout užívání poměrně odlišného slovníku, který zahrnoval rovinu nemocí, bankovních produktů či systém sociální pomoci ze strany státu, ale též jednat na úrovni, klidně, souběžně s tlumočením registrovat, co druhý sděluje, všimnout si neverbálních projevů, které byly signálem toho, zda konkrétní osoba rozumí, rozumí méně nebo vůbec.

Zpětně tak Dagmar hodnotí tuto svoji zkušenost velmi kladně: *„Myslím, že mě to pozitivně ovlivnilo v budování samostatnosti, po základní škole jsem byla zvyklá si vše řešit sama (škola, úřady, lékaři, brigády).“*

Dalším pozitivním vlivem této skutečnosti bylo semknutí sourozenců. Ti si potřebné tlumočení rodičům nepředávali jako nepříjemný úkol, ale vždy hledali způsob, jak zajistit osobní prostor tomu, kdo jej nejvíce potřeboval, či jak reagovat na aktuálně se utvořenou nechuť podniknout s rodiči jednání na úradech. Vzájemně si pomáhali také s tím, co se jim v rámci tlumočení daří, poskytovali si psychickou oporu.

Byli též vedeni k tomu, a to přirozeně, v rámci hodnot rodiny, že je nutné vzájemně si pomáhat. Tlumočení tak bylo považováno za projev určitého respektu a vřelého citu k bližnímu.

Socializace

Socializace Dagmar probíhala bez větších obtíží, a to zejména do jejích 15 let. Specifiky byla chybná výslovnost hlásky R, pomoc dědečka při logopedických cvičeních, hlasitější projev Dagmar, tlumočení rodičům.

Dagmar dobře studovala a svým jednáním byla vítána mezi vrstevníky. Mírné odlišení od nich představovala chybná výslovnost hlásky R a hlasitější mluva. K tomu dostávala od vrstevníků zpětnou vazbu, nikoliv však výrazněji nepříjemnou. Dagmar přijala daný stav jako skutečnost. Rotacismus se nepodařilo odstranit, ovšem Dagmar tento aspekt své řeči nevnímá jako závažnější problém a co se týče hlasitější mluvy, ta se jí mnohdy osvědčuje při různých prezentacích v rámci svého profesního působení, při vystupování na konferencích apod.

Mírně lituje omezenějšího kontaktu s vrstevníky, ve smyslu nemožnosti pozvat si domů kamarády. O to více se tedy s nimi stýkala mimo domov. Pro Dagmar bylo vždy důležité vzdělání. Ráda se učila, kontakt s vrstevníky byl pro ni tak v dostatečné míře.

Se zvyšující se potřebou tlumočit rodičům začala být stále více samostatnější. Dokáže tak bez větších potíží zvládat různé, i složitější situace, které jsou spojeny s jednáním s úřady, různými institucemi. Naučila se vlivem toho také jednat s různými profesionály, rozvíjela dovednost komunikace, kterou dnes uplatňuje ve své profesi.

Dagmar lze označit spíše za introverta. Její socializace byla ovlivněna jak okolnostmi, tak i vyšší mírou odpovědnosti. Primární je pro ni splnění povinností, pomoc druhým, zejména těm, kteří potřebují. Své osobní potřeby umí upozadit. Složitější období pro ni nastalo na vysoké škole, kdy byla méně v kontaktu se svými rodiči, musela za nimi častěji dojíždět, což ji opět částečně vyčlenilo z kontaktu s vrstevníky. Podobně i v současné době není zcela autonomní co se týče trávení volného času, věnování se svým zájmům, možnosti cestovat apod., neboť je stále více potřeba, aby pomáhala rodičům, kteří stárnou a jsou tak stále více závislí ve svém fungování na okolí, především na svých dětech, které jim v tomto ohledu pomáhají.

Shrnutí

V případové studii Dagmar lze vyzdvihnout samostatnost a orientaci v záležitostech, které patří do dospělého života, kdy si tyto charakteristika Dagmar osvojila v závislosti na nutnosti tlumočit svým rodičům. I z tohoto důvodu dané povinnosti Dagmar nelituje, vnímá ji jako cennou přípravu na dospělý život.

Za pozornost také stojí přiblížení fáze, kdy neslyšící rodiče dětí CODA stárnou, jsou tak více odkázáni na pomoc okolí, zejména tedy svých dětí. To, co Dagmar zažívala v dospívání,

se tak začíná opakovat. Je běžné, resp. mělo by být běžné pečovat o stárnoucí rodiče. Pro Dagmar to však znamená nutnost více se angažovat, častěji se vracet za rodiči domů, vyřizovat další záležitosti. Pouto, které se mezi dětmi CODA a jejich rodiči utváří, je tak patrně silnější, a to vlivem závislosti, která je v těchto rodinách opačná: závislí jsou rodiče na svých dětech, což se tedy s věkem rodičů může ještě více zvyšovat.

4.4 Případová studie č. 4

Základní charakteristika

Alžběta je mladá žena (29 let), která nemá sourozence, žije ve větším městě. Oproti výše uvedeným jedincům CODA umí znakový jazyk, byť ne na úrovni, která by byla profesionální nebo kterou by se byla schopná domluvit s neslyšícími.

Alžběta je velmi milá, v rámci rozhovoru vykazovala vysokou míru schopnosti empatie, zájem, porozumění. Hodně se usmívá a celkově působí velmi optimisticky a přátelsky. Hovoří spisovně, patrný je jak vyšší intelekt, tak i orientace ve světě dospělých.

Tato mladá žena je vyšší, štíhlé, sportovní postavy. Působí upraveně, je zřejmé, že dbá na svůj vzhled.

Rodinná anamnéza

Alžběta vyrůstala na vesnici, ve vícegeneračním domě, a to s rodiči a jejich rodiči, konkrétně rodiči matky. Alžběta je jedináček.

Hlavou rodiny je z velké části babička. Alžběta uváděla, že babička do značné míry ovlivnila jak kvalitu života Alžbětiny matky, tak i samotné Alžběty, a to prostřednictvím až autoritativního vedení, jednání za matku, přebírání kompetencí za matku Alžběty. Toto jednání babičky Alžbětě zejména zpětně vadí, nicméně celkově má s babičkou pěkný vztah, má ji ráda. Dědeček byl oproti své ženě spíše submisivní.

Rodiče se seznámili v internátní škole. Pochází z odlišných částí České republiky, což se dle Alžběty promítlo i do toho, jak bylo přistupováno k jejich komunikaci. Oba rodiče získali sluchové postižení až v průběhu života, v prvních letech života: otec v důsledku úrazu, v té době mu byly přibližně 2 až 3 roky. U matky byli příčinou opakované záněty středního ucha již v kojeneckém věku.

Alžběta vysvětlovala, že v době, kdy rodiče byli dětmi (aktuálně je otcí 68 let, matce 63 let), nebylo běžné užívání znakového jazyka: naopak, tu si lidé s postižením sluchu neosvojovali. Byli cíleně různými učiteli, vychovateli vedeni k tomu, aby pouze odezírali a hovořili, což ovšem v důsledku vedlo k tomu, že se rodiče dobře nedomluví ani s lidmi

slyšícími, ani s lidmi neslyšícími. Znakový jazyk umí pouze částečně, neumí dobře odezírat, ani sami verbálně komunikovat.

Vyřizování potřebných rodinných záležitostí bylo na babičce s dědou, a to z iniciativy babičky. Ta za rodiče jednala, a to buď zcela sama, bez jejich přítomnosti, nebo jako doprovod, ovšem rodiče téměř nehovořili, babička působila jako tlumočnick. Vlivem této skutečnosti také Alžběta tlumočila svým rodičům minimálně, za což je ráda.

Rodiče jsou zdraví, jsou spíše uzavření. Stýkají se více se svými slyšícími příbuznými. K zálibám matky patří především péče o dům, zahradu, otec je kutil. Alžběta aktuálně s rodiči nežije, jezdí za nimi jednou za měsíc až 6 týdnů. Rodina je harmonická, nepanovaly v ní žádné výraznější konflikty. Rodina patří z hlediska socioekonomického spíše k nižší třídě.

Osobní anamnéza

Alžběta bydlí ve větším městě, v současné době již pracuje, a to na vlastních projektech, založila také svoji firmu. Získala vysokoškolské vzdělání a dále působí v oboru, který vystudovala. V rámci své profese hodně jedná s lidmi, klienty, v terénu, což dle jejích slov zvládá velmi dobře. Mezi její náplň práce patří zprostředkování a vedení komunikace mezi různými stranami, včetně různých zástupců veřejnosti. Naučila se nejen adekvátně hovořit, ale má také rozvinutý jazykový cit, především pak empatii.

Soustavně na sobě pracuje. Absolvovala psychoterapii, kterou dále dle potřeby využívá, nebo se může jednat o různé formy psychologické pomoci, koučování, a to v rámci seberozvoje. Seberozvoj vnímá jako velmi důležitou část svého života. Zajímá se o druhé, interakce mezi lidmi, ráda pomáhá. Je společenská, trpělivá, v kontaktu velmi příjemná, energická. Jak sama uvádí: „*jsem dost empatická, umím se nacítit na druhé a pochopit je*“.

Rozvoj komunikace

Jak již bylo uváděno, komunikace Alžběty je na vysoké úrovni, částečně umí i znakový jazyk, prstovou abecedu.

Rodiče doma hovořili, ovšem jak Alžběta uváděla, až do zahájení předškolního vzdělávání si neuvědomovala, že jsou rodiče v něčem odlišní. Vstup do mateřské školy tak pro ni z tohoto hlediska představoval určitý šok. Alžběta toto poznání označuje jako „*aha moment*“. Uvědomila si, že ostatní děti mají rodiče, kteří hovoří jinak, bez problémů. Začala více registrovat, jak okolí reaguje na situace, kdy je na veřejnosti s rodiči, kteří mluví nahlas,

s nesprávnou výslovností, případně znakuji. Uváděla, že si uvědomila, že je „divná, jiná a nikdo mi nerozumí a nikdy rozumět nebude“.

Osvojování si řeči v rodině popisovala Alžběta následovně: „Rodiče na mě mluvili, mezi sebou znakovali (tomu jsem z většiny rozuměla), já na ně znakovala napůl vymyšlenými a správnými znaky a k tomu mluvila bez hlasu – takovou osekanou češtinou, spíš hesly, gesty...tak, aby tomu co nejrychleji rozuměli. Jejich posazení hlasu mi přišlo normální, neuvědomovala jsem si, že je to něco zvláštního, než jsem přišla do školky – kde jsem viděla slyšící rodiče ostatních dětí. Pak jsem se začala stydět za rozhovory na veřejnosti, lidi se otáčeli za divným hlasem a znakovkou (...). Netlačili mě do učení znakovky ani do neslyšícího světa. V poslední době jsem se od nich začala učit znakovku víc. Stejně komunikujeme celou dobu a je to v pohodě, nemáme problém, jen občas s vysvětlováním něčeho složitějšího – ale to jen trvá trochu delší dobu, než se pochopíme, je to ok.“

V rodině byla svědkem lpění na co nevhodnějším užíváním řeči, resp. řeč musela být, a to na pokyn babičky, spisovná, s co nejlepší výslovností. Sami prarodiče tak hovořili vždy spisovně, v delších větách, s minimální gestikulací. Komunikace otce a matky se liší, což je dáno především regionem, v němž vyrůstali, byť ve stejné době, která tedy dle Alžběty vykazovala negativní až hostilní postoje vůči komunitě neslyšících: děti byly vedeny pouze k užívání řeči, rodiče těchto dětí byli velmi důsledně instruováni v tom, aby vůbec neznakovali apod. Otec Alžběty vyrůstal v oblasti, v níž však panovala větší tolerance vůči odlišnosti, tedy znakování bylo relativně možné. Otec tak některé znaky užívá, resp. je v užívání znakového jazyka více přirozenější, o to hůře však hovoří verbálně. Širší příbuzenstvo je slyšící a k doprovodu mluvené řeči gesty je tak tolerantní.

Když se sejde širší rodina Alžběty, vzniká určitá bariéra mezi rodiči a ostatními. Rodiče všemu dobře nerozumí, zejména mluví-li ostatní rychle, v dlouhých větách, se složitějšími výrazy apod. Alžběta se pak stává tlumočnickem, prostředníkem mezi těmito dvěma světy, což vede mimo jiné k tomu, že se těchto návštěv účastí zejména v roli tlumočnicka – není prostor, aby mluvila o sobě, více se ptala na to, co ji zajímá.

V předškolním věku absolvovala Alžběta logopedická cvičení v rámci mateřské školy, jednalo se však o fyziologickou patlavost, v současné době u ní nejsou přítomny žádné obtíže v řeči.

O znakový jazyk začala jevit zájem během dospívání, více se ho začala učit kolem svých 20 let, ovšem plně ho neovládá: „když vidím znakovat rodiče, tak jim rozumím (odezírám), ale když cizí lidi nebo tlumočnicka v TV, tak nerozumím skoro nic, ani kontext nechytím.“ Znakový jazyk se učí z vlastního zájmu. Jeho základy si osvojila přirozeně během dětství

a dospívání a komunikace s rodiči vždy byla kombinací mluveného slova, gest, znakového jazyka. Pokud není možný osobní kontakt, využívány jsou různé možnosti dané moderními komunikačními prostředky: „*používáme WhatsApp, fotky, Skype, psaný text (ten mi funguje s mámou, táta psanou komunikaci nedává – není pochopitelné ani pro jednu stranu)*“.

U Alžběty je přítomen také coda-talk: „*doted' používám směs správných znaků a svých trochu domyšlených nebo vymyšlených plus hodně artikuluju, s cizím neslyšícím se jakž takž dorozumím, kdyžtak něco ukážu prstovou abecedou, ale v pohodě...*“ Komunity neslyšících se nezříká, nicméně s neslyšícími se dorozumí nikoliv bez potíží. Tato forma komunikace je pro ni také náročnější z hlediska psychiky, času. Volí různé prvky a daří se tak domluvit na všem, co potřebuje. Navíc dle Alžběty je v této rovině komunita neslyšících tolerantní, vstřícná, nevdává tak, pokud člověk neovládá dobře znakový jazyk.

Celkově hodnotí Alžběta svoji komunikační schopnost a dovednost vysoce: už jako dítě během docházky na základní školu vynikala ve slohu, psaní různých esejí, na což navázala i v současné době, kdy píše různé odborné texty, články. Jak již bylo uváděno, je také velmi komunikativní, umí naslouchat, být prostředníkem mezi dvěma stranami, moderovat komunikaci dvou osob či stran.

Jako dítě, především na základní a střední škole, bývala ovšem jiná. Styděla se za to, že má neslyšící rodiče, děti se jí za to posmívaly. Stáhla se do sebe: „*byla jsem dost tichá, plachá, vystrašená, slušná – v rámci komunikace jsem měla problém jen v prosazení vlastního názoru, což patří sem i jinam – hodně nízké sebevědomí, neslyšící rodiče byli ale součástí toho.*“

Tlumočení rodičům

Tlumočení Alžběta většinou nezažívala, tuto roli měla babička. Přesto se v takových situacích občas ocitala, nebyly jí vůbec příjemné a uvědomuje si, že se jedná o značnou zátěž pro děti CODA. Nutností je nejen dobře tlumočit, ale umět vést rozhovor, a to např. tak, aby byla získána výhoda pro rodiče, resp. bylo dosaženo toho, co rodiče potřebují a proč ke svému jednání přizvali své dítě. Děti mohou prožívat vysokou odpovědnost, být v důsledku této skutečnosti ve stresu, vystrašené apod.

Alžběta svoji zkušenost s tlumočením popsala takto: „*pamatuju si jen jedno nepříjemné vyřizování na úřadě – žádání o nějaké pomůcky pro neslyšící, kam nemohl jít děda, protože ho ta paní na úřadě hrozně rozčilovala (smích). Tak jsem tam pak stála mezi rozčileným tátou a tou divnou paní, celé to bylo trapné, mně to bylo trapné za všechny dohromady, ale nechápala jsem moc situaci a nedokázala jsem tu situaci vést/řídít a ve finále jsem měla pocit selhání,*

že jsem nedokázala uhájit rodiče a vyřídit, co bylo potřeba. To bylo někdy na nižším stupni základky.“

K tomu, co tlumočení může pro děti CODA představovat, zmiňovala, že pro děti není příjemné jednat za dospělé, což se týká i běžných situací, jako je např. nakupování. Pokud mohla, vyhýbala se takovým situacím a byla ráda, že do nich nejčastěji vstupuje babička.

Problematickou situaci dětí CODA popisovala Alžběta následovně: *„Nejhorší na tom je, že takové dítě prostě ví, že když to nepřeloží, nikdo to za něj neudělá a situace se nepohne, takže to prostě musí. Jenže tlumočení je i o znalosti souvislostí, prostředí a sociálního citění, což malé dítě tlumočící dospělým nemůže mít. Jen kdyby například tlumočilo, jestli je ten koláč makový nebo švestkový, není k tomu potřeba žádných souvislostí, ale většinou je konverzace rozvinutější. A i když není, tak jsem byla předem ustrašená, co zase nebudu vědět nebo chápat nebo co mi bude trapné (vysvětlovat prodavačkám požadavky, které mi nedávají smysl a tak dále). Jsem hodně vděčná babi a dědovi, že jsem to nemusela dělat.“* Alžběta dodávala, že až zpětně zjistila, že babička s dědou k tlumočení přistupovali odlišně než ona: *„spíš vyřizovali ty věci za rodiče, neslyšící tam seděl a nevěděl moc z toho, co v konverzaci probíhá, dostával jen pár informací na závěr, babi s dědou jsou zvyklí dělat rozhodnutí za rodiče – to mi přijde špatně. Ale babi s dědou fakt vychovávali mámu v době, kdy se neslyšící brali jako méněcenní, neschopnější...a tak to prostě mají doted'. Když teď tlumočím já, tak překládám všechno a jsem tam jen od toho, aby se obě strany chápaly, ne od rozhodování.“*

Komunikace s vrstevníky byla zejména na základní škole omezená. Částečně lze uvažovat o šikaně Alžběty, a to nejen kvůli tomu, jak hovořila, tak i kvůli některým aspektům vzhledu. Spíše se tedy stahovala ze společnosti, komunikace. Teprve absolvování psychoterapie, přijetí specifík své rodiny, původu, vedlo k tomu, že nyní komunikuje ráda, a to jak s neslyšícími, tak i slyšícími, včetně osob CODA. Začala také tlumočit lidem s postižením sluchu, vede různé odborné diskuse, účastní se konferencí apod.

Alžběta si také uvědomuje, co s sebou coda-talk pro ni přináší, jaký dopad má tento způsob komunikace na její život: *„souvisí to s tím, co řeči předchází – člověk spíš přemýšlí v obrazech a situacích, než začne hledat adekvátní slova, když jsem unavená, tak se mi ty adekvátní slova hledají i hůř a trvá déle, než se vymáčknu.“*

Socializace

Jak již bylo uváděno, až do nástupu na vysokou školu byla Alžběta spíše stažená ze sociálního světa. Bránila se tak různým posměškům, obtížně zvládatelným pohledům ostatních lidí na ni a její rodiče, když spolu hovořili, tj. mluvili nahlas, u toho znakovali, měli

výraznější mimiku, gesta, postoj těla. Alžběta se začala těmito situacím vyhýbat, a dokonce docházelo k tomu, že své rodiče při společné konverzaci okřikovala, např. aby nemluvili příliš nahlas, aby neznakovali. Zpětně této skutečnosti lituje, naopak usiluje o to, aby rodiče více hovořili na veřejnosti a více se zapojovali do různého společenského dění.

Alžběta vysvětlovala, že v tomto ohledu měla na celou rodinu velmi negativní vliv babička: od ní si Alžbětina matka odnesla poznání (či spíše představu), že je kvůli postižení sluchu neschopná, slabá. Matka se dle Alžběty s tímto identifikovala a cítila se být méněcenná. Nicméně jak Alžběta zdůrazňovala, není tomu tak, což si uvědomila v rámci absolvovaných terapií. Snaží se tak matce pomoci získat na vlastní osobu a realizaci komunikace s cizími lidmi jiný pohled.

Alžběta se vždy cítila být jiná než ostatní děti, později dospívající. Tím, že byla více uzavřená do svého světa, více se zaměřuje na sebe, své sebepoznávání. Vlivem vyrůstání v roli CODA dítěte je též více trpělivá, pečující, tichá. Pečování je dle Alžběty charakteristické pro děti CODA: oproti vrstevníkům si dítě CODA vždy uvědomuje, že jsou na něm rodiče více nebo méně závislí, že nelze jednat bez ohlížení se na ně. Musí se přizpůsobovat potřebám rodičů, což se týká i běžných aktivit.

Vztah s rodiči se vyvíjel, problematičtější byl v dospívání. Alžběta uváděla, že v tomto období se pochopitelně vztah většinou vždy promění, a to negativně. V jejím případě však byl zřejmý vliv skutečnosti, že jsou rodiče neslyšící, což tedy ovlivňovalo všechny oblasti Alžbětina života (celé rodiny). Alžběta přímo pronesla, že pro ni byli rodiče během docházky na základní, a ještě více pak na střední školu „*trochu psychickou zátěží*“.

Stav, do kterého dospěla v současné době, ve smyslu otevřenosti vůči druhým, včetně světa neslyšících, je výsledkem dlouhodobé a intenzivní práce na vlastní osobě. Přítomna byla období, kdy jí druzí nerozuměli (jednalo se o dobu docházky do mateřské školy). Alžběta se s tím však rodičům nesvěřila, neboť jim nechtěla přidělovat starosti. Věděla, že právě z tohoto mají rodiče velké obavy. Odmítala, aby do rodiny chodili kamarádi, když byla s rodiči ve městě na procházce nebo šli nakupovat, byla úzkostná, zda nepotkají někoho známého ze školy, mateřské školy, neboť by si museli všimnout, jaké rodiče má, což by následně mělo negativní dopad na to, jak nahlíží na ni samotnou. Alžběta doplňovala: „*takže jsem se uzavřela, s nikým jsem o tom nemluvila a předstírala, že je všechno v pohodě. Svět neslyšících jsem vytěsnila, protože jsem ho vnímala jako zdroj svého trápení.*“

Shrnutí

Případová studie týkající se Alžběty je oproti předchozím třem v mnohém specifická: Alžběta velmi otevřeně a podrobně hovořila o tom, jaké to pro ni bylo vyrůstat s neslyšícími rodiči, jak se tato skutečnost promítala do procesu socializace, vztahování se k vrstevníkům i sobě samé.

Též na rozdíl od předchozích dětí (dospělých) CODA umí Alžběta znakový jazyk, byť ne dokonale, také používá coda-talk. Stýká se s komunitou neslyšících, tlumočí i v současné době, byť se nejedná primárně o profesní působení.

Alžběta o svém životě, původu značně přemýšlela, a to i s využitím odborníků. Patrně i z tohoto důvodu tak byla schopna hluboké reflexe, podání srovnání toho, jak bylo k lidem s postižením sluchu přistupováno v minulosti, jak je tomu nyní. Na jejím příkladu je též patrné, jak může jedinec CODA optimálně přijmout svůj stav, jak může přispívat komunitě neslyšících či komunitě osob CODA.

Alžběta je svá, rozvíjí se dle svých potřeb a možností. Nezříká se však svého původu, má zájem o osobní historii i osobní historii svých rodičů. Dokáže i na nepříjemné události nahlížet s odstupem, navíc tak, že zkušenost reflektuje, přemýšlí o ní a bere si z ní poučení pro své další fungování.

4.5 Případová studie č. 5

Základní charakteristika

Pavlovi je 35 let. Vystudoval vysokou školu, působí v rámci Integrovaného záchranného systému, a to na vedoucí pozici. Má 2 sourozence.

Je vysoké, štíhlé postavy. Rád sportuje, zajímá se o různé vědní obory. Žije ve větším městě. Své dětství popisuje jako spokojené. Neužívá ani znakový jazyk, ani coda-talk.

Rodinná anamnéza

Pavel má již pouze otce, matka zemřela, když jí bylo 56 let. Postižení sluchu je u otce v rozsahu ztráty 90 %, v komunikaci s Pavlem využívá odezírání. V rodině se neužíval znakový jazyk, Pavel si ho nikdy neosvojil. U matky byla přítomna pouze částečná nedoslýchavost. Postačilo tedy mluvit více nahlas.

Rodina měla užší kontakt s rodiči matky, kdy zejména dědeček pomáhal rodině v případě komunikace se školou či zajišťoval rodičům tlumočení.

Rodina je střední socioekonomické třídy. Je popisována jako harmonická.

Osobní anamnéza

Pavel si osvojil řeč v rámci komunikace s matkou. Mírné obtíže byly během docházky do mateřské školy, kdy musel přibližně po dobu jednoho roku absolvovat návštěvy na logopedii.

Prvních pět let povinné školní docházky strávil v malotřídni škole. Poté přestoupil na větší základní školu v nedalekém městě. Po studiu střední elektrotechnické školy nastoupil na vysokou školu, technického zaměření. V současné době působí v rámci jedné ze složek Integrovaného záchranného systému, k čemuž inklinoval již od dětství, splnil si tak svůj sen.

Pavel žije ve městě, kde studoval vysokou školu a kde po jejím zakončení zůstal. Za otcem jezdí přibližně jednou za měsíc. S otcem dosud žije mladší sestra. Starší sestra již pracuje.

Pavel je ženatý, má dvě děti. Žádné z dětí, ani sourozenci nemají sluchové postižení. Zdravotní stav Pavla je dobrý.

Rozvoj komunikace

Jak bylo uváděno, Pavel se zprvu potýkal s určitými obtížemi v rámci rozvíjené komunikační schopnosti. V rodině bylo dle Pavla komunikováno „běžným způsobem“, tedy voleno bylo mluvené slovo. Otec byl nucen kvůli svému postižení sluchu odezírat, Pavel se tak naučil při komunikaci s ním stát čelem, vyslovovat pečlivě, volit jednodušší věty. S matkou až na vyšší hlasitost probíhala komunikace běžným způsobem.

O tom, že jsou v oblasti řeči on i jeho rodina specifičtí, se dozvěděl v rámci docházky do mateřské školy, kdy nahlédl na postižení rodičů a specifika jejich rodiny. Dědeček s ním docházel na logopedii, cvičení s ním prováděla i matka. Pavel si tedy následně osvojil řeč bez jakýchkoliv obtíží.

Znakový jazyk nebyl v rodině užíván a Pavel nikdy neměl potřebu se ho učit. Rodina se s neslyšícími stýkala minimálně, pokud se tak dělo, jednalo se spíše o kontakt rodičů s touto komunitou, mimo prostředí rodiny. Podobně Pavel neovládá coda-talk, gesta a mimika jsou u něj stejné, jako u ostatní populace. O coda-talk ani neslyšel, že existuje.

Vzhledem k bezproblémovému průběhu rozvoje řeči a školní docházky neměl Pavel žádné obtíže s vrstevníky, případně o nich nehovořil.

Tlumočení rodičům

Tlumočení rodičům Pavel zažil, ale až od okamžiku, kdy mu bylo 18 let. Do té doby tlumočil rodičům vždy dědeček, a to cíleně. Rodiče ani prarodiče nechtěli, aby děti měly tuto zkušenost, když ještě nebyly dospělé.

Pavel tlumočil rodičům na úradech a u lékařů a tuto zkušenost nehodnotí nijak záporně. Vnímá ji jako samozřejmost, nevybavuje si žádnou nepříjemnou situaci. Stejným způsobem tlumočili i jeho sourozenci.

Socializace

Svůj život popisuje Pavel jako zcela normální. Jako jediné zvláštnosti vnímá nutnost docházky na logopedii, při zahájení předškolního vzdělávání se tedy lišil od svých vrstevníků, ovšem v rodině byl kladen velký důraz na to, aby se naučil co nejdříve a co nejlépe hovořit, svoji odlišnost tak v tomto ohledu velmi brzy odstranil. Samotné tlumočení nepovažuje za zatěžující a nemá ani jiné nepříjemné zážitky spojené s tím, že mají rodiče postižení sluchu.

Stýká se výlučně s intaktní populací, nezná téměř žádné děti nebo dospělé CODA. O neslyšící komunitu nejeví žádný větší zájem, ovšem ani vůči nim nevykazuje žádné nepříjemné pocity. Je spíše akčnější, tedy patrně o některých záležitostech příliš nepřemýšlí, namísto toho jedná.

Shrnutí

Pavel je spíše uzavřený, události ve svém životě pojímá jako něco, co bylo přirozené, nevyhnutelné. Má tendenci nezabývat se případnými negativními situacemi, zkušenostmi. Svůj původ pojímá jako nijak se výrazněji odlišující od ostatních. V rodině bylo jen zapotřebí mluvit hlasitě, k otci stát čelem, otec neměl problém s odezíráním.

Patrně i tím, že se jako jediný ve srovnání s ostatními CODA jedinci, představenými v předchozích případových studiích, nesetkal s tlumočením během svého dětství a dospívání a též z důvodu malého kontaktu rodiny s populací neslyšících si tak není vědom ničeho nepříjemného, co by ve svém životě zažil kvůli tomu, že se narodil jako slyšící dítěte neslyšících rodičů.

5 DISKUSE

Realizovaný výzkum se zaměřil na komunikaci osob CODA. Zpracované případové studie zachycují především rozvoj a užívání komunikační schopnosti u těchto osob, a to jak v dětství, tak i v dospívání.

První výzkumnou otázkou bylo zjišťováno, jak se vyvíjela komunikace u osob CODA. Všichni probandi vypovídali o tom, že osvojování si řeči nebylo výrazněji problematické ve srovnání s ostatními vrstevníky. U některých probandů bylo nutné docházet v rámci předškolního věku na logopedii, kdy se podařilo odstranit některé obtíže, s výjimkou probandky Alžběty (případová studie č. 4), u které i v dospělosti přetrvává rotacismus.

Rodiče všech probandů byli osobami s postižením sluchu, přičemž pouze v případě probanda Pavla byla u jeho matky přítomna jen částečná hluchota, zatímco u otce bylo postižení sluchu v rozsahu 90 %. Nicméně znakový jazyk byl užíván pouze v rodině Alžběty. Příčinou tohoto stavu je patrně skutečnost, o které referovala právě Alžběta, která se jako jediná více zabývala tím, kdo je, jaké bylo její dětství v důsledku postižení sluchu rodičů, v čem se liší od vrstevníků a jak se svojí zkušeností naložit: dle Alžběty nebyla v socialistickém Československu podporován znakový jazyk. Odborníci velmi striktně nabádali rodiče s postižením sluchu, aby na své děti pouze mluvili, nevolili znakový jazyk. To dokládá také v rozhovoru s Křesťanovou (2011) J. Fenclová, ředitelka Centra pro dětský sluch Tamtam, o. p. s., dříve se jednalo o Federaci rodičů a přátel sluchově postižených, v jejíž čele Fenclová též byla, neboť byla jednou z klíčových osob, která se ještě před politickými změnami v roce 1989 snažila změnit postavení osob se sluchovým postižením ve většinové populaci. Znakový jazyk, který dnes může být považován za mateřský jazyk osob s postižením sluchu, byl již v roce 1841 v českém prostředí uplatňován a existovalo bilingvální vzdělávání Frostovou kombinovanou metodou, která se později uplatnila např. v USA nebo ve Finsku. Ještě v první polovině 90. let minulého století nebylo možné v České republice bilingvální vzdělávání, tedy mimo jiné vzdělávání dětí se sluchovým postižením prostřednictvím znakového jazyka. V tehdejším Československu byly neslyšící děti vzdělávány ve speciálních základních školách, v nichž se znakový jazyk též neužíval, o dětech se sluchovým postižením se soudilo, že mají omezené vzdělávací možnosti. Znakový jazyk neprosazovali ani odborníci, neboť ti byli též ovlivněni tehdejší přístupem k této populaci.

V zásadě se znakový jazyk stal i v rodinách osob z případových studií jevem, který byl ignorován. Probandi jej chápou jako zcela cizí element, o populaci neslyšících příliš nevědí (s výjimkou Alžběty), ve smyslu setkávání se s těmito jedinci, zájmu o danou komunitu.

V rodinách probandů byla věnována velká pozornost rozvoji komunikace dětí. Mnohdy ji měli na starost prarodiče, kteří byli slyšící. Rodiče na děti hovořili, přítomna byla různá specifika, jako např. hlasitá řeč, užívání jednodušších vět. Děti na základě observačního učení začaly hovořit také tímto způsobem, tedy i hlasitěji. Neverbální komunikace řeč nijak výrazněji nedoprovázela, opět s výjimkou rodiny Alžběty, v níž rodiče znakovali a Alžběta se později začala některým znakům učit, od svých 20 let se pak intenzivněji věnuje znakovému jazyku, prostřednictvím kterého se domluví, ovšem nemá jej rozvinutý na vynikající úrovni.

Po případné korekci komunikační schopnosti probandů v rámci logopedie se již tyto jedinci nelišili od svých vrstevníků. Až v rámci předškolního vzdělávání si začali uvědomovat svoji jinakost. Jejich komunikace se však nadále neměnila, zůstala jim některá specifika, jako např. hlasitější mluva, velmi přesná artikulace či schopnost jasně vyjádřit myšlenku, shrnout sdělení vlastní nebo jiné osoby. V zásadě se tak těmto probandům dostalo velké podpory při rozvoji komunikační schopnosti, která se tak neliší od zdravé populace.

Druhá výzkumná otázka se zaměřovala na to, s jakými reakcemi, týkajícími se způsobu jejich komunikace, se probandi setkávali. Vzhledem k tomu, že probandi již při zahájení povinné školní docházky komunikovali běžným způsobem, s žádnými zvláštnostmi v reakcích okolí se nesetkávali. Výjimkou byla Alžběta, která chybně vyslovovala hlásku r a které se tak spolužáci posmívali.

Spíše než s reakcemi na vlastní komunikace se však probandi setkávali s reakcemi na komunikaci svých rodičů. I když ti byli mnohdy zastupováni např. při jednání se školou svými rodiči, kteří byli slyšící, probandi mohli potkat vrstevníky s jejich rodiči během nákupů, procházek apod., reakce přicházely i od ostatního okolí. Tyto reakce byly značně negativní a týkaly se hlasitější mluvy, případně výraznější gestikulace, mimiky nebo znakování u rodičů Alžběty. Dle Friedlové (2007) je dosud stále běžné, že jsou lidé se sluchovým postižením považováni za mentálně postižené. Okolí může reagovat velmi negativně, výsměchem, ukazováním, komentáři. Tuto zkušenost probandi mají a nezřídka se tak za své rodiče stydělí. Snažili se je omezovat v komunikaci na veřejnosti, vyhýbali se intenzivnější komunikaci mimo rodinu či se raději sami stranili svým vrstevníkům. Obávali se je pozvat domů, neboť tam byl větší hluk, nebyla pouštěna televize apod., tedy vrstevníci by byli více vtaženi do zvláštního světa CODA dětí, o kterém většinou nic nevěděli, neboť jim zůstal skrytý.

Třetí výzkumná otázka zněla: Jak přistupovali či přistupují jedinci CODA k tlumočení svým rodičům? Toto téma bylo rozsáhleji přiblíženo v teoretické části práce. Redlich (2007) vysvětluje, jaký dopad nutnost tlumočení CODA dětí svým rodičům (na úřadech, u lékaře apod.) na CODA jedince má: dítě přestává být v danou chvíli dítětem

svých rodičů. Vstupuje do zcela odlišné role, na kterou ovšem není dostatečně zralé. Nutnost tlumočení může tak mít negativní dopad jak na psychosociální rozvoj CODA dítěte, tak i na jeho vztah s rodiči.

To také bylo výzkumem potvrzeno, s výjimkou Pavla (případová studie č. 5), který ovšem netlumočil v dětství a dospívání, ale až jako dospělý. Od této povinnosti jej velmi prozívatelně ochránil dědeček, který se této role ujal a předal ji Pavlovi a jeho sourozencům až v okamžiku, kdy dosáhli dospělosti. To také patrně vysvětluje, proč se Pavel k tlumočení nevyjadřoval negativně: nezažil to, co např. Alžběta nebo Jana (případová studie č. 1), tedy vystavení se situaci, pro kterou dítěti chybělo dostatek zkušeností, ale též sociálních dovedností či některých znalostí. Děti se musely vyznat v tak složitých záležitostech, jako je poskytování úvěru nebo vyřizování sociálních dávek. Zažívaly konfliktní situace mezi rodičem a úředníkem (lékařem, prodavačem apod.). Musely být těmi, kdo v danou chvíli mají více moci a pozornosti než jejich rodiče. Měli v těchto okamžicích značnou odpovědnost, která je tížila. Byli nuceni odložit to, čemu by se jinak chtěli věnovat, trávili čas na úradech a různých institucích.

Někteří probandi však tuto zkušenost hodnotili kladně, kdy je otázkou, zda opravdu vnímají primárně její přínos, nebo zda si potřebovali tyto situace daným způsobem vyložit, aby se nemuseli vyrovnávat se skutečností, že ztratili část dětství, že tlumočení měnilo jejich vztah k rodičům, tedy aby se nemuseli případně na své rodiče zlobit, a to za něco, co nemohli rodiče ovlivnit.

V současné době je situace odlišná. Mařová (2017) uvádí příběh manželského páru, v němž jsou oba neslyšící, narodily se jim slyšící děti. Tito manželé jsou rozhodnutí vést své děti k bilingválnímu vzdělávání, tedy k mluvené řeči se přidá znakový jazyk. Neplánují tlumočení, neboť nechtějí, aby jim děti tímto způsobem „sloužily“. Namísto toho využijí tlumočnicka. Zároveň tento pár plánuje představit svým dětem nejen svět slyšících, ale též svět neslyšících.

Společenské podmínky, v nichž probandi vyrůstali, tak značně, a to negativně, ovlivnily děti CODA. Identita probandů je převážně identitou slyšících osob, kromě Alžběty se nikdo z oslovených CODA osob častěji nestýká s neslyšícími – neznají jejich jazyk, jejich kulturu, nehlásí se k nim, neužívají coda-talk. Ten je opět přítomen pouze u Alžběty.

Při zodpovězení třetí výzkumné otázky tak lze uvést, že se přístup osob CODA k tlumočení svým neslyšícím rodičům odvíjí od toho, jak bylo v rodině k tlumočení přistupováno. Pokud tlumočení nastávalo v dětství a na počátku dospívání (tj. již během docházky na základní školu či na počátku středoškolského vzdělávání), děti CODA si uvědomovaly, že se jedná o situaci, v nichž jim není příliš dobře, nicméně neměly jinou

možnost. Tlumočení nešlo odmítnout a děti CODA jej pojímaly jako nutnost, často jako pomoc svým rodičům, která byla samozřejmostí. Dokázaly si jej přetavit ve zkušenost kladnou či spíše kladnou, kdy oceňují přínosy tlumočení pro dospělý život a oblast komunikace: naučily se hovořit jasně, srozumitelně, abstrahovat ze sdělení hlavní myšlenku. Získaly základ v mediaci, řízení komunikace, staly se také více odpovědnými, nicméně předčasně velkou měrou dospěly. Rozvíjena byla jejich samostatnost a orientace v oblastech, které jsou v životě důležité.

Poslední výzkumná otázka zněla: Jaká jsou podle jedinců CODA specifika života osob CODA, se zřetelem k začleňování do společnosti? Zatímco Pavel negoval jakékoliv zvláštnosti ve svém začleňování do společnosti, ostatní probandi hovořili o tom, že se s některými specifiky potýkali. Jak již bylo uváděno, někteří se za své rodiče styděli, stranili se tedy společnosti. Jiní předčasněji dospěli: více se orientovali na svoji rodinu, byli více introvertní, zaměřili se na studium, což nakonec kladně hodnotí. Všichni probandi jsou úspěšnými jedinci, mají vztahy, dobré zaměstnání, mnohdy působí na vedoucí pozici.

Zapotřebí bylo ujasnit si, do kterého světa patří, zda do světa neslyšících, nebo slyšících. Pouze Alžběta si uvědomuje, že je život osob CODA v mnohém specifický. I když má své podnikání, věnuje se též jednání s neslyšícími, tlumočí, přičemž se snaží pomáhat neslyšícím jinak, než sama zažívala u svých rodičů: bere je jako rovnocenné partnery v komunikaci, sděluje jim vše, zajímá se o to, zda rozumí obsahu komunikace.

Na dospívání byli ovšem v mnohém sami. Nešlo si pomyslně šeptat s rodiči o citlivých tématech, nebylo možné jim zavolat v případě potřeby. Přijali za své, že mají odpovědnost za rodiče, která narůstá s přibývajícím věkem rodičů. Byli jiní než jejich vrstevníci: usilovali o to, aby rodičům nepřidělávali starosti, neboť to by znamenalo, že pak musí rodiče řešit některé situace, což bylo s ohledem na jejich nedostatky v komunikaci problematické, navíc si uvědomovali, že rodiče mají obavy, zda zajistí svým dětem rovnocenné a co nejlepší podmínky pro socializaci. Případné problémy by rodiče mohli hůře snášet.

Museli si také zvyknout na posměšky okolí, dotazy. Do určité míry se (kromě Alžběty) od světa neslyšících distancovali a do svého života jej začlenili jako něco, co přináleží rodičům, co je sice zatěžující, ale není problematické, neboť se týká rodičů. Pustili z něj do svého života jen to, od čeho se nešlo oddělit. Svět neslyšících se stal především součástí jejich minulosti, nikoliv přítomnosti nebo budoucnosti. Jsou si vědomi některých svých specifíků (nižší, nebo naopak vyšší komunikativnost apod.), více však o nich nepřemýšlí a celkově tak nemají dojem, že by je jejich zkušenost s životem s neslyšícími nějak výrazněji v životě ovlivnila.

ZÁVĚR

Diplomová práce pojednávala o slyšících dětech neslyšících rodičů. Cílem diplomové práce bylo přiblížit specifika života osob CODA, se zřetelem k oblasti komunikace.

V prvních dvou kapitolách byla s využitím dostupné české i zahraniční odborné literatury přiblížena tato problematika. Poukázáno bylo na možný rozvoj specifické formy komunikace, která se nazývá jako coda-talk. Jedná se o kombinaci mluvené řeči s prvky znakového jazyka, přičemž tato forma se může lišit od oficiálního znakového jazyka. Coda-talk je pojímán jako charakteristický rys osob CODA, který se ovšem nerozvine u všech těchto jedinců. Pozornost byla věnována také např. tématu tlumočení neslyšícím rodičům ze strany slyšících dětí, kdy tato zkušenost nebývá hodnocena kladně: zatěžuje děti, mění jejich role.

Na teoretická východiska bylo navázáno realizací vlastního výzkumného šetření, jehož cílem bylo analyzovat komunikaci u jedinců CODA. Výzkum byl koncipován jako kvalitativní. Osloveno bylo pět dospělých osob CODA, s nimiž byly vedeny polostrukturované rozhovory. Získaná data byla prezentována formou případových studií.

Z výzkumu vyplynulo, že se komunikace osob CODA nezdá nijak nelišit od komunikace osob, které vyrůstaly v rodinách slyšících rodičů. Děti si již během předškolního věku mohou osvojit zcela správně mluvenou řeč. Pokud jsou přítomny obtíže ve výslovnosti, ty bývají většinou napraveny v rámci logopedické péče, poskytnuté v předškolním věku. Mluvená řeč nemusí být doprovázena výraznější gestikulací nebo prvky příslušejícími znakovému jazyku. Odlišná může být komunikační dovednost ve smyslu zřetelnější artikulace, schopnosti abstrahovat hlavní myšlenku sdělení, být trpělivý v komunikaci, umět naslouchat apod.

Záleží však na tom, jak je ke komunikaci přistupováno v dětství. U všech probandů byla důsledně prosazována mluvená řeč a pouze jedna probandka ze všech pěti se v dětství setkala se znakovým jazykem a také ho jako jediná ovládá, byť ne příliš dokonale. Od svých dvaceti let se tak ho cíleně učí.

Coda-talk se vyskytuje také pouze u této jedné probandky. Někteří probandi ani příliš netušili, co je coda-talk. Znakový jazyk byl ve většině rodin těchto osob takřka tabu. Rodiče důsledně a velmi pečlivě na své děti od narození hovořili, dbali na správnou výslovnost, užívání rozvinutých vět apod. Případným nedostatkům byla věnována pozornost: zajištěna byla logopedická péče a rodiče, mnohdy ve spolupráci s prarodiči, věnovali velkou pozornost tomu, aby nedostatky byly co nejdříve překonány.

Při širším nahlédnutí na komunikaci jako na interakci s okolím lze zmínit poněkud odlišné vztahování se ke svým rodičům, ale i vrstevníkům, které bylo probandy více či méně uvědomováno.

Probandům většinou nebylo příjemné, když byli s rodiči na veřejnosti: vlivem hostility okolí se za své rodiče styděli. To mělo dopad i na kontakt s vrstevníky. Dvě probandky uváděly, že si z tohoto důvodu nezvaly kamarády domů. Probandi se spíše stranili vrstevníků, zaměřovali se na sebe, pomáhali rodičům, což byla nutnost.

Pomáhání často obnášelo tlumočení. Jen jeden proband začal rodičům tlumočit až po dosažení dospělosti. Ostatní byli nuceni vstupovat do situací, na které nebyli připraveni, chyběli jim potřebné znalosti, sociální dovednosti. Pociťovali velkou odpovědnost za kladné vyřízení záležitosti, v níž měli tlumočit. Navíc tato pomoc znamenala vytržení z aktivit, kterým se chtěli věnovat.

Odlišný byl u některých probandů v důsledku popsaných specifík vztah k rodičům. Komunikace vždy musela být hlasitá, bývala otevřená všem ostatním členům domácnosti, musela být často zjednodušena. Chybělo čtení pohádek, návštěva kulturních akcí, poslouchání hudby. V dospívání bylo těžší svěřit se rodičům či si jen tak povídat o prožívání dospívání dětmi, neboť schopnost komunikace rodičů toto příliš neumožňovala.

Získané výsledky jsou v některých aspektech odlišné od teoretických východisek. Umožňují také uvědomit si, že v populaci je mnoho osob CODA, aniž by byly nějak rozpoznány. Svůj zvláštní příběh dětství a dospívání si nesou s sebou, často jej skrývají před okolím. Tento příběh však není nutně negativní. Vyrůstání v roli slyšícího dítěte neslyšících rodičů mimo jiné obnáší také rozvoj osobnosti, osobní odpovědnosti, respekt k odlišnostem, posilování komunikační schopnosti a sociálních dovedností a rozvoj prosociálních hodnot. Některé děti CODA v dospělosti pomáhají ostatním v obdobné situaci zvládnout některé náročné situace, předejít tomu, co sami zažívaly jako nepříjemné.

Stanovený cíl práce a cíl výzkumu lze považovat za naplněné. Za hlavní přínos práce lze považovat zvolení tématu, o kterém se ve společnosti příliš nehovoří. Termín CODA je tak velké části veřejnosti neznámý, přestože osob CODA není v populaci málo.

Práce poukázala na některé možné problematické aspekty dospívání a psychosociálního vývoje těchto jedinců. Tyto poznatky jsou tak cenné pro odbornou praxi, práci speciálních, sociálních pedagogů, ale i ostatních učitelů, vychovatelů, psychologů apod. Je zapotřebí vědět, jaká rizika se těchto dětí týkají, reflektovat je a případně je zavčas pomoci vyřešit. Práce tak může být cenná pro všechny, kdo s dětmi či dospělými CODA spolupracují.

SEZNAM LITERATURY

- ADAM, Robert a kol. *Úvodní jazykový seminář: výklad a cvičení*. Praha: Karolinum, 2014. 194 s. ISBN 978-80-246-2633-8.
- BENDOVIÁ, Petra. *Dítě s narušenou komunikační schopností ve škole*. Praha: Grada, 2011. 150 s. ISBN 978-80-247-3853-6.
- BISHOP, Michelle and Sherry Hicks. Orange Eyes: Bimodal Bilingualism in Hearing Adults from Deaf Families. *Sign Learning Studies*, 2005, Vol. 5, Issue 2, pp. 188-230. ISSN 0302-1475.
- BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada, 2012. 236 s. ISBN 978-80-247-3008-0.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Vyd. 4, v Karolinu 2., dopl. Praha: Karolinum, 2011. 380 s. ISBN 978-80-246-1946-0.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a slovník*. Praha: Karolinum, 2014. 526 s. ISBN 978-80-246-2660-4.
- ČERVENKOVÁ, Barbora. *Rozvoj komunikačních a jazykových schopností: u dětí od narození do tří let věku*. Praha: Grada, 2019. 213 s. ISBN 978-80-271-2054-3.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 372 s. 978-80-246-1966-8.
- FRIEDLOVÁ, Karolína. *Bazální stimulace v základní ošetrovatelské péči*. Praha: Grada, 2007. 168 s. ISBN 978-80-247-1314-4.
- GILLERNOVÁ, Ilona, KEBZA, Vladimír, REMEŠ, Milan a kol. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada, 2011. 256 s. ISBN 978-80-247-2798-1-
- HAVIGEROVÁ, Jana Marie a kol. *Projevy dětské zvědavosti: získávání informací a kladení otázek od předškolního věku v kontextu intelektového nadání*. Praha: Grada, 2013. 171 s. ISBN 978-80-247-5200-6.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody, teorie a aplikace*. 4., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2016. 440 s. ISBN 978-80-262-0982-9.

HORÁKOVÁ, Radka. *Sluchové postižení*. Praha: Portál, 2012. 159 s. ISBN 978-80-262-0084-0.

CHAFIN, Susan. *American Sign Language: A Step-by-Step Guide to Singing*. Guilford: Morris Book, 2009. 256 p. ISBN 978-1-59921-514-3.

JANOUSEK, Jaromír. *Verbální komunikace a lidská psychika*. Praha: Grada, 2007. 169 s. ISBN 978-80-247-1594-0.

KEJKLÍČKOVÁ, Ilona. *Vady řeči u dětí: návody pro praxi*. Praha: Grada, 2016. 222 s. ISBN 978-80-247-3941-0.

KLENKOVÁ, Jiřina. *Logopedie: narušení komunikační schopnosti, logopedická prevence, logopedická intervence v ČR, příklady z praxe*. Praha: Grada, 2006. 224 s. ISBN 80-247-1110-9.

KRAHULCOVÁ, Beáta. *Komunikační systémy sluchově postižených*. Praha: Beaktra, 2014. 375 s. ISBN 978-80-903863-2-7.

KUČERA, Dalibor. *Moderní psychologie: hlavní obory a témata současné psychologické vědy*. Praha: Grada, 2013. 213 s. ISBN 978-80-247-4621-0.

LECHTA, Viktor. *Symptomatické poruchy řeči u dětí*. Praha: Portál, 2002. 192 s. ISBN 80-7178-572-5.

LEIGH, Irene W. *A Lens of Deaf Identities*. New York: Oxford University Press, 2009. 223 p. ISBN 978-0-19-532066-4.

LUCAS, Geil. *Multilingualism and Sign Languages: From the Great Plains to Australia*. Washington: Gallaudet University Press, 2006. 285 p. ISBN 978-1-56368-296-4.

MACUROVÁ, Alena a Radka ZBOŘILOVÁ. *Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština*. Praha: Karolinum, 2018. 315 s. ISBN 978-80-246-3412-8.

MAREŠ, Petr. *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014. 66 s. ISBN 978-80-246-2640-6.

MARSCHARK, Marc and Patricia Elisabeth SPENCER. *The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education, Volume 1*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 576 p. ISBN 978-0-19-975098-6.

MAŤOVÁ, Petra. *Trochu jiné mámy: hovory o mateřství navzdory zdravotnímu hendikepu*. Brno: Host, 2017. 204 s. ISBN 978-80-7577-184-1.

- REDLICH, Karel. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. 2., oprav. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 93 s. ISBN 978-80-87153-97-0.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. 192 s. ISBN 978-80-247-3006-6.
- ROKYTA, Richard a kol. *Fyziologie a patologická fyziologie pro klinickou praxi*. Grada: 2015. 712 s. ISBN 978-80-247-4867-2.
- SEDLÁČEK, Martin. Případová studie. In ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha: Portál, 2007, s. 96-112. ISBN 978-80-7367-313-0.
- SCHULTZ MEYERS, Shirley, MARCUS, Alan L. and Randall R. MEYERS. Hearing Children of Deaf Parents: Issues and Interventions within Bicultural Context. In LEIGH, Irene W. (ed.). *Psychotherapy with Deaf Clients from Diverse Group*. 2nd ed. Washington: Gallaudet University Press, 2010, pp. 109-135. ISBN 978-1-56368-447-0.
- SMOLÍK, Filip a Gabriela MÁLKOVÁ (eds.). *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Praha: Grada, 2014. 248 s. ISBN 978-80-247-4240-3.
- ŠALAMOUNOVÁ, Zuzana. *Socializace do školního jazyka*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. 188 s. ISBN 978-80-210-8060-7.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Grada, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
- VANĚKOVÁ, Irena. *Nápodoba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1122-8.
- VAŠÍKOVÁ, Jana a Iva ŽÁKOVÁ. *Význam primární logopedické prevence v rozvoji řečových a jazykových schopností dětí předškolního věku*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2017. 126 s. ISBN 978-80-7454-713-3.
- ZAJITZOVÁ, Eliška. *Předškolní vzdělávání a jeho význam pro rozvoj jazyka a řeči*. Praha: Hnutí R, 2011. 113 s. ISBN 978-80-86798-14-1.

Elektronické zdroje:

BRADNOVÁ, Monika. *Problémy počujících dětí nepočujících rodičů* [online] Trnavský gong, 2016, s. 10-14 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: <http://trnavskygong.wbl.sk/gong-2016/tg-1603.pdf>

EMMOREY, Karen, BORINSTEIN, Helsa B. and Robin THOMPSON. *Bimodal Bilingualism: Code-blending between Spoken English and American Sign Language* [online] Sommerville: Cascadilla Press, 2005, s. 663-673 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/3905461/bilingual1.pdf?response-content-disposition=inline%3B+filename%3DBimodal_bilingualism_code_blending_betwe.pdf&Expires=1603574933&Signature=YEaWKXdbov1WE~Xzd-6-OIOcj0NtlqrUQozh7YuO~BdjIpkytmuCFVZseyOdCpunmbD-JXdW5aXo3V3lsekOeUJlffc9kbGUiXyVnGlH0B44NgNRsU3qVbvVq8iTR-atY0OP0PUeZWKq4sCdG1Iyg1ifEaPLLC1-m0sf0XoJlhpeNOmfqPSMqSIJueh7NeSjqx3KFQ2HbCQ3nNILGE2P0ADUKfJc59K5NgEb gFc38E43CE7eFlpE3r~mgkMM4HDfnh86MmS5fLOENzqN-imAbRwF-UtOXCu5UL9E1wH7wpK9queppr8I1wzZ4Ex7OP~va21h51NiGqs44NXmp88Fw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

CÉZOVÁ, Veronika. *Monika: Slyšící děti neslyšících rodičů přicházejí o bezstarostné dětství* [online] Praha: Svaz neslyšících a nedoslýchavých osob, 2020 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: <https://www.snnr.cz/Monika-Slysici-deti-neslysicich-rodicu-prichazeji-o-bezstarostne-detstvi.html>

HANÁKOVÁ, Adéla. *Rodiče se sluchovým postižením a zdravé dítě*. [online] Praha, 2012 [cit. 2020-10-23]. Dostupné z: <https://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemovye-situaci/zdravotne-znevychodneny-rodic/rodic-se-sluchovym-postizenim-a-zdravedite.shtml>

KRATOCHVÍLOVÁ, Kristina. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů* [online] Ruce, 2007 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/105521676-Coda-slysici-deti-neslysicich-rodicu.html>

KŘEŠŤANOVÁ, Lucie. *Dvacet let ve službách rodičů neslyšících dětí* [online] Ruce, 2011 [cit. 2020-12-03]. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/874-dvacet-let-ve-sluzbach-rodicu-neslysicich-deti>

KUČEROVÁ, Kristýna. *Nálepku CODA dítě nenosím ráda* [online] Praha, 2020 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: <https://www.idetskysluch.cz/pece-o-dite/znakovy-jazyk/nalepku-coda-dite-nenosim-rada/>

PIZER, Ginger. „*It’s like he can be bothered“: Ideologies of effort in CODA family narratives* [online] Texas, 2007 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/31840059/Pizer.pdf?1378395763=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DIts_like_he_cant_be_bothered_Ideologies.pdf&Expires=1603585102&Signature=WFsXdg7HP7CTQKPP6N-u9SZ86q-5tajHCUPyfv-9lwaGMjC2rfo6LLIDzvANDalspUfJvFwTIK3aSUOkNfjrDd0tt-SdLk1NvAvLWR~yrc2tyf9-dmpkYRXlxUWHdgOci6PIBBiKiJC~zhkbWA1Xnhj7XxkGhiRij05b66PxrVZ78htOHKSmcQH19EI32jxH07GyKldt-qR~GAVW9RTOIR5yTne8dTiq0bD36sbWXfkWp~ihUxzHXqpYkVtOxYQWF~J8eJL5iJHynIG0aCm3oVEfCEzjUZQf62y44RbaoxeX-sELj95ijz1RLj3HElfijubGHyDgMdTeIjkXETYuxw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

PRESTON, Paul. *Chameleon Voices: Interpreting for Deaf Parents*. [online] *Social Science & Medicine*, 1996, Vol. 42, issue 12, pp. 1681-1690. ISSN 0277-9536. DOI: 10.1016/0277-9536(95)00299-5. [cit. 2020-10-23]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/14420281_Chameleon_voices_Interpreting_for_deaf_parents/link/5d69b76a4585150886012e3f/download

REDLICH, Karel. *Coda. Slyšící děti neslyšících rodičů*. [online] Praha: Ruce, 2007 [cit. 2020-10-23]. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/202-coda>

TARCSIOVÁ, Darina. *Rodičia s postihnutím a ich nepostihnuté deti – problém špeciálnej pedagogiky?* [online] *e-pedagogium*, 2010, č. 2, s. 24-33 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2010/89/02.pdf>

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Schéma rozhovoru

Příloha č. 2: Rozhovor s Alžbětou (případová studie č. 4)

Příloha č. 3: Rozhovor s Pavlem (případová studie č. 5)

Příloha č. 1: Schéma rozhovoru

1. *Prosím, popište mi, jak se u Vás doma komunikovalo. (případně se doptat – jak komunikoval každý z rodičů, zda se to měnilo, kdy, jak, co si o tom myslí)*

2. *Kdo Vám nejvíce pomohl osvojit si mluvenou řeč? Jakým způsobem tato pomoc probíhala (prarodiče, odborná pomoc – pokud ano, kdy, jak dlouho, o čem pomoc byla, jak hodnotí)*

3. *Změnila se nějak Vaše komunikace se zahájením nástupu do mateřské školy? Pokud ano, jak? Jak probíhala komunikace v MŠ, kdo a jak případně intervenoval?*

4. *Jak probíhala komunikace během docházky na základní školu? Jaké byly reakce okolí, jak na reakce případně reagoval proband? Co případně vadilo, jak bylo řešeno?*

5. *Jakým způsobem zvládáte znakový jazyk? Jak jste si ho osvojoval/a, kdo pomáhal, jak?*

6. *Jakým způsobem aktuálně komunikujete? Liší se nějak komunikace v rodině, mimo rodinu, pokud ano, jak a proč?*

8. *Hovoří se o tom, že neslyšící děti slyšících rodičů často mají specifický styl komunikace, který je sdílený v této komunitě (kombinace mluvené řeči a znakového jazyka). Týká se tento styl komunikace i Vás? Pokud ano, jakým způsobem, kdy užíváte, jaké jsou reakce okolí?*

9. *Zažil/a jste situaci, kdy bylo nutné tlumočit rodičům do znakového jazyka, jednat za rodiče? Pokud ano, od kolika let, v jakých situacích, jak jste tyto situace prožíval/a, co případně vadilo a proč, co si o tom myslíte? Kdyby bylo na Vás, jak byste k tlumočení rodičům přistoupil/a? Tlumočil případně i sourozenec, pokud ano, v jaké míře, lišil se přístup k tlumočení mezi sourozenci, pokud ano, jak?*

10. *V čem spatřujete zvláštnosti ve svém životě oproti osobám, které mají slyšící rodiče? (např. co se týče fungování s vrstevníky, v zaměstnání, vztah s rodiči, reakce okolí na způsob komunikace)*

Dále zjistit:

- rodiče: postižení sluchu, jaké, věk rodičů:
- sourozenci, jejich věk, případně co dělají,
- socioekonomická úroveň rodiny (střední, vyšší třída atd.):
- využití odborné pomoci (např. v souvislosti s komunikací):
- docházka do školy:

- pomoc ve škole?:
- další vzdělávání, zájmy:
- dospělý život (zaměstnání, studium):
- zdravotní stav:

Příloha č. 2: Rozhovor s Alžbětou (případová studie č. 4)

Prosím, popište mi, jak se u Vás doma komunikovalo. (případně jak komunikoval každý z rodičů, zda se to měnilo, kdy, jak?)

- rodiče na mě mluvili, mezi sebou znakovali (tomu jsem z většiny rozuměla), já na ně znakovala napůl vymyšlenými a správnými znaky a k tomu mluvila bez hlasu – takovou osekanou češtinou, spíš hesly, gesty...tak, aby tomu co nejrychleji rozuměli. Jejich posazení hlasu mi přišlo normální, neuvědomovala jsem si, že je to něco zvláštního, než jsem přišla do školky – kde jsem viděla slyšící rodiče ostatních dětí. Pak jsem se začala stydět za rozhovory na veřejnosti, lidi se otáčeli za divným hlasem a znakovkou. Jako malá jsem se chtěla učit znakový jazyk, naučili mě pár základních znaků, takže se s neslyšícími dorozumím, ale moje znakovka je pro ně vtipná (smích). Netlačili mě do učení znakovky ani do neslyšícího světa. V poslední době jsem se od nich začala učit znakovku víc. Stejně komunikujeme celou dobu a je to v pohodě, nemáme problém, jen občas s vysvětlováním něčeho složitějšího – ale to jen trvá trochu delší dobu, než se pochopíme, je to ok.

- vyrůstala jsem v domě dohromady s babičkou a dědou, ti na rodiče jen mluví – nahlas, korektní češtinou v souvislých větách, vůbec neznakují, protože se v době, kdy byla máma malá, věřilo, že znakování je špatné a musí se s neslyšícími dětmi jen mluvit. A ***, odkud máma pochází a kde jsem vyrůstala, byly na tohle ortodoxní (na školách pro neslyšící děti se jen mluvilo, na internátě vychovatelky hlídaly, aby si mezi sebou děti neznakovaly, ale jen mluvily, předávalo se to tak i rodičům těch dětí). Táta je z ***, tam se tohle neřešilo, tam všichni mluví pomaleji, stručněji a trochu umí znakovat – přizpůsobují se tomu, aby jim neslyšící rozuměl.

- když se bavili slyšící příbuzní mezi sebou, tlumočila jsem rodičům, o čem se baví, a obráceně taky – což je náročné a dost mi to vadilo, když jsem byla malá/v pubertě

2. Kdo Vám nejvíce pomohl osvojit si mluvenou řeč? Jakým způsobem tato pomoc probíhala (prarodiče, odborná pomoc – pokud ano, kdy, jak dlouho, o čem pomoc byla, jak hodnotí)

- tohle neumím říct, nikdo mě vyloženě neučil a nic mi nebylo zakazováno, mohla jsem si dělat, co jsem chtěla, dojížděli za námi často slyšící příbuzní. Nebyl problém, že bych neuměla mluvit, ale spíš že jsem se styděla před ostatními, protože jsem byla v jejich očích divná :D že rodiče neslyší, že mají divný hlas, že se spolu dorozumíváme rukama atd...

- na psanou češtinu jsem byla ve škole dobrá, na gramatiku i eseje, psaní mě baví, i teď píšu články a texty.

3. Změnila se nějak Vaše komunikace se zahájením nástupu do mateřské školy? Pokud ano, jak? Jak probíhala komunikace v MŠ, kdo a jak případně intervenoval?

- ano, došlo mi to až zpětně.

- všechno super, než jsem šla do školy / školky – všechny děti měly slyšící rodiče, bez problémů, všechno jednodušší
 - aha moment – začala jsem si uvědomovat, že mám neslyšící rodiče, že jim musím tlumočit, všichni se na nás blbě koukali
 - moje dedukce – jsem divná, jiná a nikdo mi nerozumí a nikdy rozumět nebude
 - protože děti ve školce, učitelky ani jejich rodiče mi rozumět nemohli a rodičům jsem nic neřekla, protože jsem viděla, že je trápí to, že neslyší, nechtěla jsem jim přidělovat starosti
 - každý se divně koukal a ptal, raději jsem nechtěla, aby k nám chodili kamarádi na návštěvu, bála jsem se, že ve městě potkáme někoho známého a bude se koukat a vyptávat
 - takže jsem se uzavřela, s nikým jsem o tom nemluvila a předstírala, že je všechno v pohodě
 - svět neslyšících jsem vytěsnila, protože jsem ho vnímala jako zdroj svého trápení
- když bylo potřeba něco řešit, tak s učitelkami mluvila babička, rodiče mě jen vyzvedávali

4. Jak probíhala komunikace během docházky na základní školu? Jaké byly reakce okolí, jak na reakce případně reagoval proband? Co případně vadilo, jak bylo řešeno?

- když byly třídní schůzky nebo bylo potřeba něco řešit (organizace, výbava, klasické provozní věci), řešila to babička, rodiče mě asi jen vyzvedávali
- maximálně jsem se snažila, aby nic nebylo potřeba řešit, dost jsem se učila, byla slušná...
- spolužáci se mi dost vysmívali, kvůli rodičům a kudrnatým vlasům...dětem je to jedno, něco si vždycky najdou :D byla jsem dost tichá, plachá, vystrašená, slušná – v rámci komunikace jsem měla problém jen v prosazení vlastního názoru, což patří sem i jinam – hodně nízké sebevědomí, neslyšící rodiče byli ale součástí toho

5. Jakým způsobem zvládáte znakový jazyk? Jak jste si ho osvojoval/a, kdo pomáhal, jak?

- doteď používám směs správných znaků a svých trochu domyšlených nebo vymyšlených + hodně artikuluju, s cizím neslyšícím se jakž takž dorozumím, kdyžtak něco ukážu prstovou abecedou, ale v pohodě...

- teď jsem se začala od rodičů cíleně učit znakovku, líbí se mi, ne že bych to nějak potřebovala

- když vidím znakovat rodiče, tak jim rozumím (odezírám), ale když cizí lidi nebo tlumočníka v TV, tak nerozumím skoro nic, ani kontext nechytím

6. Jakým způsobem aktuálně komunikujete? Liší se nějak komunikace v rodině, mimo rodinu, pokud ano, jak a proč?

- s rodiči mluvím pořád stejně – bez hlasu, kombinace osekane řeči v heslech se znaky a mimikou, na dálku používáme whatsapp, fotky, skype, psaný text (ten mi funguje s mámou, táta psanou komunikaci nedává - není pochopitelné ani pro jednu stranu)

- s babi a dědou normálně, na dálku telefon, whatsapp

- když se sejde široká rodina, spíš tlumočím rodičům, co probíhá v hovoru mezi ostatními a za sebe toho moc neříkám

- obecně komunikace s neslyšícími chce trochu víc času a trpělivosti, pokud člověk neumí perfektně znakovat (a i pro komunikaci na dálku je trochu náročnější si udělat prostor pro videohovor než jen na telefonát)

- zpětně vidím, že jsem dobrá v komunikaci obecně – na zprostředkování informací mezi stranami, které si nerozumí (pro mě konkrétně mezi městem a veřejností, mezi studenty a odborníky, mezi klienty a ***...) – automaticky jsem se k tomu nějak dostala a je mi v tom dobře

8. Hovoří se o tom, že neslyšící děti slyšících rodičů často mají specifický styl komunikace, který je sdílený v této komunitě (kombinace mluvené řeči a znakového jazyka). Týká se tento styl komunikace i Vás? Pokud ano, jakým způsobem, kdy užíváte, jaké jsou reakce okolí?

- ano, popisovala jsem u předchozích...

- souvisí to s tím, co řeči předchází – člověk spíš přemýšlí v obrazech a situacích než začne hledat adekvátní slova, když jsem unavená, tak se mi ty adekvátní slova hledají i hůř a trvá déle než se vymáčknu :D

- na maloměstě se lidi kolem otáčejí a koukají, ve velkém městě je to všem jedno, u lékařů se setkáváme s pochopením, péčí a vděčností, že je tam někdo kdo tu komunikaci zprostředkuje, často se se zájmem ptají na naše fungování doma a jsou milí

- když jsem byla malá a v pubertě, snažila jsem se na veřejnosti s rodiči moc nemluvit, okřikovala je, když mluvili moc nahlas a znakovali... to je mi teď vlastně líto, teď jsem v pohodě a spíš se je naopak snažím podpořit, aby se nestyděli a mluvili jsme spolu i na veřejnosti

- neslyšící jsou k mému stylu povídání a znakování shovívaví, když něčemu nerozumí, tak se doptají, je to v pohodě

9. Zažil/a jste situaci, kdy bylo nutné tlumočit rodičům do znakového jazyka, jednat za rodiče? Pokud ano, od kolika let, v jakých situacích, jak jste tyto situace prožíval/a, co případně vadilo a proč, co si o tom myslíte? Kdyby bylo na Vás, jak byste k tlumočení rodičům přistoupil/a? Tlumočil případně i sourozenec, pokud ano, v jaké míře, lišil se přístup k tlumočení mezi sourozenci, pokud ano, jak?

- ano, ale minimálně, sourozence nemám, s vyřizováním pomáhala babička a děda

- pamatuju si jen jedno nepříjemné vyřizování na úřadě – žádání o nějaké pomůcky pro neslyšící, kam nemohl jít děda, protože ho ta paní na úřadě hrozně rozčilovala :D tak jsem tam pak stála mezi rozčileným tátou a tou divnou paní, celé to bylo trapné, mně to bylo trapné za všechny dohromady, ale nechápala jsem moc situaci a nedokázala jsem tu situaci vést/řídít a ve finále jsem měla pocit selhání, že jsem nedokázala uhájit rodiče a vyřídit, co bylo potřeba. To bylo někdy na nižším stupni základky.

- tlumočila jsem jen takové běžné věci, když jsme byli třeba společně v obchodě a prodavačky se ptaly, co chceme... i tak jsem se těmhle situacím snažila co nejvíc vyhnout, protože dítěti prostě není příjemné jednat za dospělého. Nejhorší na tom je, že takové dítě prostě ví, že když to nepřeloží, nikdo to za něj neudělá a situace se nepohne, takže to prostě musí. Jenže tlumočení je i o znalosti souvislostí, prostředí a sociálního citění, což malé dítě tlumočící dospělým nemůže mít. Jen kdyby např. tlumočilo, jestli je ten koláč makový nebo švestkový, není k tomu potřeba žádných souvislostí, ale většinou je konverzace rozvinutější. A i když není, tak jsem byla předem ustrašená, co zase nebudu vědět nebo chápat nebo co mi bude trapné (vysvětlovat prodavačkám požadavky, které mi nedávají smysl atd.). Jsem hodně vděčná babi a dědovi, že jsem to nemusela dělat.

- zpětně jsem zjistila, že babi a děda netlumočili, ale spíš vyřizovali ty věci za rodiče, neslyšící tam seděl a nevěděl moc z toho, co v konverzaci probíhá, dostával jen pár informací na závěr, babi s dědou jsou zvyklí dělat rozhodnutí za rodiče - to mi přijde špatně. Ale babi s dědou fakt vychovávali mámu v době, kdy se neslyšící brali jako méněcenní, neschopnější... a tak to prostě mají doteď. Když teď tlumočím já, tak překládám všechno a jsem tam jen od toho, aby se obě strany chápaly, ne od rozhodování.

- víc jsem začala tlumočit cca od 20ti, to mi přijde v pohodě, ale to jsem byla už po nějakých terapiích a chápala jsem, jak ty věci fungují, a že je tam dost velká souvislost s tím, jaké je nahlížení na neslyšícího člověka v rodině (máma je vnímána jejími rodiči obecně jako slabá, neschopná...tak si to o sobě myslí i ona a spojuje se to s hluchotou...což je blbost)

10. V čem spatřujete zvláštnosti ve svém životě oproti osobám, které mají slyšící rodiče? (např. co se týče fungování s vrstevníky, v zaměstnání, vztah s rodiči, reakce okolí na způsob komunikace)

- přemýšlení a chování jakoby starší než vrstevníci, víc o věcech přemýšlím, vedlo mě to k osobnímu rozvoji a sebepoznání, víc trpělivá, pečující, tichá

- vrstevníci neřeší až tak pomoc svým rodičům, protože ti slyšící jsou přece jen víc samostatní, jakoby 'nepotřebují' svoje děti k vlastnímu fungování

- vztah s rodiči mám skvělý, právě díky vlastnímu osobnímu rozvoji, terapiím, zájmu o psychologii a terapeutické směry – nebylo to dobré vždycky, během základky a střední školy pro mě neslyšící rodiče byli trochu psychickou zátěží (puberta je asi obecně krize, tady o to intenzivnější)

- jak jsem psala někde výš, jsem dobrá na komunikaci, dobře funguju jako prostředník mezi dvěma stranami, umím vysvětlovat, je to pro mě přirozené a když někdo něco nechápe, mám s ním trpělivost větší než mají ostatní...

- jsem dost empatická, umím se nacítit na druhé a pochopit je

Dále prosím o doplnění informací:

- rodiče: postižení sluchu, jaké, věk rodičů:
úplně neslyšící od jejich útlého věku (máma byla ještě miminko – po opakovaném zánětu středního ucha, táta cca ve 2-3 letech po úraze), máma 63 let, táta 68 let

- sourozenci, jejich věk, případně co dělají
nemám
- socioekonomická úroveň rodiny (střední, vyšší třída atd.)
střední
- využití odborné pomoci (např. v souvislosti s komunikací)
ne, se vším si poradila rodina
- docházka do školy: moje?
ZŠ, víceleté gymnázium, VŠ ***
- pomoc ve škole?
chvíli logopedie během školky s ostatními dětmi, nic zvláštního, jinak nebylo potřeba
- další vzdělávání, zájmy:
osobní rozvoj, terapie, terapeutické kurzy, outdoor cestování, minimální ***, výroba šperků
- dospělý život (zaměstnání, studium):
 - během školy i po škole vlastní ***
 - 3 roky jako návrhující ***
 - 3 roky práce v ***
 - 1 rok až doteď v *** studiu (zjišťování potřeb klientů, komunikace, marketing, grafika)
- zdravotní stav:
dobrý, fyzický i psychický

Příloha č. 3: Rozhovor s Pavlem (případová studie č. 5)

1. Prosím, popište mi, jak se u Vás doma komunikovalo. (případně jak komunikoval každý z rodičů, zda se to měnilo, kdy, jak?)

V rodině jsme komunikovali běžným způsobem – mluvené slovo. Více nahlas a výraznější artikulace. Mamka měla jen částečnou ztrátu sluchu (stačilo více nahlas) a otec výraznější, cca 90 procent. Otec odezírá ze rtů.

2. Kdo Vám nejvíce pomohl osvojit si mluvenou řeč? Jakým způsobem tato pomoc probíhala (prarodiče, odborná pomoc – pokud ano, kdy, jak dlouho, o čem pomoc byla, jak hodnotí)

Pořádně jsem se naučil mluvit až ve 4 letech. Musel jsem navštěvovat logopedii (přibližně rok) a s mluvením mi nevíce pomohl děda a učila se se mnou i mamka.

3. Změnila se nějak Vaše komunikace se zahájením nástupu do mateřské školy? Pokud ano, jak? Jak probíhala komunikace v MŠ, kdo a jak případně intervenoval?

Komunikace se nezměnila.

4. Jak probíhala komunikace během docházky na základní školu? Jaké byly reakce okolí, jak na reakce případně reagoval proband? Co případně vadilo, jak bylo řešeno?

Na základní škole jsem již mluvil jako moji vrstevníci. Komunikace byla bez problémů.

5. Jakým způsobem zvládáte znakový jazyk? Jak jste si ho osvojoval/a, kdo pomáhal, jak?

Znakový jazyk neumím, nebyla nikdy potřeba.

6. Jakým způsobem aktuálně komunikujete? Liší se nějak komunikace v rodině, mimo rodinu, pokud ano, jak a proč?

V rodině komunikuji jako v mládí – na otce musím být čelem, aby mi odezíral ze rtů. Sourozenci jsou bez postižení. Mimo rodinu komunikuji běžným způsobem.

8. Hovoří se o tom, že neslyšící děti slyšících rodičů často mají specifický styl komunikace, který je sdílený v této komunitě (kombinace mluvené řeči a znakového jazyka). Týká se tento styl komunikace i Vás? Pokud ano, jakým způsobem, kdy užíváte, jaké jsou reakce okolí?

Ne

9. Zažil/a jste situaci, kdy bylo nutné tlumočit rodičům do znakového jazyka, jednat za rodiče? Pokud ano, od kolika let, v jakých situacích, jak jste tyto situace prožíval/a, co případně vadilo a proč, co si o tom myslíte? Kdyby bylo na Vás, jak byste k tlumočení rodičům přistoupil/a?

Tlumočil případně i sourozenec, pokud ano, v jaké míře, lišil se přístup k tlumočení mezi sourozenci, pokud ano, jak?

Přibližně od 18 let jsem rodičům pomáhal na úřadech a při návštěvě doktora. Pomáhal jsem jim s komunikací, protože kdo rodiče neznal tak mluvil např. moc potichu nebo špatně artikuloval. Když jsem nemohl já tak s nimi jezdila starší sestra. Do doby, než jsme byly se sestrou plnoletí zařizoval tyto věci můj děda. Pomáhat rodičům mi nedálo problém.

10. V čem spatřujete zvláštnosti ve svém životě oproti osobám, které mají slyšící rodiče? (např. co se týče fungování s vrstevníky, v zaměstnání, vztah s rodiči, reakce okolí na způsob komunikace)

Zvláštnosti vůči okolí nepocítuji.

Dále prosím o doplnění informací:

- rodiče: postižení sluchu, jaké, věk rodičů:
matka – částečná nedoslýchavost, ztráta sluchu cca 50 procent, zemřela v 56 letech
otec – ztráta sluchu cca 90 procent, věk 67 let
- sourozenci, jejich věk, případně co dělají
dvě sestry – 35 let, manažerka ve společnosti ***
24 let, ukončila studium, nyní brigáda a hledá si práci
- socioekonomická úroveň rodiny (střední, vyšší třída atd.) – střední
- využití odborné pomoci (např. v souvislosti s komunikací) - žádná
- docházka do školy: pětiletka *** poté ***
- pomoc ve škole? – ve škole žádná, doma pomáhal s učením děda
- další vzdělávání, zájmy: Střední škola elektrotechnická, Vysoká škola ***
Zájmy – sport
- dospělý život (zaměstnání, studium): ***
- zdravotní stav: dobrý

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Lenka Trávníčková
Katedra:	Ústav speciálněpedagogických studií
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Eva Souralová, Ph.D.
Rok obhajoby:	2021

Název práce:	Komunikace slyšících dětí neslyšících rodičů
Název v angličtině:	The communication of hearing children with deaf parents
Anotace práce:	Cílem diplomové práce je přiblížit specifika života osob CODA, se zřetelem k oblasti komunikace. Pojednáno je o rozvoji komunikační schopnosti, specifických komunikace a socializace dětí CODA. Součástí práce je popis realizovaného výzkumu, jehož cílem bylo analyzovat komunikaci u jedinců CODA. Vedeny byly polostrukturované rozhovory s pěti probandy – osobami CODA, nacházejícími se v dospělém věku. Získaná data byla zpracována formou případových studií.
Klíčová slova:	CODA, coda-talk, děti, komunikace, rodiče, řeč, tlumočení.
Anotace v angličtině:	The purpose of this thesis is to acquaint the reader with the life of CODA people, specifically in the area of communication. Further discussed are also the areas of development of communication skills, their specific criteria and socialization of CODA children. One part of this thesis is the description of realized research whose main focus was to analyze communication of CODA individuals. There were a total of five half-constructed interviews with adult CODA individuals. The data gained from this research was processed in the form of case studies.

Klíčová slova v angličtině:	CODA, coda-talk, children, communication, parents, speech, interpreting
Přílohy vázané v práci:	<p>Příloha č. 1: Schéma rozhovoru</p> <p>Příloha č. 2: Rozhovor s Alžbětou (případová studie č. 4)</p> <p>Příloha č. 3: Rozhovor s Pavlem (případová studie č. 5)</p>
Rozsah práce:	72 stran + 10 stran příloh
Jazyk práce:	Český jazyk